

TNO-rapport**TNO-060-DTM-2011-02187****De Top 20 van Europese stedelijke regio's
1995-2009; Randstad Holland in internationaal
perspectief****Behavioural and Societal
Sciences**Van Mourik Broekmanweg 6
2628 XE Delft
Postbus 49
2600 AA Delftwww.tno.nl

T +31 88 866 30 00

F +31 88 866 30 10

infodesk@tno.nl

Datum	Juni 2011
Auteur(s)	Walter Manshanden Thijmen van Bree Wouter Jonkhoff Olaf Koops Anita Bouman-Eijs Elmer Rietveld
Oplage	40
Aantal pagina's	147
Opdrachtgever	Ministerie van Infrastructuur en Milieu
Projectnaam	Randstad Monitor 2010-2012
Projectnummer	034.22783

Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, foto-kopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande toestemming van TNO.

Indien dit rapport in opdracht werd uitgebracht, wordt voor de rechten en verplichtingen van opdrachtgever en opdrachtnemer verwezen naar de Algemene Voorwaarden voor opdrachten aan TNO, dan wel de betreffende terzake tussen de partijen gesloten overeenkomst.

Het ter inzage geven van het TNO-rapport aan direct belang-hebbenden is toegestaan.

© 2011 TNO

VOORWOORD

Deze zevende editie van de 'Top 20 van Europese stedelijke regio's 1995-2009; Randstad Holland in internationaal perspectief' (de Randstad monitor) is na enige wisselingen van opdrachtgeverschap uitgekomen. Het opdrachtgeverschap is na Regio Randstad (het samenwerkingsverband tussen de bestuurlijke eenheden van de Randstad) en de provincie Utrecht in handen gekomen van een nieuwe begeleidingscommissie. Deze nieuwe commissie bestaat uit vertegenwoordigers van de vier grote steden en Almere, de vier grote stadsregio's, de vier provincies en de ministeries van Infrastructuur & Milieu en Economie, Landbouw & Innovatie. Deze commissie wordt voorgezeten door het ministerie van I&M. De komende twee edities van de Randstad monitor zullen ook door deze commissie worden begeleid.

De Randstad monitor heeft ten opzichte van de voorgaande edities een belangrijke wijziging. De opzet van de tabellen in hoofdstuk 3 ('Randstad Holland naar delen') volgt een andere geografische opdeling van de Randstad. Nieuw is dat de cijfers nu ook worden gegeven voor de vier grote stadsregio's en voor de vier grote steden plus Almere.

De opstellers van de Randstad Monitor zijn de commissie erkentelijk voor de samenwerking en hun deskundig commentaar die tot deze editie heeft geleid. Tevens is een woord van dank verschuldigd aan het CBS en Jones Lang LaSalle voor hun bereidwilligheid cijfers ter beschikking stellen en aan Jelle Paulusma voor de definitie en benaming van het Rijn-Ruhrgebied.

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord	1
Inhoudsopgave	3
Samenvatting	5
1 Inleiding	9
1.1 Doelstelling van de monitor	9
1.2 Inhoud en structuur van de monitor: criteria en methode	10
1.3 Selectie van variabelen	12
1.4 Interne regionale differentiatie van de Europese stedelijke regio's	13
1.5 Keuze deelgebieden Randstad Holland	17
2 Randstad Holland in de top 20 van Europese stedelijke regio's	19
2.1 Bruto Regionaal Product	19
2.2 Werkgelegenheid	28
2.3 Arbeidsproductiviteit	37
2.4 Bevolking	41
2.5 Bruto regionaal product per hoofd van de bevolking	49
2.6 Beroepsbevolking en werkloosheid	54
2.7 Innovatie	62
2.8 Vestigingsklimaat	72
2.9 Mainports: luchthavens en zeehavens	75
2.10 Internetverkeer	80
2.11 Bereikbaarheid	81
2.12 Luchtvervuiling	86
2.13 Internationale Congressen	88
2.14 Toerisme	90
2.15 Kantoren	93
3 Randstad Holland naar delen	97
3.1 Bevolking: omvang en groei	97
3.2 Beroepsbevolking en werkloosheid	103
3.3 Bruto regionaal product	111
3.4 Investerings en export	121
3.5 Werkzame personen	125
3.6 Woningbouw	130
3.7 Toerisme	137
3.8 Omgevingskwaliteit: veiligheid en kinderopvang	138
3.9 Bodemgebruik	143
4 Literatuur	145
5 Ondertekening	147

SAMENVATTING

Algemeen

In het licht van de recessie van 2009 lijkt Randstad Holland een relatief gunstige ontwikkeling door te maken. Relatief, omdat de recessie, in gang gezet door de kredietcrisis, onevenwichtigheden in de economische structuur van verschillende Europese regio's heeft blootgelegd. Ten opzichte van de andere grootstedelijke regio's in Europa had Randstad Holland over de jaren 2005-2009 gunstige groeicijfers.

Het economisch krachtenveld in Europa is gekanteld. Duitsland vertoonde tot de kredietcrisis lage groeicijfers, en daarna juist relatief hoge groeicijfers van het BBP. Voor landen als Ierland en Spanje geldt het tegendeel. In dit veranderde krachtenveld heeft Randstad Holland nu voordeel en dat is te zien op de ranglijst van grootstedelijke regio's naar economische groei. Vanaf 2006 bivakkeert Randstad Holland op de ranglijst van economische groei van Europese grootstedelijke regio's in de Top-5. Deze ranglijst wordt tegenwoordig (2009) aangevoerd door Parijs, Lissabon, Praag, Vlaamse Ruit en Randstad Holland. Deze regio's vertoonden de minste krimp in 2009. Voormalige succesvolle grote steden als Dublin, Barcelona en Madrid maakten een stevige terugval door, dat wil zeggen een krimp van het bruto regionaal product van -5 à -6 procent in 2009. Voor Dublin was de krimp in 2009 het tweede jaar waarin de economie stevig kromp, voor Randstad Holland was dat alleen in 2009 het geval.

Verbetering arbeidsproductiviteit: doorzetten

De positie van Randstad Holland op de ranglijst van grootstedelijke regio's naar groei van het BRP wordt door twee factoren bepaald. De eerste factor is in Randstad Holland – en Nederland – zelf gaande en staat los van de recessie en de kredietcrisis. Waar de economische groei eerder (voor 2000) sterk dreef op extra inzet van arbeid, met een lage groei van de arbeidsproductiviteit als gevolg, drijft de groei na 2001 op een evenwichtiger balans tussen het beschikbare arbeidsaanbod en verhoging van de arbeidsproductiviteit. Het arbeidsintensieve groeipad van voor 2001 is derhalve verlaten. Deze aanpassing is ingezet tussen 2000 en 2005 en is noodzakelijk in het licht van de vergrijzing. De arbeidsproductiviteit nam tussen 2000 en 2005 relatief snel toe; na 2005 valt dit terug. De Randstedelijke (en de Nederlandse) economie heeft de neiging tot een arbeidsintensief groeipad. Verhoging van de arbeidsproductiviteit blijft voortdurend aandacht vragen. Het kan bereikt worden met innovatie en onderwijs.

Bevolkingsgroei: meer in balans met economische groei

De bevolkingsgroei in Randstad Holland is nu meer in balans met de economische groei. Vóór 2000 was de bevolkingsgroei nog hoog, mede ingegeven door de hoge vraag naar arbeid die ook door immigratie werd vervuld. Na 2000 is de bevolkingsgroei enigszins getemperd. De bevolkingsgroei in Randstad Holland is langzaam teruggelopen ten opzichte van de andere regio's; de economische groei is minder arbeidsintensief geworden, en het immigratiebeleid is stringenter. In 2008 en 2009 ligt de bevolkingsgroei in Randstad Holland plotseling op een hoger niveau; een verklaring daarvoor ontbreekt. Per saldo is de bevolkingsgroei in Randstad Holland meer in balans gekomen met de economische groei.

Beter concurrentievermogen Noordwest-Europa

De tweede factor die de plaats van de Randstad in Europa bepaald is dat het beeld van regionaal economische ontwikkeling in Europa is gekanteld. De groei in Duitsland was voor de kredietcrisis traag en is daarna versneld. De groeiwonders van voor 2008, zoals Ierland en Spanje en de bijbehorende regio's, zijn niet meer. De kredietverlening door banken is weer aangescherpt

en de onevenwichtigheden die aan het licht kwamen door de invoering van de Euro, waardoor met name Zuid-Europese landen andere aanpassingsmechanismen moeten doorvoeren om concurrerend te blijven, zijn nog niet opgeruimd. Momenteel trekken deze onevenwichtigheden voluit de aandacht van politici en monetaire beleidsmakers. Zuid-Europese landen kunnen de munt niet meer devalueren om concurrerend te blijven op exportmarkten en dat gaat ten koste van hun groei. Volgroeide, concurrerende en institutioneel sterke economieën krijgen relatief voordeel. De Duitse steden staan niet meer onderaan met de laagste groeicijfers, en Parijs, Londen, Vlaamse Ruit en Randstad Holland vinden we in de Top-5 terug over 2009.

Sectoren

Randstad Holland heeft in geen enkele van de zes beschouwde sectoren (landbouw, industrie, bouw, handel/transport, commerciële diensten, non-profit diensten) een uitgesproken specialisatie, zoals andere regio's dat wel hebben. De specialisaties van Randstad Holland gaan schuil achter de aggregatie van de sectoren en de subregio's. De sectorale samenstelling van Randstad Holland laat een accent op handel & transport zien; deze sector beslaat een groot deel van de regionale economie. Echter, in sommige andere Europese grootstedelijke regio's is dit aandeel van de sector handel & transport hoger, ondanks de aanwezigheid van de zeehaven Rotterdam en de luchthaven Schiphol in de Randstad. Handel & transport vertoont in Randstad Holland van alle sectoren het grootste positieve groeiverschil met het gemiddelde van alle grootstedelijke regio's. Van alle grootstedelijke regio's heeft Randstad Holland de hoogste specialisatiegraad in de landbouw dankzij de 'Greenports'. In andere grootstedelijke regio's ontbreekt de landbouw nagenoeg.

BBP per hoofd van de bevolking

Het bruto binnenlands product per hoofd van de bevolking (BBP per capita) heeft in 2009 een harde neerwaartse klap gekregen. De toegevoegde waarde zakte fors in, gecombineerd met een groei van de bevolking. Het BRP per hoofd van de bevolking in Nederland daalde daardoor met 4% in 2009, minder dan het Europese gemiddelde. In Randstad Holland was deze afname -3,8% in 2009; minder dan de gemiddelde afname van alle grootstedelijke regio's (-4,5%).

Arbeidsmarkt: schaarser wordend aanbod

De participatiegraad van Randstad Holland beweegt zich naar een plafond in de loop van de tijd. Randstad Holland neemt nu qua arbeidsparticipatie een zesde plaats in van de twintig grootstedelijke regio's. De jaarlijkse toename tempert echter, hetgeen duidt op een schaarser wordend aanbod. Het grote arbeidsaanbod dat voortvloeide uit de naoorlogse generatie is nu wel geabsorbeerd en deze generatie treedt zelfs alweer uit het arbeidsproces. Grootstedelijke structurele werkloosheid bestaat nog wel, maar is fors verminderd. Er blijft een harde kern van structureel werklozen over in de grote steden. De werkloosheid van Randstad Holland is de een na laagste van alle twintig steden. Opgemerkt wordt dat de Europese definitie van beroepsbevolking en werkloosheid geen rekening houdt met de parttime werkgelegenheid die rijkelijk aanwezig is in Nederland. De gestegen bruto participatieraad in de Randstad maskeert een grote arbeidsreserve van mensen die nog veel uren in de week over hebben; het aanwenden ervan is echter ingrijpend in de private sfeer (het huishouden).

Research & Development en innovatie: neerwaarts tot gemiddeld

Op het gebied van innovatie heeft Randstad Holland nog een lange weg te gaan; de uitgaven aan R&D als percentage van het BRP zijn gedaald. Vanaf 1995, het startjaar van de cijfers, tekent zich een dalende lijn af. Randstad Holland noteerde de grootste daling in R&D investeringen van alle grootstedelijke regio's tussen 1995 en 2008. Als percentage van het BRP zakte deze quote van 2,47 procent naar 1,70 procent. Dit patroon is niet alleen in Randstad Holland zichtbaar, maar ook bijvoorbeeld in Londen. Het patroon van afnemende R&D-intensiteit heeft mogelijk te

maken met de specialisatie van de regionale economie. R&D uitgaven hangen samen met high-tech industrie, zoals de chemie en de electronica. Zulke industrieën zijn in Nederland in het zuiden en oosten gevestigd. Het Eindhoven-cluster is het meest prominente cluster dat Nederland rijk is. Echter, in de Randstad heeft de industrie die veel uitgeeft aan R&D geen sterke aanwezigheid. Nader onderzoek op bedrijfstakniveau kan dit uitwijzen. Randstad Holland, en ook Londen, zijn diensteneconomieën met een ander soort vernieuwing. Niettemin is de afnemende R&D-intensiteit een punt van zorg, gezien het feit dat andere grootstedelijke regio's, zoals Stockholm, die ook als diensteneconomieën zijn te karakteriseren, de R&D-intensiteit juist zien stijgen. Kennelijk zijn deze regio's beter in staat de R&D uitgaven van de publieke en de private sector te organiseren dan wel aan te trekken.

De ontwikkeling van patentaanvragen is (beschikbaar tot en met 2006) is minder ongunstig dan die van R&D-investeringen. Het aantal patentaanvragen door bedrijven in de Randstad neemt toe, maar minder dan elders in Europa. Randstad Holland doet het op het gebied van R&D-investeringen per saldo slechter dan het gemiddelde van de Europese stedelijke regio's.

Op de overige kenmerken zijn de kaarten als volgt verdeeld:

- Hoogwaardige industrie is ver beneden het gemiddelde vertegenwoordigd in Randstad Holland, maar dit verbetert tussen 2005-2009;
- Met betrekking tot kennisintensieve diensten scoort Randstad Holland onder het gemiddelde van de twintig steden;
- In de ranglijst van de vestigingsplaatsen van Cushman & Wakefield staat Amsterdam weer op de zesde plaats. Düsseldorf en Berlijn rukken op;
- Randstad Holland herbergt 12 hoofdkantoren van bedrijven in de 'Fortune's Global 500'. Dat is een verbetering ten opzichte van 2008. Leidend zijn Parijs (37) en Londen (22), Randstad Holland is een goede derde met twaalf hoofdkantoren. Het Rijn-Ruhrgebied volgt met negen. Amsterdam en Den Haag zijn de steden die als internationale vestigingsplaats fungeren; Rotterdam en Utrecht hebben elk één hoofdkantoor;
- De groei van het passagiersverkeer en de luchtvracht over Schiphol staat onder druk; over 2005-2009 liet Schiphol een relatief beperkte groei zien;
- De Rotterdamse zeehaven liet in 2008 en 2009 een inzinking zien van de overslag van goederen en containers, gevolgd door snel herstel en een gezonde ontwikkeling in 2010;
- De luchtvervuiling (fijnstof en stikstofoxiden) neemt af. Randstad Holland volgt de Europese trend. Aangevend wordt dat het niet in alle steden even eenvoudig dit verder te verlagen, zoals in Milaan dat tegen de Alpen aan ligt. Voor andere regio's geldt dat ze hinder hebben van elkaars uitstoot, zoals de Vlaamse Ruit, het Rijn-Ruhrgebied en Randstad Holland. De achtergrondvervuiling is daar hoger dan in steden als Stockholm en Dublin, die solitair aan zee liggen;
- Randstad Holland heeft een vooraanstaande positie op de internationale markt voor congressen; na Wenen is Randstad Holland de tweede congresstad in Europa;
- De leegstand op de Amsterdamse kantorenmarkt blijft onverminderd hoog met 16,7% van het kantoorvloeroppervlak. In Europees verband is dit hoog.

Algemeen: relatieve verbetering economie, aandacht voor productiviteit, R&D, innovatie en onderwijs

Over de gehele linie is het economisch groeipad van Randstad Holland gunstiger en evenwichtiger geworden dan voor 2001 het geval was, maar aandacht voor de toename van de arbeidsproductiviteit blijft voortdurend nodig. Innovatie en onderwijs zijn de middelen daartoe. Het moderne groeipad, meer steunend op groei van de arbeidsproductiviteit, volhouden zal nog inzet en adequaat beleid vergen.

Randstad Holland in nationaal perspectief

De cijfers laten duidelijk zonder uitzondering een oplopende bevolkingsgroei in de afzonderlijke grote steden zien. Hoewel dit verder onderzoek vergt, lijkt stagnerende nieuwbouw buiten de grote steden een rol te spelen. Suburbanisatie van huishoudens lijkt hierdoor te vertragen. Zowel in de Noordvleugel als in de Zuidvleugel is de bevolkingsgroei hoger dan landelijk. De bevolkingsgroei in de Noordvleugel is hoger dan in de Zuidvleugel. De bevolkingsgroei is geconcentreerd in Almere en Utrecht; Stadsgebied Haaglanden heeft een hoger groeipad dan het gemiddelde van de Randstad. Stadsregio Rotterdam heeft van de vier grootstedelijke regio's de laagste bevolkingsgroei.

Behalve in Stadsregio Rotterdam en Den Haag is de bruto participatiegraad hoger dan 70 procent in Randstad Holland. In 2009 kwam de bruto participatiegraad op 71,5% in Randstad Holland (70,7% in Nederland). Dat betekent dat van de bevolking 15-64 jaar meer dan 71,5 procent werkt of werk zoekt. In de toename van de participatiegraad is een vertragende tendens te bespeuren en de verschillen tussen de deelregio's worden kleiner. Dat wijst erop dat potentieel arbeidsaanbod schaars wordt. De lage werkloosheidscijfers – de recessie van 2009 had een beperkt effect op de toename van de werkloosheid – wijzen eerder op een structureel krappe arbeidsmarkt. In de grote steden is de werkloosheid hoger dan regionaal en landelijk het geval is, maar excessief zoals in het verleden is zij niet. Er is nog wel een harde kern van structureel werklozen in de grote steden aanwezig. Hoger opgeleiden zijn zeer sterk geconcentreerd in Randstad Holland. Dit geldt vooral voor Amsterdam en Utrecht, die als enclaves van hoger opgeleiden kunnen worden beschouwd. De Zuidvleugel volgt de landelijke ontwikkeling meer. In Rotterdam is het aandeel iets boven het landelijke cijfer en Den Haag wat verder daarboven.

De groei van het bruto regionaal product is in Randstad Holland structureel hoger dan landelijk. Dat wijst op agglomeratievoordelen. Hetzelfde was zichtbaar in de ontwikkeling van de bevolking. Binnen Randstad Holland is de groei in de Noordvleugel geconcentreerd. Dat is vooral vanwege Almere (ruimte), maar ook Utrecht en Amsterdam doen goed mee. De Zuidvleugel volgt op de lange termijn precies de landelijke ontwikkeling (2,1% groei over de jaren 1995-2009). De conclusie is dat agglomeratievoordelen en stedelijkheid (dichtheid en variatie) een rol spelen in de ontwikkeling van het BRP. De concentratie van hoger opgeleiden hangt daarmee samen.

Agglomeratievoordelen zijn zichtbaar in de Noordvleugel, vooral in de regio's Amsterdam en Utrecht. De Zuidvleugel volgt daarentegen de landelijke ontwikkeling. Agglomeratievoordelen zijn daar niet echt waarneembaar. Het ruimtelijk beleid dient daar voortdurend aandacht te hebben voor de ontplooiing van agglomeratievoordelen. De inkomensontwikkeling tussen beide stedelijke complexen hangt ermee samen; inkomens zijn in de Noordvleugel hoger en nemen er sneller toe. De beleidsvraag die er achter schuil gaat is klassiek: 'equity' versus 'efficiency'. Ruimtelijke herverdeling van de groei gaat ten koste van de algemene groei.

Er is ook een ander perspectief. Gaat de groei van de een ten koste van de groei van de ander, of beschouwen we de snellere groei van de Noordvleugel als extra? Een evenwichtige economische ontwikkeling kan betekenen dat optimaal gebruik wordt gemaakt van de productiefactoren, waar agglomeratievoordelen, volgens de "new economic geography" een rol in spelen. Het betekent dat de uitgangspositie van de Noordvleugel gunstig is en dat beleidsmakers in de Zuidvleugel continu oog moeten hebben voor stedelijkheid als cruciaal onderdeel voor economische ontwikkeling. Extra groei in de Zuidvleugel concurreert dan niet met de ontwikkeling in de Noordvleugel, maar maakt gebruik van de eigen en de gezamenlijke voordelen van de Randstad.

1 INLEIDING

1.1 Doelstelling van de monitor

Met de afnemende betekenis van nationale grenzen en de uitbreiding van Europa neemt de concurrentie tussen stedelijke regio's toe. De internationale concurrentiepositie van Randstad Holland heeft voortdurend aandacht nodig. De overheden in Randstad Holland zijn ervan overtuigd dat de voortgaande integratie van Europese landen en verdergaande globalisering dwingen tot bezinning op de concurrentiepositie van Randstad Holland en tot het geven van impulsen aan een meer samenhangende ontwikkeling van Randstad Holland.¹ Met het oog op het opstellen van een economische agenda om ook in de toekomst garant te staan voor de welvaart en het welzijn van haar inwoners en de leefbaarheid in het gebied had het voormalige Regio Randstad, een samenwerkingsverband tussen de verschillende overheden, een monitor laten ontwikkelen waarin jaarlijks een beeld wordt gegeven van Randstad Holland ten opzichte van andere stedelijke regio's in Europa. Hoewel Regio Randstad als samenwerkingsorgaan niet meer functioneel is, is de vertegenwoordiging van Randstad Holland in Brussel intact gebleven alsmede de Randstad Monitor.

Dit is inmiddels de zevende editie van de Randstad Monitor. Deze publicatie over de jaren 1995-2009 is de eerste in de derde driejarige cyclus van de Randstad Monitor. De begeleiding en opdrachtgeverschap van de Randstad Monitor wordt momenteel uitgevoerd door het Ministerie van Infrastructuur en Milieu in samenwerking met een breed palet vertegenwoordigers van alle overheden in Randstad Holland: andere ministeries, de provincies, de bestuursregio's en de grote steden.

Het doel van deze monitor is het volgen van Randstad Holland in de Top-20 van Europese stedelijke regio's. De vergelijking met andere metropolitane regio's in Europa staat daarin centraal. Daartoe is een beknopt aantal goed hanteerbare variabelen gekozen die een juist beeld geven van de ontwikkeling van Randstad Holland in economisch, innovatief, ruimtelijk en sociaal opzicht. Het accent valt op kwantitatieve gegevens, ondersteund door grafisch materiaal en een beknopte toelichting. Daarbij wordt van twee centrale begrippen uitgegaan: concurrentiekracht (welvaart) en leefbaarheid (welzijn). Daarbij wordt zoveel mogelijk gebruik gemaakt van gemeten cijfers en zo min mogelijk van samengestelde indicatoren. Concurrentievoordeel is het centrale begrip met het oog op de economische ontwikkelingsmogelijkheden van Randstad Holland in vergelijking met andere stedelijke regio's in Europa. Bij elkaar voldoen de indicatoren in de Top-20 van Europese stedelijke regio's aan de volgende voorwaarden:

- herhaalbaar en kwantitatief;
- aansluiten bij bestaand cijfermateriaal;
- zoveel mogelijk gebaseerd op één centrale bron (Eurostat);
- gegevens moeten openbaar beschikbaar en tegen lage kosten verkrijgbaar zijn;
- consistent in tijd en ruimte;
- signalerend en niet verklarend;
- informatie over onderdelen van de Randstad;
- breed palet aan onderwerpen;
- gebaseerd op de begrippen concurrentiekracht en leefbaarheid;
- gericht op beleidsmakers in Randstad Holland.

¹ Zie Regio Randstad, *Economische Strategie Randstad*, Regio Randstad, 2004, p. 7

1.2 Inhoud en structuur van de monitor: criteria en methode

In de Top-20 van Europese stedelijke regio's gaat het om het beantwoorden van drie vragen:

- Op welke variabelen dient de vergelijking plaats te hebben?
- Met welke Europese stedelijke regio's dient Randstad Holland vergeleken te worden?
- Hoe dient Randstad Holland in deelgebieden onderscheiden te worden?

Deze vragen zijn beantwoord in een voorbereidende fase van het opstellen van de Top-20 in 2004, die heeft geleid tot een nulversie en een achtergronddocument. De methode waarmee de steden en de variabelen zijn gekozen, laat zich het best samenvatten als 'de grootst gemene deler'. In Europa worden veel cijfers verzameld, benchmarks opgesteld en monitors gemaakt over grote steden. Gewezen kan worden op de Urban Audit, de Economist Intelligence Unit, het Franse Délégation à l'Aménagement du Territoire et à l'Action Régionale (DATAR) met de studie Les Villes Européennes door Cicille & Rozenblat (2003) en het eveneens Franse IAURIF. Deze studies gaan veelal over met elkaar concurrerende steden. Hierin zijn door anderen, binnen en buiten Nederland, al veel keuzes gemaakt over de te vergelijken steden en indicatoren.

De steden die in de Top 20 van Europese stedelijke regio's zijn opgenomen zijn niet willekeurig gekozen. Het uitgangspunt is geweest dat er een selectieproces moet zijn dat leidt tot een lijst van steden die overeenkomt met de gemeenschappelijke perceptie van beslissers en beleidsmakers. De vraag is derhalve hoe die gemeenschappelijke perceptie wordt vastgesteld. Dat is gedaan door diverse al bestaande benchmarks en ranglijsten te nemen; het idee is dat daar steden in vermeld staan die met elkaar concurreren als vestigingsplaats voor bedrijvigheid, toerisme, congressen etc.. De steden die daarin genoemd worden doen er op een of andere wijze toe; de makers van zulke lijsten nemen die steden niet voor niets op. Het selectieproces bestond eruit door een aantal van zulke lijsten en benchmarks te nemen en te tellen hoe vaak steden voorkwamen op al die verschillende lijsten.

Hoe vaker een stad in totaal genoemd werd (dat wil zeggen in hoe meer benchmarks de stad opgenomen is), hoe belangrijker die stad kennelijk is. De twintig meest genoemde steden zijn aldus gekozen. Dat wil niet zeggen dat steden die er niet op staan er in absolute niet toe doen; zij doen er alleen op te weinig onderdelen toe, waarbij die onderdelen een gelijk gewicht hebben. Een automobielsstad (Stuttgart) of een lichtstad (Eindhoven) is van belang, maar alleen op dat ene onderdeel. Een stad die een belangrijke luchthaven heeft, een stevig internetknooppunt, een grote beurs, enz., komt wel in de urbane Top 20 terecht. Daardoor kan het voorkomen dat een grote stad zoals Athene niet in de lijst voorkomt.

Tabel 1.1: Overzicht stedelijke regio's opgenomen in de Top-20 van Europese stedelijke regio's

1	Londen
2	Parijs
3	Rijn-Ruhrgebied
4	Milaan
5	Randstad Holland
6	Madrid
7	Frankfurt/Main
8	Vlaamse Ruit
9	Barcelona
10	Rome
11	Hamburg
12	Berlijn
13	München
14	Kopenhagen
15	Stockholm
16	Wenen
17	Dublin
18	Lissabon
19	Boedapest
20	Praag

Leefbaarheid

Het gaat in de Top-20 van Europese stedelijke regio's ook om de leefbaarheid van de regio. De aantrekkelijkheid van het gebied voor wonen en vrije tijd staat daarbij centraal. Het begrip leefbaarheid is niet tegengesteld aan het begrip concurrentiekracht, maar is daar een aanvulling op; het heeft betrekking op aantrekkelijkheid en is onderdeel van het investeringsklimaat. Een goede woonomgeving is onderdeel van een aantrekkelijk vestigingsklimaat voor het internationale bedrijfsleven. Niettemin laat leefbaarheid zich minder eenvoudig dan de concurrerende stad vangen in een cijfer. Over het begrip concurrentiekracht is meer literatuur voorhanden en is er consensus over de kwantitatieve invulling van het begrip. Daarnaast is gebleken dat concurrentiekracht op een hoog ruimtelijk schaalniveau relevant is en leefbaarheid juist op een laag ruimtelijk schaalniveau. Concurrentiekracht hangt met productiviteit samen bijvoorbeeld, en dat speelt op het niveau van stedelijke regio's en landen. Leefbaarheid en leefkwaliteit zijn afhankelijk van lokale omstandigheden, zoals geluidshinder en geurhinder. De omgevingskwaliteit verschilt per stad, maar ook per buurt en zelfs per straat. De keuze is gemaakt om leefbaarheid niet uitputtend op dit lage schaalniveau te behandelen, omdat juist de internationale vergelijking van Randstad Holland met andere Europese steden voorop staat. Niettemin is naar leefbaarheid gekeken, voor zover dat mogelijk is.

Dit onderdeel is voor Randstad Holland uitgewerkt. In het internationale deel geeft de ontwikkeling op het gebied van toerisme en congressen op indirecte wijze informatie over de aantrekkelijkheid van Randstad Holland, maar dat gaat eerder over het vestigingsklimaat dan over concrete leefbaarheid dan wel omgevingskwaliteit.

1.3 Selectie van variabelen

De monitor is voor een groot deel opgezet binnen het kader van de concurrerende stad. Over het onderwerp concurrerende steden is al veel onderzoek verricht (zie achtergrond rapportage). Nagegaan is welke variabelen veel zijn gebruikt in het onderzoek naar de 'concurrerende stad'. Deze variabelen zijn eerst ingedeeld in thema's, waarvan is gekeken welke het meest genoemd worden in relatie tot concurrerende steden. Bij die thema's is vervolgens een variabele gekozen. Een overzicht is opgenomen in tabel 1.2.

Beknopte toelichting op de raming van recente jaren

Voor sommige variabelen die Eurostat levert geldt dat op regionaal niveau 2007 of 2008 het laatste bekende jaar is. De regionale cijfers voor de ontbrekende recente jaren zijn ramingen op basis van nationale cijfers tot en met 2009 en de ontwikkeling van de regio's in het verleden. De regel is dat de landencijfers van de OECD voor de laatste twee jaren voorlopig zijn – analoog aan het CBS – en het nationale cijfer over het BRP van 2007 wordt nu als definitief beschouwd. Dat betekent dat de regionale cijfers voor toegevoegde waarde en arbeid in het internationale deel zijn gebaseerd op voorlopige landencijfers 2008 en 2009 en ramingen voor de regio, passend in de reeks 1995-2007. TNO heeft in 2005 de ramingsmethodiek van regionale cijfers voor de laatste een of twee jaar aangepast. Op consequente wijze wordt door middel van een shift/share het BRP voor de ontbrekende jaren van de regio's geraamd. Dat wordt niet alleen voor de stedelijke regio's gedaan, maar voor alle NUTS3 regio's in de EU. Voor bevolking en beroepsbevolking hoeft dat niet, omdat de laatste twee jaren gemeten cijfers zijn. Cijfers over Research & Development en innovatie worden niet geraamd. De arbeidsproductiviteit is het meest gevoelig voor revisies en herzieningen, omdat het in de raming van TNO uit drie componenten (werkzame personen, aantal gewerkte uren en toegevoegde waarde) is samengesteld. Bevolkingscijfers zijn het meest robuust; hier worden geen ontbrekende jaren geraamd.

Tabel 1.2: Overzicht onderwerpen opgenomen in de Randstad Monitor

	Eurostat/ OECD	CBS	Overig
Toegevoegde waarde	☑	☑	
Werkgelegenheid	☑	☑	
Investerings		☑	
Export		☑	
Arbeidsproductiviteit	☑	☑	
Bevolking	☑	☑	
Niet-westerse allochtonen		☑	
Armoede		☑	
Beroepsbevolking	☑	☑	
Werkloosheid	☑	☑	
Banen naar opleiding	☑	☑	
Research & Development	☑		
Innovatie	☑		
Positie universiteiten			☑
Luchtverkeer			☑
Goederenoverslag			☑
Internetverkeer			☑
Omvang/benutting infrastructuur			☑
Bereikbaarheid			☑
Luchtvervuiling			☑
Toerisme			☑
Congressen			☑
Kosten van levensonderhoud			☑
Hoofdzetel multinationals			☑
Waardering vestigingsklimaat			☑
Kantoren en bedrijfsterrein			☑
Woningbouw		☑	
Eigen woningbezit		☑	
Stedelijkheid		☑	
Veiligheid		☑	
Kinderopvang		☑	
Bodemgebruik		☑	

1.4 Interne regionale differentiatie van de Europese stedelijke regio's

Mogen stedelijke regio's met elkaar vergeleken worden? Als stedelijke regio's in Europa uit de NUTS-3 lijst alleen op basis van hun naam worden gekozen, ontstaan onvergelykbare gebieden omdat administratieve indelingen tussen de landen sterk verschillen. Het uitgangspunt is dat stedelijke regio's met elkaar vergelijkbaar zijn (zie Cheshire en Gornostavea, 2002). Dat houdt in dat een stedelijke regio een stedelijke kern en een ommeland moet hebben. Dat is het 'daily urban system' en omvat zowel het werkgelegenheidscentrum (of centra) als het gebied waar de werkenden wonen. Zo'n 'daily urban system' wordt beschouwd als een natuurlijke eenheid. Deze geleding van een stedelijke regio is ook toegepast in onderzoek naar de economische ontwikkeling van Nederlandse steden in de periode 1970-1995 (Van der Vegt en Manshanden 1996). Het moet uitgesloten zijn dat door een

toevallige regionale indeling bij de ene stad het ommeland (waar de werkenden wonen) wel wordt meegeteld en bij de andere stad niet. De functionele samenhang binnen stedelijke regio's wordt in de monitor meegenomen door waar de data van Eurostat dat toelaten een onderscheid te maken naar stad en omgeving. In deze zevende editie van de Randstad monitor worden alleen de cijfers voor de gehele grootstedelijke regio gegeven; cijfers naar kern en suburb zijn beschikbaar.

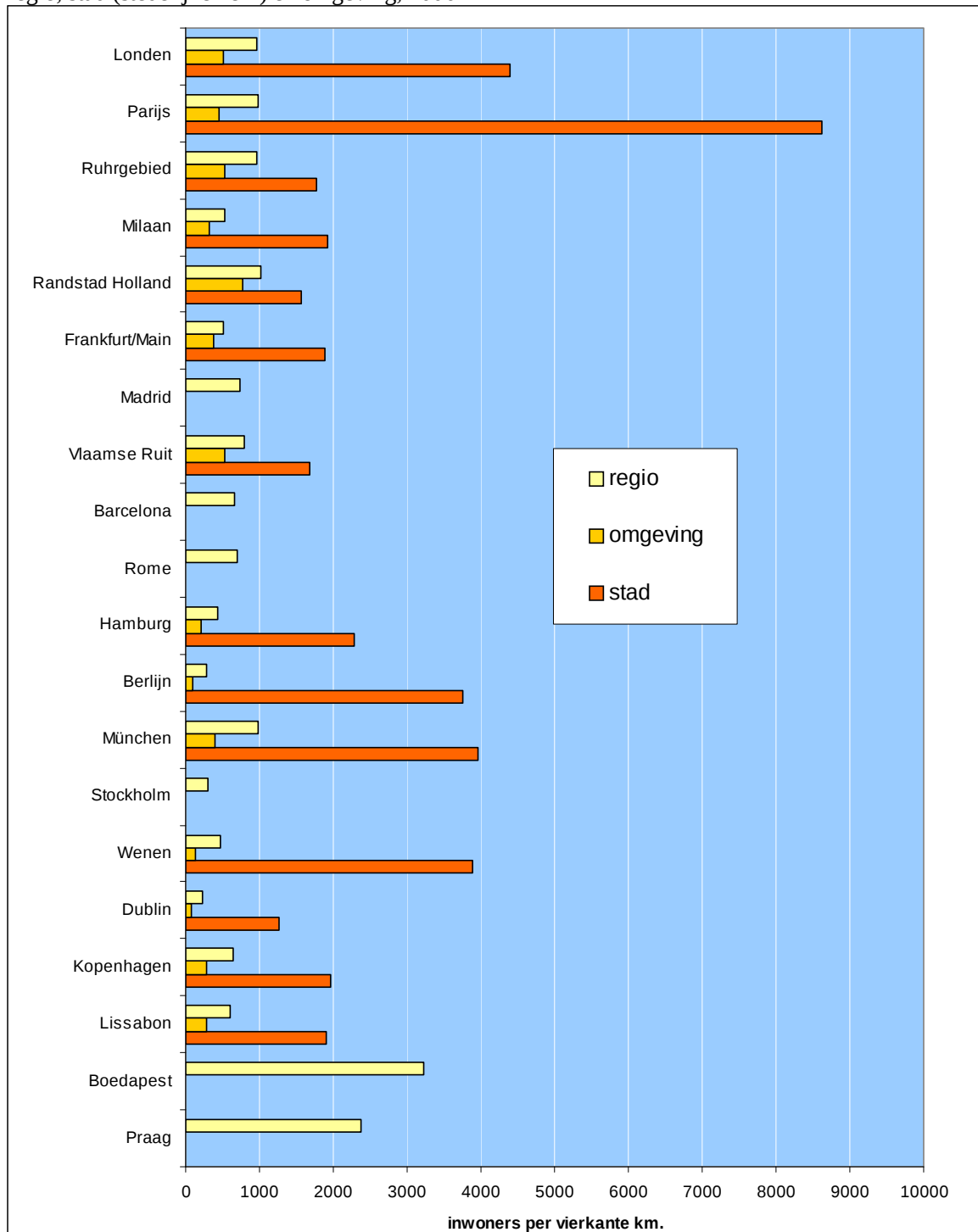
Hoe kunnen de stedelijke regio's in de gegeven bestuurlijke indelingen zodanig samengesteld worden dat ze onderling goed vergelijkbaar zijn? Hiertoe is de bevolkingsdichtheid van de stedelijke regio's met elkaar vergeleken. Hierbij is gebruik gemaakt van het onderscheid tussen stedelijke kern en omgeving (suburb). Het eerste uitgangspunt is dat een stedelijke kern een grotere dichtheid heeft dan de omgeving. Het volgende uitgangspunt is dat de dichtheden van de verschillende stedelijke kernen enerzijds en de bijbehorende omgevingen anderzijds zoveel mogelijk in dezelfde orde van grootte liggen. Bij de stedelijke kernen is een bijbehorend ommeland gekozen, waarbij de leidraad is dat het ommeland eerder ruimer dan krapper is gekozen (zie figuur 1.1). Bij een te ruim ommeland is het waarschijnlijker dat de gehele grootstedelijke regio is omvat. Groeicijfers worden dan niet sterk beïnvloed door het dunner bevolkte ommeland dat onterecht is meegenomen. Deze methode is en blijft echter een benadering, omdat de gebruikte achterliggende regionale indeling (NUTS 3) en die voor Randstad Holland zich niet letterlijk aan de grenzen van bebouwd stedelijk gebied houdt. Het verschil tussen kernstad en ommeland is immers graduueel.

De dichtheden van de omgevingen en de regio's liggen op een uitzondering na in dezelfde orde van grootte (figuur 1.1). De variatie in de dichtheden van de stedelijke kernen is groter. Dat is niet alleen het gevolg van gebiedskeuze, maar ook van stedelijke vorm. De ene stedelijke kern kent nu eenmaal een dichter bebouwd centrum dan de andere. Vooral de stedelijke kern van Parijs kent een hoge bevolkingsdichtheid, zo blijkt uit de figuur 1.1. De in deze monitor onderscheiden stedelijke regio's staan weergegeven in figuur 1.2. Een precieze lijst waarin de stedelijke regio's in termen van NUTS-3 regio's zijn gegeven is op aanvraag beschikbaar. Voor Madrid, Barcelona, Rome en Stockholm kan de stedelijke regio niet onderscheiden worden in een stedelijke kern en een omgeving. Aan de hand van de dichtheid van de gehele stedelijke regio's is zichtbaar dat deze regio's zowel een kern als een omgeving omvatten. In de Top-20 van Europese stedelijke regio's wordt gesproken over de stedelijke regio, die een optelling is van de stedelijke kern en de stedelijke omgeving. Voor Praag en Boedapest geldt dat ze als stedelijke regio's opgenomen zijn, maar een dichtheid hebben die lijkt op de kernstad van andere stedelijke regio's. Het opnemen van een ommeland zou een zeer groot gebied behelsd hebben.

Stedelijke regio's en variabelen

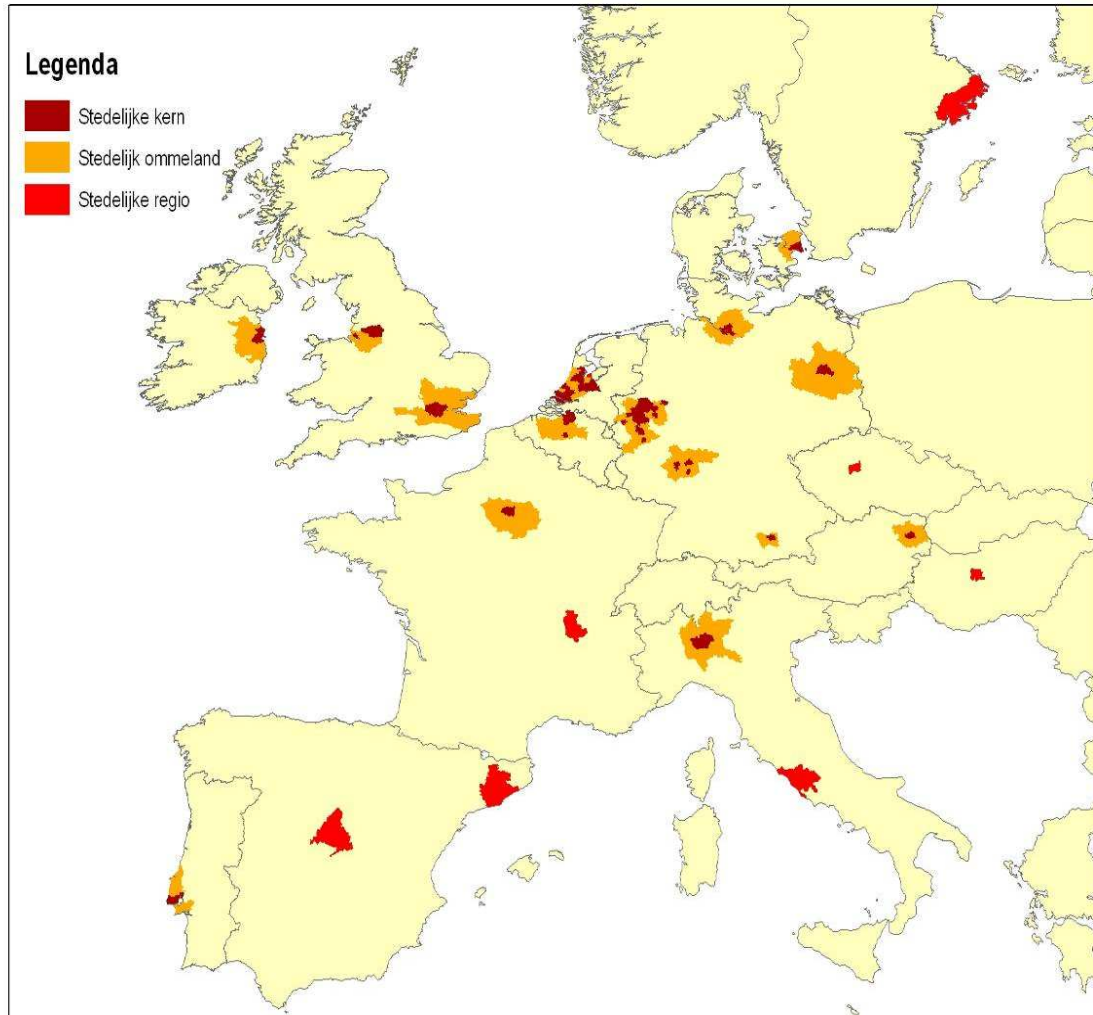
Niet op ieder thema is iedere stad even relevant om in de monitor op te nemen. Frankfurt is bijvoorbeeld onmisbaar wanneer de benchmark zich richt op luchthavengerelateerde activiteiten, maar voor zeehavengerelateerde activiteiten worden andere steden beschouwd. In de Top-20 van Europese stedelijke regio's is dat ondervangen door twee groepen variabelen te onderscheiden. De eerste groep betreft steeds dezelfde gebieden met een vergelijkbare ruimtelijke schaal, die op een aantal variabelen consistent met elkaar worden vergeleken. De variabelen worden zoveel mogelijk aan één en dezelfde bron ontleend, in dit geval Eurostat, en onderling met elkaar in verband gebracht. Zo ontstaan goed vergelijkbare en consistente gegevens. Dan is de nauwkeurigheid van het gekozen gebied en de vergelijking daarvan met andere stedelijke regio's cruciaal. Daarnaast is er een groep variabelen waarbij het functionele onderscheid voorop staat, zoals luchthavens of zeehavens. Dan gaat het steeds om andere steden, waarbij de ruimtelijke eenheid van het stedelijk gebied er niet toe doet. De precieze gebiedsafbakening speelt dan geen rol.

Figuur 1.1: Bevolkingsdichtheid (aantal inwoners per km²) van de stedelijke regio's, totaal stedelijke regio, stad (stedelijke kern) en omgeving, 2006

Bron: TNO op basis van Eurostat

Figuur 1.2: De stedelijke regio's op de Europese kaart

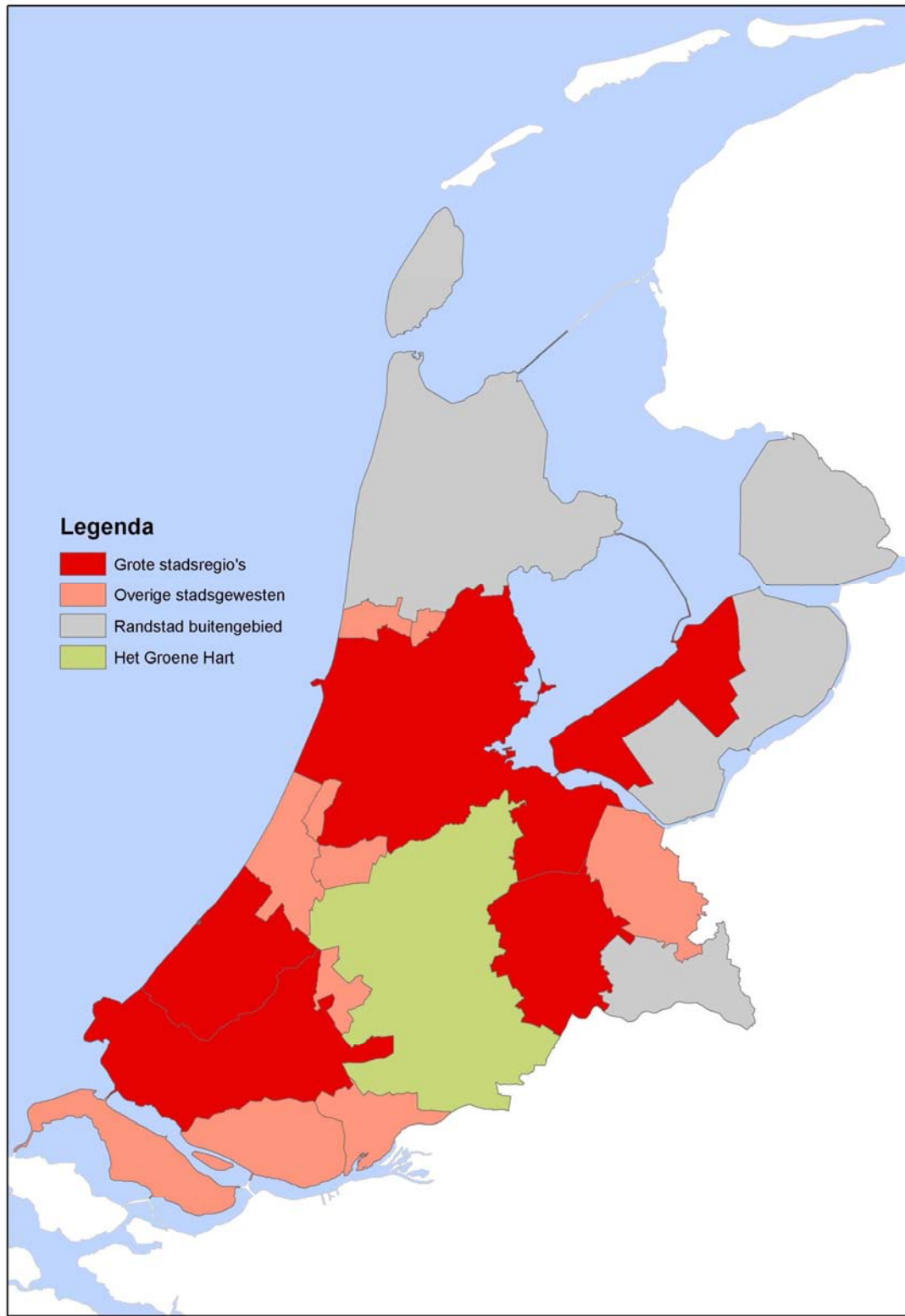
1.5 Keuze deelgebieden Randstad Holland

Randstad Holland is uitgewerkt naar deelgebieden. Hierbij is rekening gehouden met drie soorten ruimtelijke geledingen. Het grootste ruimtelijke kader wordt gevormd door de vier Randstadprovincies. Deze vier provincies worden onderscheiden in Randstad Holland en het Buitengebied. Randstad Holland is vervolgens op drie manieren in de volgende ruimtelijke eenheden onderscheiden:

- Provincies
- Noordvleugel en Zuidvleugel
- Bestuursregio's
- de vier grote steden plus Almere
- Het Groene Hart

Randstad Holland wordt met behulp van CBS-materiaal op gemeentelijk niveau onderscheiden in de deelregio's zoals die zijn onderscheiden in tabel 1.3. In figuur 1.3 is deze onderverdeling op de kaart gezet. De gehanteerde geografische indeling en de weergave van de cijfers komt tegemoet aan de samenstelling van de begeleidingscommissie. De samenstelling van de deelgebieden vindt trapsgewijs plaats. De vier Randstad provincies vormen het uitgangspunt. Deze worden verdeeld in Randstad Holland, Buitengebied, Noordvleugel en Zuidvleugel. Vervolgens worden de cijfers voor de vier deelnemende bestuursregio's (stadsregio's) van Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht gegeven, gevolgd door de deelnemende vier grote steden plus Almere.

Figuur 1.3: Randstad Holland onderverdeeld naar deelgebied op de kaart

2 RANDSTAD HOLLAND IN DE TOP 20 VAN EUROPESE STEDELIJKE REGIO'S

2.1 Bruto Regionaal Product

Tabel 2.1: Bruto regionaal product naar stedelijke regio in miljard Euro, niveau 2009, gemiddelde jaarlijkse groei 1995-2009 naar deelperiodes en groei 2009 (2008 en 2009 voorlopig)

	1995	95-2000	2000-05	05-09	1995-09	2009
	<i>Miljard E</i>			<i>%</i>		
Londen	453,7	5,1	2,8	0,7	3,0	-4,1
Parijs	485,0	3,3	1,5	0,5	1,9	-2,3
Rijn-Ruhrgebied	309,1	1,3	0,7	-0,1	0,7	-5,9
Milaan	244,4	1,6	0,9	-1,2	0,5	-5,9
Randstad Holland	235,6	4,1	1,4	1,8	2,5	-3,2
Madrid	173,9	5,0	3,1	1,4	3,3	-3,4
Frankfurt/Main	140,3	2,4	0,9	-0,2	1,1	-5,7
Vlaamse Ruit	148,6	2,7	1,8	0,8	1,8	-2,9
Barcelona	135,8	4,0	2,7	1,2	2,7	-3,5
Rome	118,2	1,5	1,7	-1,0	0,8	-6,5
Hamburg	106,0	2,2	1,4	-0,1	1,3	-5,5
Berlijn	104,5	0,7	0,0	0,2	0,3	-5,2
München	95,2	4,3	1,2	0,0	2,0	-5,5
Kopenhagen	54,6	2,7	1,1	-1,0	1,1	-5,3
Stockholm	70,5	6,3	3,0	-0,4	3,2	-6,2
Wenen	82,2	2,7	1,5	1,0	1,8	-4,5
Dublin	72,9	9,2	5,9	1,4	5,7	-4,7
Lissabon	56,2	4,2	1,3	0,4	2,0	-2,5
Boedapest	30,5	5,0	4,5	1,4	3,8	-5,2
Praag	31,4	4,1	4,7	4,5	4,4	-2,6
Totaal regio's	3.148,6	3,2	1,8	0,4	1,9	-4,3
Nederland (mld)	509,6	3,6	1,2	1,4	2,1	-3,5
EU 27 (mld)	10.551,4	2,9	1,8	0,6	1,9	-4,3

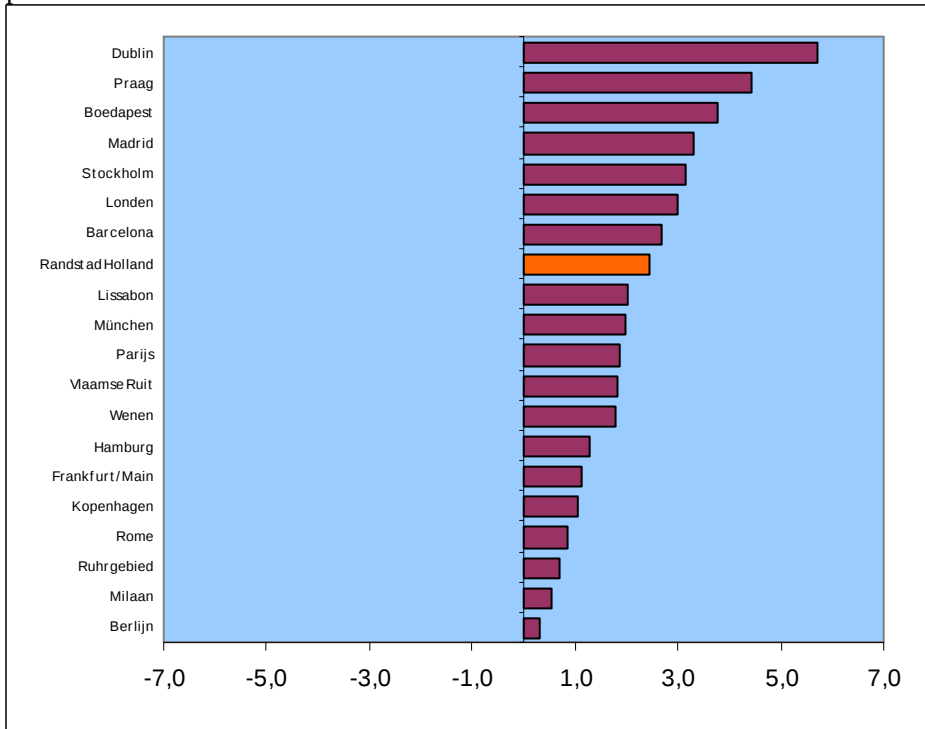
Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

In 2009 werd in Randstad Holland circa 235 miljard euro verdiend, bijna de helft van het Nederlandse bruto nationaal product. Tussen 1995 en 2009 groeide de economie van Randstad Holland gemiddeld met circa 2,5 procent per jaar. Dit is iets hoger dan het gemiddelde voor de Europese stedelijke regio's (1,9 procent). De snelste groei over deze langjarige periode trad op in Dublin (5,7 procent gemiddeld per jaar). Ook Londen, Madrid, Stockholm, Boedapest en Praag lieten een bovengemiddelde groei zien. Berlijn groeide over de gehele periode 1995-2009 het traagst met een bescheiden 0,3 procent per jaar. Ook het Rijn-Ruhrgebied en Milaan vertoonden een trage groei. Een blik op de meer recente jaren 2005-2009 geeft vanwege de kredietcrisis een sterk gewijzigd beeld. Praag groeide het snelst, terwijl Milaan de traagste groei liet zien. Het groeicijfer in steden als Dublin, Madrid en Barcelona wordt over de periode 2005-2009 fors

getemperd, met name door de door de krimp in 2009. Deze krimp bedroeg in Dublin 4,7 procent, in Madrid 3,4 procent en in Barcelona 3,5 procent. Rome en Kopenhagen lieten zelfs een krimp van meer dan zes procent zien. De economie kromp in Randstad Holland anno 2009 met 3,2 procent, iets minder dan het gemiddelde voor de stedelijke regio's.

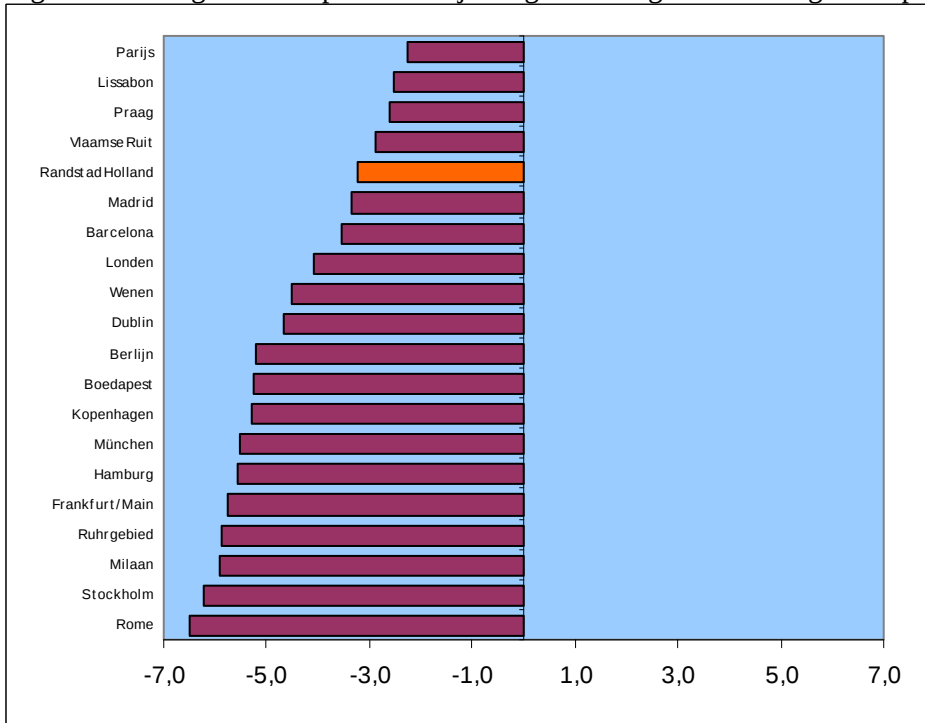
Randstad Holland groeide over de gehele periode sneller dan Nederland; per saldo zijn er agglomeratievoordelen in Randstad Holland. Het positieve groeiverschil in het voordeel van Randstad Holland werd kleiner over de jaren 2000-2005, maar neemt na 2005 weer toe. Ten opzichte van de gemiddelde groei van alle stedelijke regio's is dat verschil pregnanter. Over 1995-2000 groeit het BRP van Randstad Holland gemiddeld met 4,1% per jaar, en dat van alle stedelijke regio's tezamen met 3,2%. Over de jaren 2000-2005 groeit Randstad Holland beduidend trager; 1,4% tegen 1,8% gemiddeld voor alle regio's. Dit zijn jaren waarin Randstad Holland tegen de grenzen van de groei van de aanliep. Na 2005 treedt er opmerkelijk herstel van Randstad Holland op ten opzichte van het gemiddelde van alle grootstedelijke regio's. Na de inzinking van Randstad Holland in de jaren na 2000 heeft de Nederlandse economie, en die van Randstad Holland, een aanpassingsproces doorgemaakt met positieve effecten. Daarbij speelt mee dat vanaf 2008 de kaarten anders worden verdeeld in Europa; regio's die relatief veel voordeel hadden van overkreditering moeten nu op zoek naar andere bronnen.

Figuur 2.1: Rangorde Europese stedelijke regio's naar gemiddelde jaarlijkse groei bruto regionaal product 1995-2009

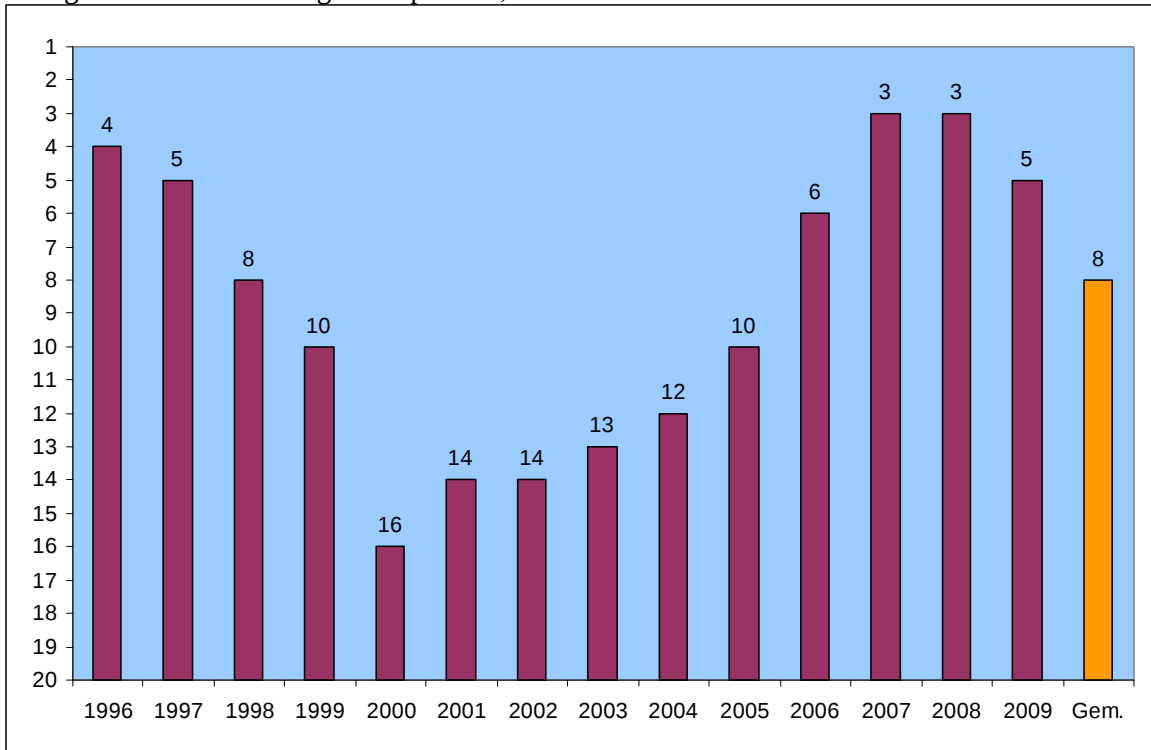
Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

Figuur 2.2: Rangorde Europese stedelijke regio's naar groei bruto regionaal product 2009

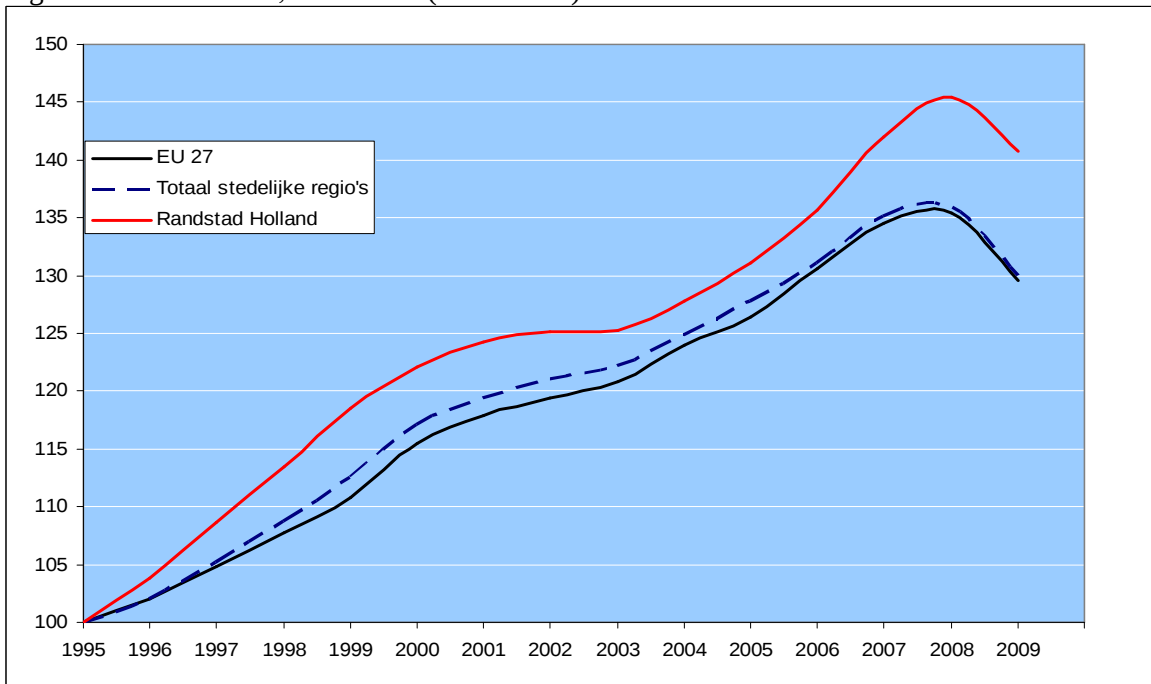
Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

Figuur 2.3: Jaarlijkse positie Randstad Holland op de ranglijst van Europese stedelijke regio's naar groei van het bruto regionaal product, 1995-2009

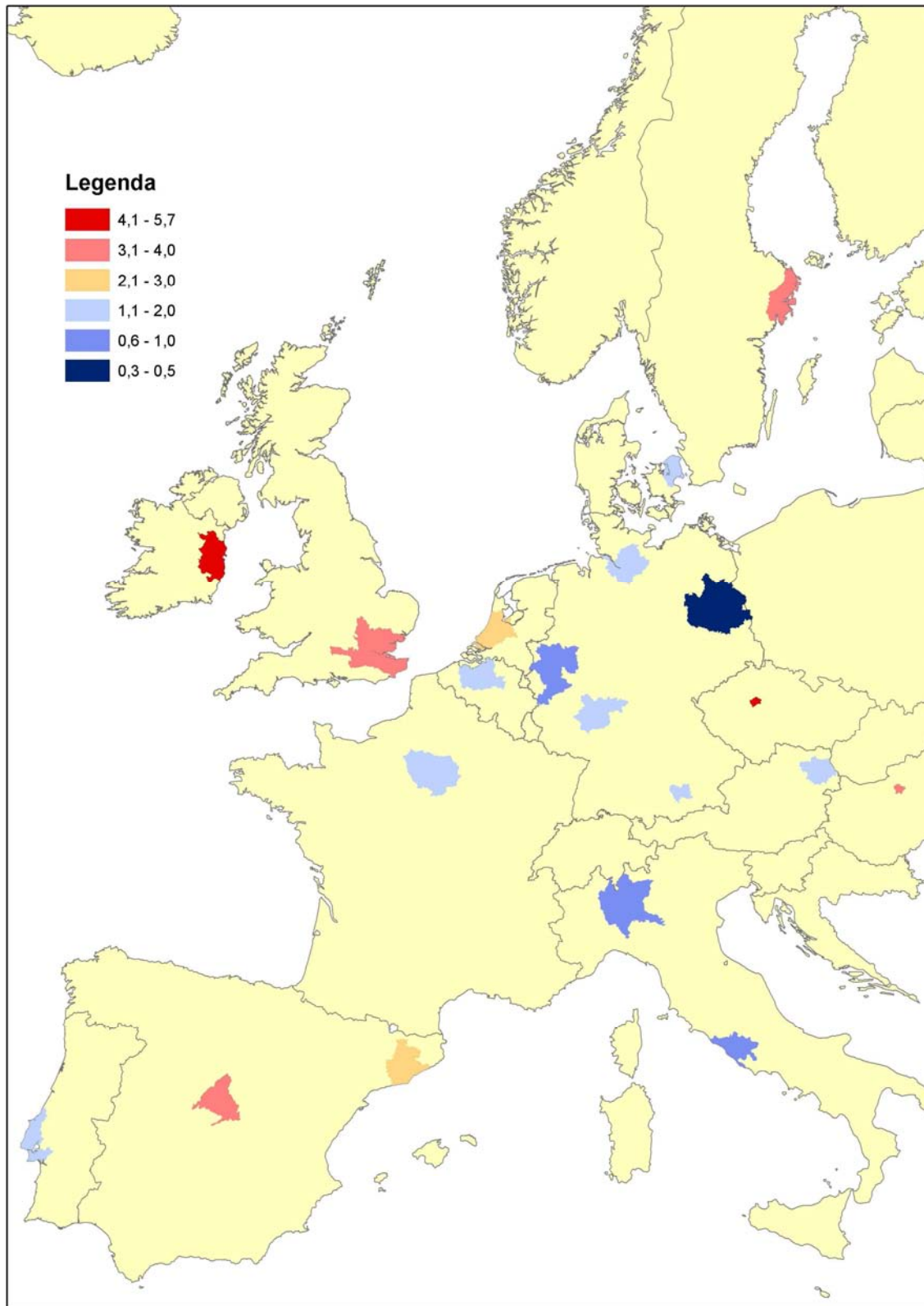
Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

Figuur 2.4: Index ontwikkeling bruto regionaal product Randstad Holland, totaal stedelijke regio's en totaal EU 27, 1995-2009 (1995 = 100)

Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

Figuur 2.5: Ontwikkeling bruto regionaal product in Europese stedelijke regio's, gemiddelde jaarlijkse groei 1995-2009

Tabel 2.2: Bruto regionaal product naar stedelijke regio in miljard Euro, niveau 2009, voor zes grote sectoren

	Totaal	Landbouw	Industrie	Bouw	Handel Transport	Commerciële diensten	Non profit diensten
<i>Miljard Euro 2009</i>							
Londen	453,7	1,2	36,3	24,7	97,8	197,1	96,7
Parijs	485,0	0,8	47,7	18,3	95,9	215,9	106,5
Rijn-Ruhrgebied	309,1	1,3	76,2	8,8	61,3	94,4	67,2
Milaan	244,4	1,7	67,6	13,4	52,2	74,9	34,7
Randstad Holland	235,6	3,1	26,2	13,2	54,2	80,2	58,8
Madrid	173,9	0,3	23,2	17,8	46,9	51,2	34,4
Frankfurt/Main	140,3	0,8	25,0	3,9	29,5	55,8	25,3
Vlaamse Ruit	148,6	0,5	22,2	5,5	38,4	50,0	31,9
Barcelona	135,8	0,9	32,2	11,9	33,4	34,4	23,0
Rome	118,2	0,5	10,1	5,1	31,5	39,5	31,5
Hamburg	106,0	0,6	17,8	3,0	27,1	37,9	19,6
Berlijn	104,5	0,6	16,5	3,7	17,7	35,0	31,0
München	95,2	0,2	21,6	1,6	13,4	41,8	16,6
Kopenhagen	54,6	0,1	5,6	1,8	14,4	18,5	14,1
Stockholm	70,5	0,1	10,5	2,6	15,3	25,5	16,5
Wenen	82,2	0,4	12,4	4,1	21,5	25,4	18,4
Dublin	72,9	0,3	13,2	5,0	13,0	29,0	12,5
Lissabon	56,2	0,7	6,4	3,3	14,7	16,7	14,5
Boedapest	30,5	0,1	4,0	1,0	7,9	10,2	7,4
Praag	31,4	0,1	4,4	1,5	9,9	10,1	5,4
Totaal regio's	3.148,6	14,0	478,9	150,3	696,1	1143,4	665,9
Nederland (mld)	509,6	8,8	91,0	30,7	103,5	143,5	132,1
EU 27 (mld)	10.551,4	196,9	2.140,0	672,6	2.238,8	2.948,9	2.354,2

Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

Tabel 2.3: Bruto regionaal product naar stedelijke regio in miljard Euro, gemiddelde jaarlijkse groei 1995-2009 (2008 en 2009 voorlopig) voor zes grote sectoren

	Totaal	Landbouw	Industrie	Bouw	Handel Transport	Commerciële diensten	Non profit diensten
<i>Jaarlijkse gemiddelde groei 1995-2009</i>							
Londen	3,0	0,3	-1,0	1,9	3,3	5,0	1,8
Parijs	1,9	2,3	1,1	-3,0	2,7	3,1	0,5
Rijn-Ruhrgebied	0,7	6,4	0,3	-3,7	1,7	1,2	0,5
Milaan	0,5	0,1	-0,4	1,2	0,3	1,7	0,5
Randstad Holland	2,5	1,7	0,6	1,5	3,9	3,1	1,8
Madrid	3,3	3,4	2,1	4,0	3,3	4,7	2,1
Frankfurt/Main	1,1	3,7	0,2	-2,2	1,9	1,6	1,0
Vlaamse Ruit	1,8	1,3	1,6	1,1	1,2	3,3	1,1
Barcelona	2,7	5,1	1,9	3,9	2,4	4,0	1,9
Rome	0,8	1,5	0,4	-1,2	1,2	1,9	-0,1
Hamburg	1,3	2,1	0,6	-2,9	2,4	1,9	0,2
Berlijn	0,3	0,9	0,8	-8,2	1,2	1,6	0,3
München	2,0	4,3	2,6	-3,3	1,2	2,5	1,2
Kopenhagen	1,1	9,9	-0,9	1,1	1,5	2,4	0,0
Stockholm	3,2	3,8	5,8	0,9	3,2	4,4	0,9
Wenen	1,8	-0,9	1,6	-1,3	1,2	4,6	0,5
Dublin	5,7	3,3	5,6	5,5	5,1	12,5	-0,1
Lissabon	2,0	0,8	0,6	-0,5	2,2	4,3	1,2
Boedapest	3,8	2,0	2,3	1,3	4,0	6,0	2,3
Praag	4,4	10,7	4,6	-1,4	6,0	7,4	0,9
Totaal regio's	1,9	1,9	0,8	-0,2	2,3	3,2	0,9
Nederland	2,1	1,1	0,4	1,0	3,7	3,0	1,8
EU 27	1,9	1,7	1,6	0,7	2,4	2,9	0,9

Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

Sectorale ontwikkeling 1995-2009

In de Europese stedelijke regio's groeide de toegevoegde waarde in de commerciële dienstverlening het snelst. In de bouwsector kromp de toegevoegde waarde juist, met 0,2 procent gemiddeld per jaar sinds 1995. De distributiefunctie van Randstad Holland blijkt uit de snelle groei van de sector handel en transport, met 3,9 procent gemiddeld per jaar fors hoger dan het gemiddelde van alle grootstedelijke regio's (2,3%). De industrie in Randstad Holland groeide het minst, met slechts 0,6 procent gemiddeld per jaar. In Londen kromp de industrie met een procent gemiddeld per jaar. Opvallend is de stijging van de toegevoegde waarde in de industrie in Kopenhagen, Stockholm en Praag. De bouw kromp het meest in Parijs, het Rijn-Ruhrgebied, Berlijn en München, en groeide het sterkst in Dublin (5,5 procent). Sterke groeisteden op het gebied van handel en transport waren sinds 1995 Randstad Holland, Dublin, Boedapest en Praag. Weinig groei in deze sector kenden de Vlaamse Ruit, Rome, Berlijn, München en Wenen. Op het gebied van commerciële dienstverlening liet Dublin zelfs een gemiddelde jaarlijkse groei van 12,5 procent zien. Ook Londen, Madrid, Barcelona, Stockholm, Wenen, Lissabon, Boedapest en

Praag zagen een hoge groei in deze sector. De non-profit dienstverlening groeide minder sterk dan de commerciële dienstverlening.

Tabel 2.4: Bruto regionaal product naar stedelijke regio in miljard Euro, gemiddelde groei 2009 voor zes grote sectoren

	Totaal	Landbouw	Industrie	Bouw	Handel Transport	Commerciële diensten	Non profit Diensten
<i>Groei 2009</i>							
Londen	-4,1	-	-4,6	-7,2	-3,0	-5,0	-2,4
Parijs	-2,3	-	-2,5	-2,4	-3,2	-0,5	-4,8
Rijn-Ruhrgebied	-5,9	-	-5,5	-11,3	-3,8	-6,5	-6,9
Milaan	-5,9	-	-8,6	-9,1	-7,3	-2,4	-4,8
Randstad Holland	-3,2	-	-7,4	-3,7	-6,4	-3,3	1,9
Madrid	-3,4	-	-1,7	-1,4	-3,6	-3,4	-5,2
Frankfurt/Main	-5,7	-	-5,6	-9,2	-3,8	-7,0	-5,5
Vlaamse Ruit	-2,9	-	-0,2	-2,8	-0,7	-4,6	-4,6
Barcelona	-3,5	-	-2,7	-1,3	-3,1	-4,7	-4,9
Rome	-6,5	-	-6,3	-10,2	-7,4	-5,7	-6,2
Hamburg	-5,5	-	-5,8	-8,7	-3,8	-6,4	-6,3
Berlijn	-5,2	-	-4,6	-9,5	-3,3	-5,1	-6,5
München	-5,5	-	-1,6	-12,2	-5,5	-6,6	-7,3
Kopenhagen	-5,3	-	-0,3	-4,1	-3,9	-5,4	-8,6
Stockholm	-6,2	-	-8,9	-6,1	-5,8	-6,7	-4,1
Wenen	-4,5	-	-6,4	-10,9	-2,8	-1,5	-7,8
Dublin	-4,7	-	-9,5	-7,9	-7,1	-	-10,9
Lissabon	-2,5	-	-7,7	0,4	-3,5	-	-4,3
Boedapest	-5,2	-	-19,4	-4,6	-4,8	-2,4	-0,6
Praag	-2,6	-	-7,2	-8,6	1,1	-2,6	-4,0
Totaal regio's	-4,3	9,8	-5,3	-5,7	-4,1	-3,8	-4,6
Nederland	-3,5	2,4	-8,0	-4,3	-6,5	-3,3	2,0
EU 27	-4,3	9,6	-3,9	-4,8	-4,2	-4,8	-5,1

Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

Een verhoudingsgewijs sterke groei van de non-profit diensten lieten Londen, Randstad Holland, Madrid en Boedapest zien. In Rome en Dublin kromp de non-profit dienstverlening bescheiden over de gehele periode 1995-2009.

Sectorale ontwikkeling 2009

Evenals de algemene groeicijfers van het bruto regionaal product zijn ook sectorale groeicijfers voor de grote sectoren sterk afwijkend van de lange termijn ontwikkeling. De gemiddelde krimp in 2009 voor de Europese stedelijke regio's bedroeg zo'n 4,3 procent. De (absoluut kleine) landbouw groeide in de stedelijke regio's fors, met 9,8 procent. In Dublin ging het zelfs om een groeipercentage van ruim 46 procent. De industrie kromp gemiddeld 5,3 procent; de grootste krimp trad op in Boedapest: 19,4 procent. In de Vlaamse Ruit en Kopenhagen bleef de krimp zeer bescheiden. De bouwsector was in 2009 de sterkst krimpende sector, met gemiddeld voor de stedelijke regio's 5,7 procent krimp. In het Rijn-Ruhrgebied, Rome, München en Wenen lag de

krimp hoger dan tien procent. Ook handel & transport veerden met de kredietcrisis en de bijbehorende daling van de wereldhandel mee terug, met een gemiddelde krimp van 4,1 procent. Alleen in Praag groeide de handel en transport nog met 1,1 procent. Sterkste daler was Rome met 7,4 procent krimp. Gemiddeld kromp de commerciële dienstverlening met 3,8 procent. In Frankfurt/Main was de krimp in de dienstverlening het sterkst met 7 procent. Ook de non-profit dienstverlening was een krimpsector, met gemiddeld voor de stedelijke regio's 4,6 procent krimp. Randstad Holland was in 2009 de enige regio waar deze sector bleef groeien. Sterkste daler was Dublin, met 10,9 procent krimp. Ook München en Kopenhagen lieten een sterke krimp zien.

Tabel 2.5: Specialisatie op basis van bruto regionaal product van stedelijke regio's in Europa, EU 27 = 100 (> 100 oververtegenwoordiging, < 100 = ondervertegenwoordiging)

	Landbouw	Industrie	Bouw	Handel/ Transp.	Comm. Dvl.	Non profit Dvl.
Londen	14	39	85	102	154	95
Parijs	9	49	59	93	157	98
Rijn-Ruhrgebied	22	121	45	93	109	97
Milaan	37	136	86	101	109	64
Randstad Holland	70	55	88	108	122	112
Madrid	8	66	161	127	102	89
Frankfurt/Main	29	88	44	99	142	81
Vlaamse Ruit	19	74	59	122	119	96
Barcelona	35	117	137	116	91	76
Rome	24	42	68	125	118	119
Hamburg	32	83	44	121	128	83
Berlijn	30	78	56	80	121	133
München	10	112	27	66	156	78
Kopenhagen	8	51	53	124	122	116
Stockholm	8	74	58	102	128	105
Wenen	23	74	78	123	110	101
Dublin	23	89	107	84	135	77
Lissabon	62	56	92	123	104	116
Boedapest	9	64	53	121	117	108
Praag	17	68	76	148	115	77
Totaal regio's	24	75	75	104	129	95
EU 27	100	100	100	100	100	100

Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

Specialisatie

In vergelijking tot de 27 lidstaten van de EU zijn de stedelijke regio's gespecialiseerd in handel en transport, en commerciële diensten. Het is geen verrassing dat de stedelijke regio's een zeer kleine landbouwsector hebben. Daarbij is in Randstad Holland het indexcijfer voor de landbouw overigens hoog (70); dit kan toegeschreven worden aan de ontwikkelde agricultuur in Greenport en het Groene Hart. Het Rijn-Ruhrgebied, Milaan, Barcelona en München zijn relatief gespecialiseerd in industrie. Londen, Parijs, Randstad Holland, Rome, Kopenhagen en Lissabon hebben juist weinig industrie. Madrid, Barcelona en in mindere mate Dublin hebben een grote bouwsector (al gaan de ontwikkelingen daar op dit moment snel). Frankfurt/Main, Hamburg en München hebben een kleine bouwsector. Een blik op handel en transport leert dat Randstad

Holland in deze activiteit wel enigszins gespecialiseerd is, maar minder dan andere steden. Madrid, de Vlaamse Ruit, Rome, Hamburg, Kopenhagen, Wenen, Lissabon, Boedapest en Praag hebben een hogere specialisatiegraad. Commerciële dienstverlening is sterk geconcentreerd in Londen en Parijs. Ook München en Frankfurt/Main laten een hoge specialisatie in de commerciële dienstverlening zien. Randstad Holland heeft een bescheiden specialisatie in commerciële dienstverlening en een hoger dan gemiddelde specialisatie in non-profit dienstverlening. Rome, Berlijn, Kopenhagen en Lissabon vertonen een sterke specialisatie in non-profit dienstverlening. Deze specialisatie is het laagst in Milaan, Barcelona, München, Dublin en Praag.

2.2 Werkgelegenheid

Tabel 2.6: Werkgelegenheid (werkzame personen) naar stedelijke regio, niveau 2009, gemiddelde jaarlijkse groei 1995-2009 naar deelperiode en groei 2009 (2008 en 2009 voorlopig)

	1995-09	95-2000	2000-05	05-09	1995-09	2009
	<i>mln</i>			<i>%</i>		
Londen	6.914,3	1,5	1,0	0,0	0,9	-1,9
Parijs	5.596,7	1,6	0,2	0,8	0,9	-0,8
Rijn-Ruhrgebied	5.622,3	1,3	-0,1	0,6	0,6	-0,4
Milaan	3.940,2	1,0	1,5	0,3	1,0	-1,9
Randstad Holland	3.849,3	2,8	0,2	1,2	1,4	-1,3
Madrid	3.049,1	5,4	3,7	-0,2	3,2	-6,7
Frankfurt/Main	2.230,6	1,3	0,0	0,8	0,7	-0,1
Vlaamse Ruit	1.914,1	1,3	0,7	0,8	1,0	-0,6
Barcelona	2.532,4	4,3	2,9	-0,2	2,5	-6,7
Rome	2.009,0	1,1	2,2	1,2	1,5	-1,4
Hamburg	1.677,8	1,0	0,2	1,4	0,8	0,5
Berlijn	2.324,2	-0,2	-0,4	1,6	0,2	0,6
München	1.322,9	1,5	0,4	1,1	1,0	0,3
Kopenhagen	766,3	2,0	0,1	0,8	1,0	-3,1
Stockholm	1.083,7	1,7	0,1	0,8	0,9	-1,5
Wenen	1.195,6	1,2	0,2	1,1	0,8	-0,9
Dublin	807,0	5,7	2,9	-0,3	3,0	-8,0
Lissabon	1.524,3	2,2	0,4	-0,2	0,9	-2,3
Boedapest	983,4	2,3	2,6	-1,0	1,5	-2,7
Praag	908,2	0,2	0,9	2,0	1,0	-0,2
Totaal regio's	50.251,4	1,8	0,9	0,6	1,1	-1,8
Nederland	8.630,0	2,6	0,3	1,1	1,3	-1,2
EU 27	221.259,3	1,0	0,6	0,5	0,7	-1,9

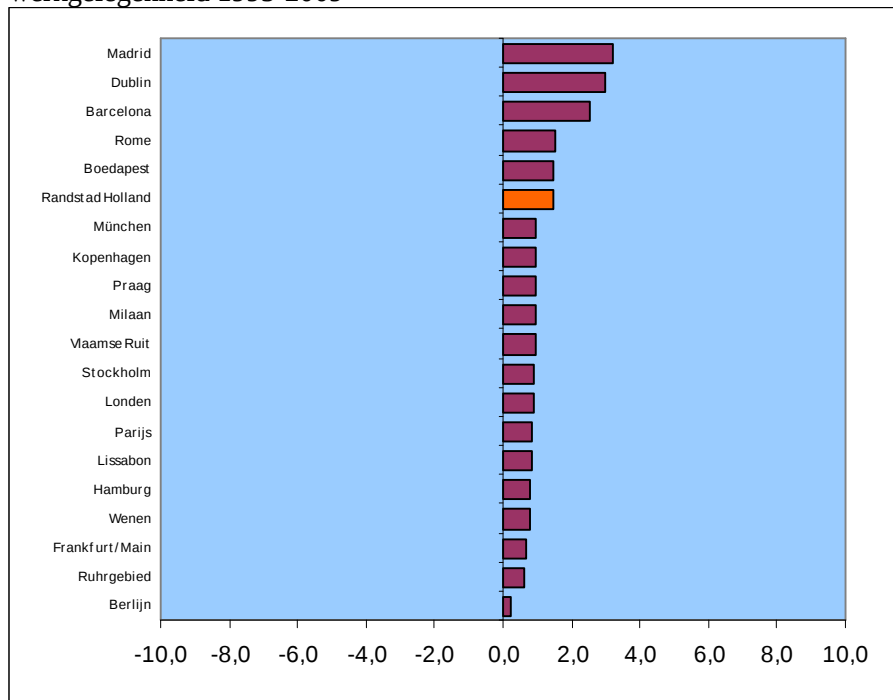
Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

In 2009 telde Randstad Holland ruim 3,8 miljoen werkzame personen. De stedelijke regio's als geheel telden in 2009 50 miljoen werkzame personen. Dit is minder dan een kwart van het aantal werkzame personen in de EU-27. De werkgelegenheid steeg in de stedelijke regio's het sterkst tussen 1995 en 2000, met gemiddeld 1,8 procent per jaar. De jaren 2005-2009 lieten de laagste

groei zien: rond 0,6 procent gemiddeld per jaar. Randstad Holland vertoonde een licht afwijkende ontwikkeling. Tussen 1995 en 2000 was sprake van een sterke groei met 2,8 procent gemiddeld, gevolgd door een scherpe terugval tot gemiddeld 0,2 procent gemiddeld voor 2000-2005 en een aantrekkelijk groeicijfer voor 2005-2009 (1,2 procent gemiddeld per jaar). Tot 2000 groeiden Madrid en Dublin met meer dan 5 procent gemiddeld per jaar. Berlijn was de enige stad met een krimpend aantal werkzame personen. Dit gunstige beeld werd na 2000 gevolgd door een periode met lagere groeicijfers. Madrid groeide het sterkt en Berlijn kromp, nu gevolgd door het Rijn-Ruhrgebied. In 2005-2009 lieten Praag en Berlijn de hoogste groeicijfers zien met 2,0 respectievelijk 1,6 procent. In het crisisjaar 2009 was er sprake van 1,8 procent krimp van het aantal werkzame personen voor de stedelijke regio's opgeteld, met uitschieters tot 6,7 procent krimp (Madrid, Barcelona) en 8 procent (Dublin). Ondanks deze forse krimp in 2009 behielden deze steden over de periode 1995-2009 hun relatief gunstige positie. In deze periode groeide het aantal werkzame personen in Madrid met gemiddeld 3,2 procent per jaar. In Barcelona bedroeg de groei 2,5 procent, in Dublin 3,0 procent.

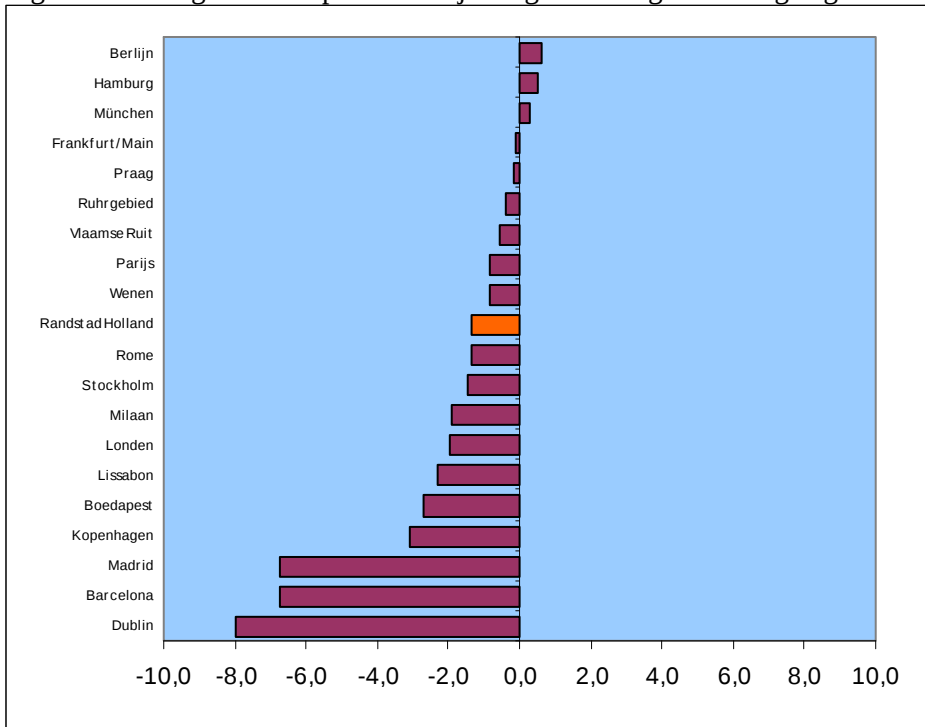
Randstad Holland laat evenals de groei van het BRP een gezonde ontwikkeling van de vraag naar arbeid zien over de jaren 2005-2009. Sterker dan bij het BRP zien we een omkering van het algehele beeld na 2005. Onder invloed van de kredietcrisis is het ruimtelijk beeld van de groei van werkgelegenheid anders dan daarvoor. Aangetekend wordt dat de ontwikkeling van het BRP sterker op de kredietcrisis reageerde dan de ontwikkeling van de arbeidsvraag. Qua werkgelegenheidsgroei is het voordeel over de jaren 2005-2009 aan de Duitse stedelijke regio's toegevallen; zij voeren de lijst aan. Een dergelijk voordeel is ook aan Randstad Holland toegevallen. Regio's die daarvoor snel ontwikkelden mede vanwege de overkreditering moeten het nu zonder vrijgevege banken doen. Dat lijkt, als het om de ontwikkeling van de werkgelegenheid gaat, in het voordeel van Noordwest-Europa te zijn en in het nadeel van de groeiwonders van voor de kredietcrisis.

Figuur 2.6: Rangorde Europese stedelijke regio's naar gemiddelde jaarlijkse groei werkgelegenheid 1995-2009

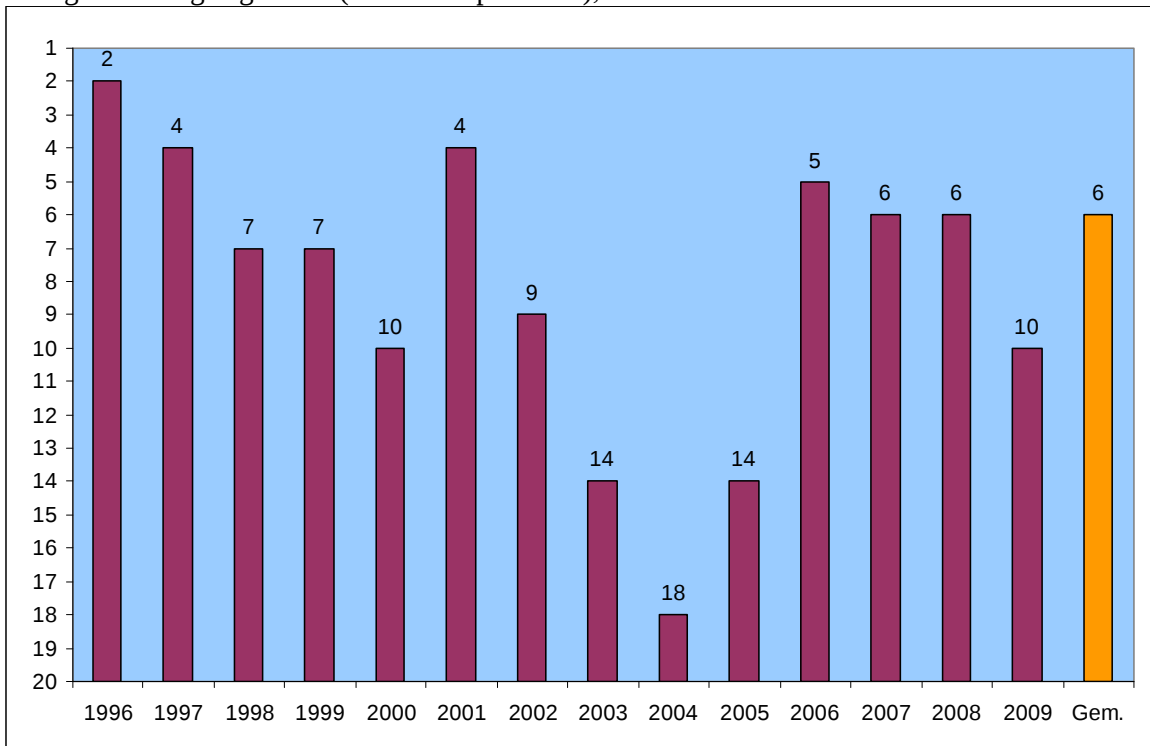
Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

Figuur 2.7: Rangorde Europese stedelijke regio's naar groei werkgelegenheid 2009

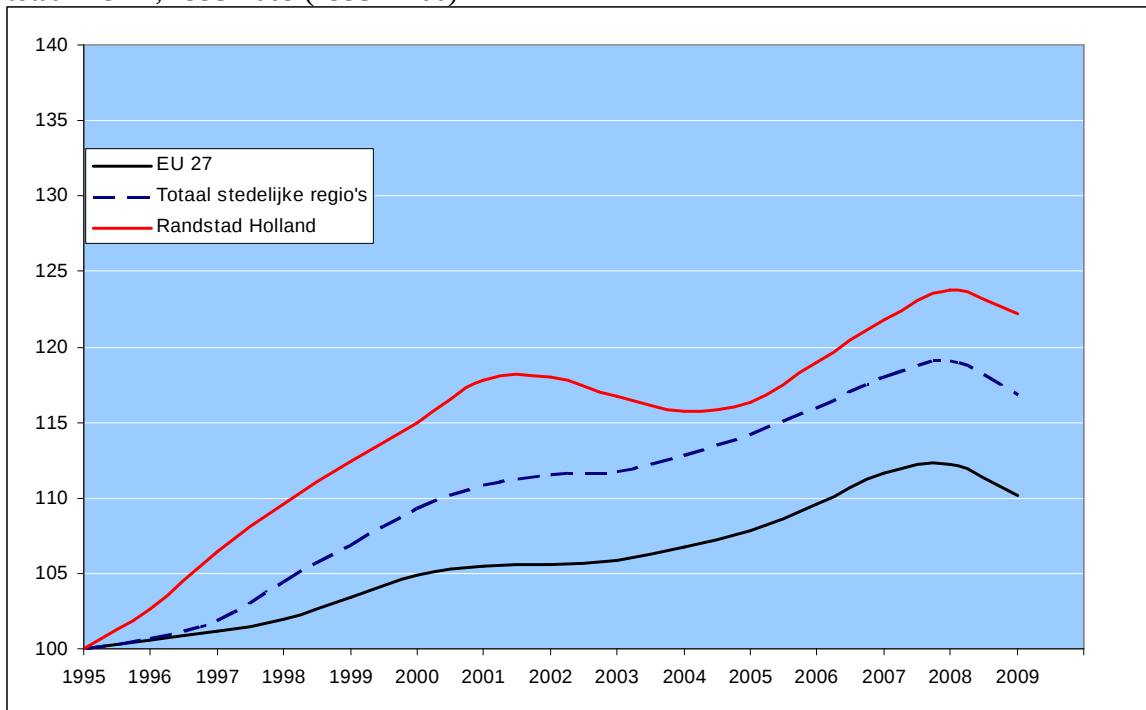
Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

Figuur 2.8: Jaarlijkse positie Randstad Holland op de ranglijst van Europese stedelijke regio's naar groei werkgelegenheid (werkzame personen), 1995-2009

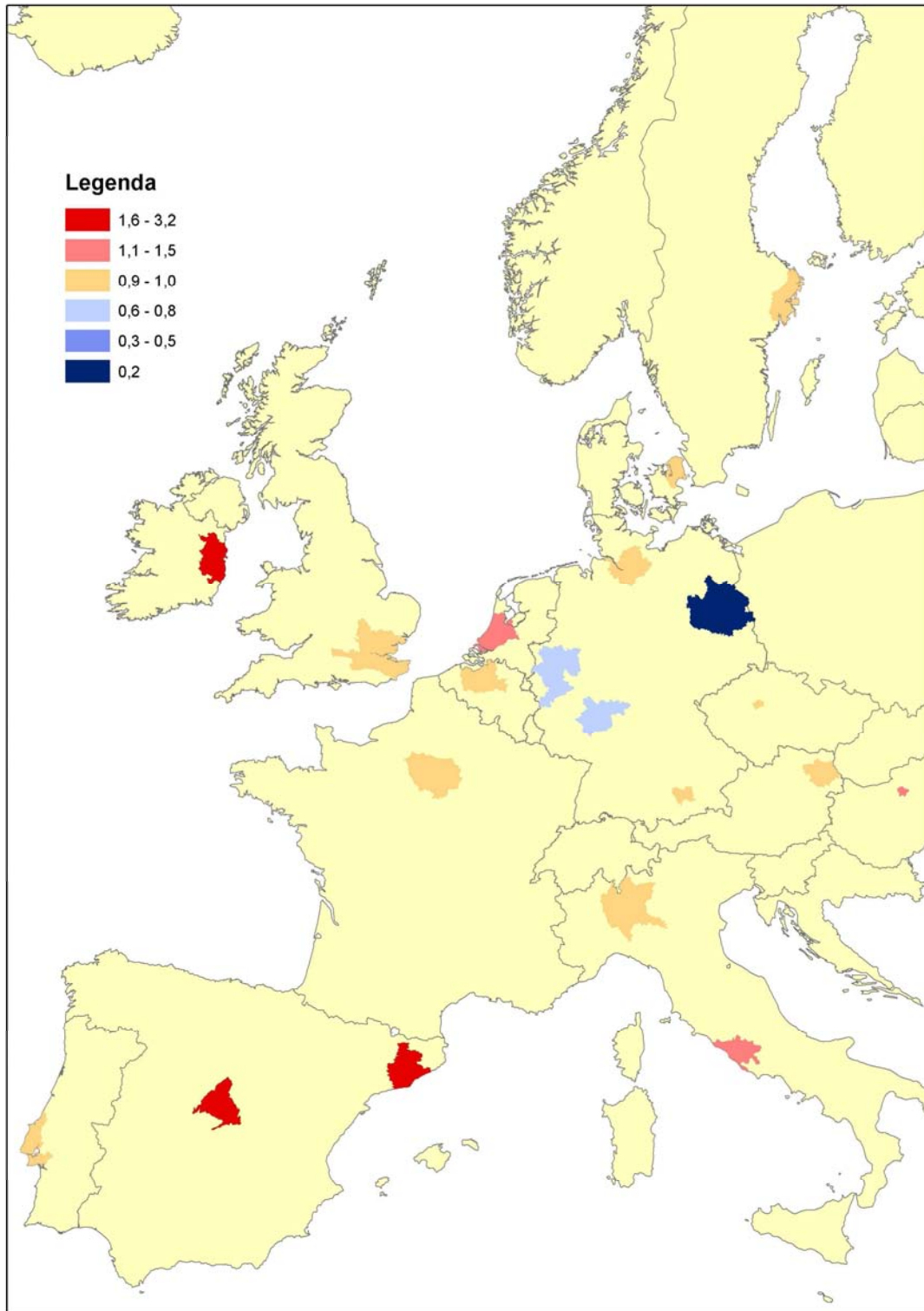
Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

Figuur 2.9: Index ontwikkeling werkgelegenheid Randstad Holland, totaal stedelijke regio's en totaal EU 27, 1995-2009 (1995 = 100)

Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

Figuur 2.10: Toename werkgelegenheid Europese stedelijke regio's, gemiddelde jaarlijkse groei 1995-2009

Tabel 2.7: Werkgelegenheid (werkzame personen) naar stedelijke regio, niveau 2009, naar sector

	Totaal	Land- bouw	Industrie	Bouw	Handel/ Transp.	Comm. Dvl.	Non profit Dvl.
	z 1000						
Londen	6.914,3	49,8	677,5	508,2	1.649,7	1.606,6	2.422,4
Parijs	5.596,7	18,1	519,7	279,4	1.418,1	1.475,7	1.885,6
Rijn-Ruhrgebied	5.622,3	53,8	932,6	247,7	1.507,4	1.117,7	1.763,1
Milaan	3.940,2	47,4	1.015,5	261,0	929,9	713,6	972,9
Randstad Holland	3.849,3	65,9	289,0	204,5	1.004,1	1.000,2	1.285,5
Madrid	3.049,1	11,6	302,0	243,6	882,3	591,1	1.018,5
Frankfurt/Main	2.230,6	26,7	304,5	98,3	599,1	580,0	622,0
Vlaamse Ruit	1.914,1	18,2	196,9	84,7	484,7	485,0	644,5
Barcelona	2.532,4	27,8	494,0	176,8	757,6	390,0	686,1
Rome	2.009,0	18,3	122,9	143,7	517,9	418,6	787,6
Hamburg	1.677,8	27,4	221,6	70,1	491,6	384,4	482,8
Berlijn	2.324,2	26,1	224,5	133,3	562,6	470,9	906,8
München	1.322,9	6,4	202,6	43,4	296,7	369,8	404,0
Kopenhagen	766,3	2,0	53,4	27,5	210,5	196,0	276,9
Stockholm	1.083,7	4,1	94,3	60,7	270,9	273,5	380,1
Wenen	1.195,6	16,8	118,8	63,3	349,8	262,4	384,4
Dublin	807,0	14,7	87,6	54,2	223,9	176,2	250,4
Lissabon	1.524,3	39,8	162,1	129,8	493,6	223,3	475,7
Boedapest	983,4	2,8	123,9	72,1	286,8	221,8	276,0
Praag	908,2	2,8	72,7	90,9	270,3	262,5	208,9
Totaal regio's	50.251,4	480,7	6.216,1	2.993,5	13.207,7	11.219,3	16.134,2
Nederland	8.630,0	2.44,0	951,0	489,0	2.207,0	1.849,0	2.890,0
EU 27	221.259,3	124.60,9	38.284,1	16.175,7	55.482,8	31.967,1	66.888,5

Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

Tabel 2.8: Gemiddelde jaarlijkse groei 1995-2009 werkgelegenheid naar stedelijke regio voor zes grote sectoren

	Totaal	Landbouw	Industrie	Bouw	Handel/ Transp.	Comm. Dvl.	Non profit Dvl.
	%						
Londen	0,9	0,0	-2,1	1,4	-0,1	1,7	2,2
Parijs	0,9	-1,4	-2,4	-0,1	0,9	2,2	1,2
Rijn-Ruhrgebied	0,6	0,9	-2,5	-1,4	0,7	4,0	1,3
Milaan	1,0	0,7	-0,8	1,6	0,9	3,4	1,5
Randstad Holland	1,4	-1,7	-1,3	1,4	0,9	2,9	1,8
Madrid	3,2	-2,8	-0,2	2,6	4,5	5,1	2,7
Frankfurt/Main	0,7	-0,5	-2,6	-1,3	0,5	3,0	1,6
Vlaamse Ruit	1,0	-0,8	-2,0	0,1	0,3	2,8	1,6
Barcelona	2,5	1,8	0,0	2,5	3,2	5,0	2,9
Rome	1,5	-0,7	-0,8	2,9	1,3	3,4	1,1
Hamburg	0,8	-0,2	-1,2	-2,4	0,4	3,4	1,3
Berlijn	0,2	-2,7	-2,5	-4,9	0,2	2,7	1,3
München	1,0	-1,7	-0,3	-2,3	0,0	2,8	1,5
Kopenhagen	1,0	0,1	-3,0	0,7	0,6	3,6	0,8
Stockholm	0,9	0,2	-1,8	2,7	0,6	3,1	0,3
Wenen	0,8	-1,3	-2,5	-1,5	0,7	3,1	1,5
Dublin	3,0	-0,2	-0,9	2,9	3,3	5,6	3,2
Lissabon	0,9	-3,0	-2,1	0,3	1,3	2,7	1,6
Boedapest	1,5	-4,8	-1,6	0,5	0,7	5,7	1,9
Praag	1,0	-0,7	-2,7	0,0	0,6	3,7	0,9
Totaal regio's	1,1	-0,8	-1,7	0,3	1,0	3,1	1,7
Nederland	1,3	-1,1	-0,9	1,0	1,2	2,8	1,8
EU 27	0,7	-3,6	-0,9	1,0	1,1	3,2	1,5

Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

Bezien over de zes beschouwde grote sectoren werken de meeste mensen in de non-profit dienstverlening. Randstad Holland laat vanaf 1995 een bovengemiddelde toename zien in vergelijking tot de Europese stedelijke regio's. Dit groeisurplus was afkomstig van de sectoren bouw en non-profit dienstverlening. De overige sectoren groeiden in Randstad Holland minder dan gemiddeld voor de Europese regio's.

Dit geldt voor de EU-27, de stedelijke regio's, voor Nederland en ook voor Randstad Holland. De landbouw, industrie en bouw zijn relatief kleine sectoren, terwijl de handel & transport en de commerciële dienstverlening relatief groot zijn. Praag is de enige stad waar de commerciële dienstverlening groter is dan de non-profit dienstverlening. De ontwikkeling van de sectorale werkgelegenheid laat een ontwikkeling zien die iets afwijkt van het bruto regionaal product. De landbouw en industrie laten sinds 1995 een daling van de werkgelegenheid zien, terwijl de bouw, handel en transport, commerciële dienstverlening en non-profit dienstverlening een stijging vertonen. De sterkst groeiende sector is over het algemeen de commerciële dienstverlening (3,1 procent groei gemiddeld per jaar sinds 1995). Het ligt voor de hand dat de landbouw in stedelijke regio's geen grote groei van de werkgelegenheid laat zien. Toch groeide de landbouw nog in het

Rijn-Ruhrgebied, Milaan, Barcelona, Kopenhagen en Stockholm. De grootste daling van de werkgelegenheid in de landbouw vond plaats in Madrid, Berlijn, Lissabon en Boedapest. Alle stedelijke regio's (behalve Barcelona) lieten een krimp in de industriële werkgelegenheid zien. Deze krimp trad het sterkst op in Kopenhagen en Praag. De bouwsector kende zowel groei als krimp. Zo groeide de bouwsector in Rome met gemiddeld 2,9 procent per jaar, terwijl deze in Hamburg met 2,4 procent kromp. Handel en transport groeiden in alle steden behalve Londen. De sterkste groei vond plaats in Madrid met 4,5 procent gemiddeld per jaar. De commerciële dienstverlening vertoonde een sterke groei, met name in de regio's Rijn-Ruhrgebied, Barcelona, Dublin en Boedapest. In deze regio's bedroeg de gemiddelde jaarlijkse groei meer dan 4 procent. De laagste groei trad op in Londen en Parijs, de steden met de grootste commerciële dienstverlenende sectoren. De non-profit dienstverlening groeide het sterkst in Dublin, Barcelona en Madrid en het minst Kopenhagen, Stockholm en Praag (alle minder dan 1 procent).

Tabel 2.9: Ontwikkeling werkgelegenheid in 2009 naar stedelijke regio voor zes grote sectoren

	Totaal	Landbouw	Industrie	Bouw	Handel/ Transp.	Comm. Dvl.	Non profit Dvl.
	%						
Londen	-1,9	-4,6	-4,4	-7,0	-3,6	-2,4	1,5
Parijs	-0,8	-1,5	-4,6	0,4	-2,2	0,5	0,0
Rijn-Ruhrgebied	-0,4	1,5	-4,4	0,1	0,0	-0,9	1,8
Milaan	-1,9	-0,1	-5,8	-2,8	-2,1	-2,6	3,5
Randstad Holland	-1,3	-4,1	-2,6	-1,4	-1,8	-4,6	2,2
Madrid	-6,7	-5,4	-13,5	-24,5	-6,4	-4,4	-0,5
Frankfurt/Main	-0,1	2,2	-4,4	0,9	-0,1	-1,7	3,5
Vlaamse Ruit	-0,6	-0,8	-5,3	-1,0	-1,1	-1,6	2,3
Barcelona	-6,7	-0,5	-15,1	-23,3	-5,0	-5,4	3,1
Rome	-1,4	3,7	-3,9	2,3	-1,3	-2,0	-1,4
Hamburg	0,5	1,6	-2,5	-0,5	0,4	-0,3	2,8
Berlijn	0,6	-1,6	-2,8	0,4	1,0	-1,0	2,2
München	0,3	-2,0	-2,4	0,0	-0,4	-1,1	3,6
Kopenhagen	-3,1	5,4	-10,2	-10,2	-3,5	-3,6	-0,2
Stockholm	-1,5	-3,4	-9,2	0,3	-1,7	0,4	-0,8
Wenen	-0,9	0,5	-5,7	-2,2	-2,2	-1,0	2,4
Dublin	-8,0	-11,2	-10,6	-33,3	-6,4	-3,5	-3,4
Lissabon	-2,3	-7,4	-4,0	-6,1	-2,7	-1,6	-0,2
Boedapest	-2,7	3,0	-9,8	-1,6	-5,3	-0,6	1,6
Praag	-0,2	-1,8	-8,5	4,0	1,0	2,3	-3,2
Totaal regio's	-1,8	-2,0	-6,2	-6,7	-2,2	-1,8	1,3
Nederland	-1,2	-4,3	-2,8	-2,0	-1,6	-4,4	2,4
EU 27	-1,9	-2,7	-5,7	-4,9	-1,8	-1,4	1,2

Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

Een overzicht van de werkgelegenheidsontwikkeling in het jaar 2009 vertoont kenmerken van een slagveld. Gemiddeld over de stedelijke regio's liet alleen de non-profit dienstverlening een stijging zien met 1,3 procent. De sterkste daling vond plaats in de bouwsector, met 6,7 procent. In totaal liet Berlijn het gunstigste cijfer zien met 0,6 procent groei. In Dublin kromp de werkgelegenheid met liefst 8 procent. Randstad Holland deed het met een algehele krimp van 1,3 procent beter dan de stedelijke regio's als geheel en ook beter dan de EU-27. Dit komt vooral op het conto van een kleiner dan gemiddelde krimp in de industrie, bouw, handel en transport. De commerciële dienstverlening kromp juist sterker dan gemiddeld, in tegenstelling tot de non-profit dienstverlening.

In de landbouw was Rome de sterkste groeiregio, met 3,7 procent groei van het aantal werkzame personen. De sterkste krimp vond wederom plaats in Dublin, met 11,2 procent. De industrie kromp gemiddeld voor de stedelijke regio's met 6,2 procent. In Barcelona bedroeg de krimp 15,1 procent. Ook Madrid, Kopenhagen en Dublin lieten een krimp met meer dan 10 procent zien. De bouwsector groeide in Praag (4 procent), Parijs, het Rijn-Ruhrgebied, Frankfurt/Main, Rome, Berlijn en Stockholm. In Dublin bedroeg de krimp in deze sector liefst 33,3 procent. Ook Madrid, Barcelona en Kopenhagen lieten een forse krimp zien met meer dan 10 procent. Handel en transport groeiden het sterkst in Berlijn en Praag (1 procent). De sterkste krimp vond plaats in Madrid en Dublin (-6,4 procent). De commerciële dienstverlening groeide nog in Parijs, Stockholm en Praag. De sterkste krimp trad op in Barcelona, Randstad Holland en Madrid. De non-profit dienstverlening groeide gemiddeld 1,3 procent. De sterkste groei trad op in Barcelona, Milaan, Frankfurt/Main en München. Praag en Dublin lieten beide een krimp met meer dan drie procent zien.

2.3 Arbeidsproductiviteit

Tabel 2.10: Arbeidsproductiviteit naar stedelijke regio in 1000 Euro, niveau 2009, gemiddelde jaarlijkse groei 1995-2009 en groei 2009 (2008 en 2009 voorlopig)

	1995-09	95-2000	2000-05	05-09	1995-09	2009
	x 1000			%		
Londen	68,8	3,9	2,3	1,2	2,5	-1,8
Parijs	96,2	2,5	1,7	-0,2	1,4	-1,0
Rijn-Ruhrgebied	68,3	0,8	1,4	0,1	0,8	-2,8
Milaan	60,3	0,6	-0,1	-0,8	-0,1	-2,3
Randstad Holland	78,7	1,3	1,7	0,7	1,2	-2,0
Madrid	59,5	-0,3	0,1	1,8	0,5	3,2
Frankfurt/Main	78,0	2,0	1,5	-0,2	1,2	-2,9
Vlaamse Ruit	86,4	1,8	0,9	0,2	1,0	-1,2
Barcelona	55,9	-0,3	0,6	1,6	0,5	3,0
Rome	57,2	0,4	-0,1	-1,6	-0,3	-3,4
Hamburg	78,4	2,1	1,7	-0,6	1,2	-3,3
Berlijn	55,8	1,7	0,9	-0,5	0,8	-3,1
München	89,3	3,7	1,4	-0,3	1,7	-3,1
Kopenhagen	78,6	0,1	1,1	-1,5	0,0	-1,9
Stockholm	69,7	4,5	3,3	-1,3	2,4	-3,9
Wenen	73,1	1,5	1,4	0,4	1,1	-3,1
Dublin	100,6	5,1	3,6	3,4	4,1	7,1
Lissabon	37,0	3,5	1,0	1,1	1,9	1,3
Boedapest	26,9	2,4	2,5	2,5	2,4	-2,7
Praag	30,7	3,6	4,7	3,2	3,9	0,1
Totaal regio's	69,0	1,8	1,3	0,3	1,2	-1,3
Nederland	75,7	1,1	1,4	0,5	1,0	-2,3
EU 27	50,0	1,9	1,8	0,5	1,4	-1,3

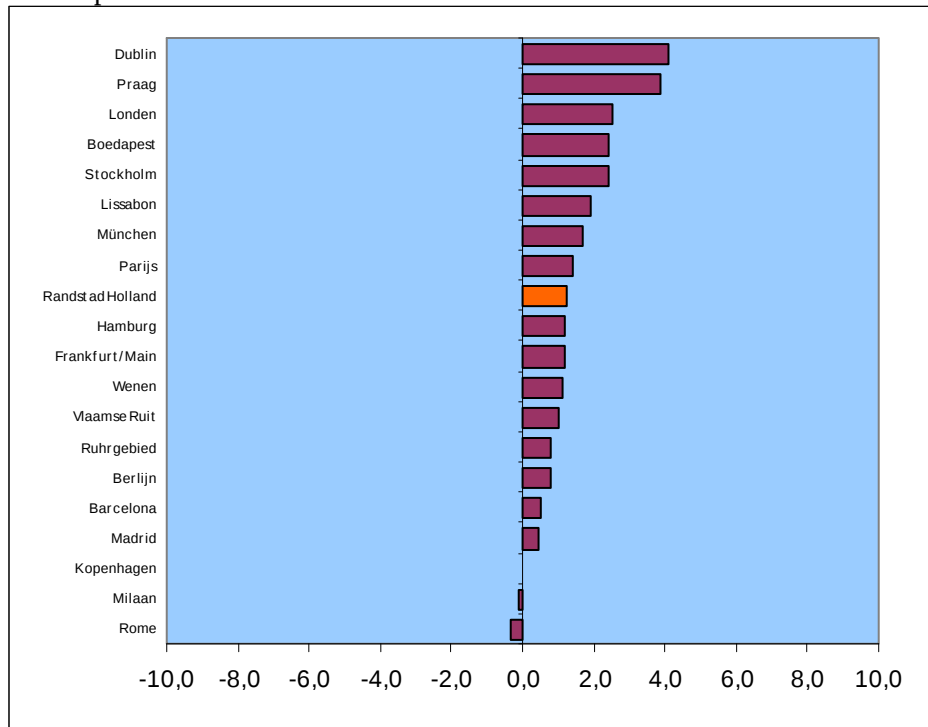
Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

De arbeidsproductiviteit bedroeg in 2009 in de EU gemiddeld 50 duizend euro per werknemer. De stedelijke regio's laten een hoger cijfer zien: 69 duizend euro. Randstad Holland bevindt zich iets boven het niveau van de stedelijke regio's en ook iets hoger dan Nederland als geheel, met ruim 78 duizend euro. Parijs, de Vlaamse Ruit, München en Dublin hebben een hoog niveau van arbeidsproductiviteit. Lage niveaus van arbeidsproductiviteit hebben Madrid, Barcelona, Rome, Berlijn, Lissabon, Boedapest en Praag. De groeಿನiveaus van de arbeidsproductiviteit zijn over het algemeen bescheiden te noemen. De sterkste groeiperiode sinds 1995 was 1995-2000, met een gemiddelde groei voor de stedelijke regio's van 1,8 procent. Uitschieters omlaag waren Madrid en Barcelona, met een krimp van 0,3 procent. In 2000-2005 groeide de arbeidsproductiviteit minder sterk met gemiddeld 1,3 procent per jaar. De hoogste groei kwam voor in Stockholm, Dublin en Praag, terwijl in Milaan en Barcelona een bescheiden krimp van de arbeidsproductiviteit plaatsvond. Over de periode 2005-2009 zet de neerwaartse trend door, met gemiddeld een groei van de arbeidsproductiviteit in de stedelijke regio's van 0,3 procent. Hoge groei vinden we over die periode nog in Dublin, Boedapest en Praag (alle meer dan twee procent), terwijl Parijs, Milaan, Frankfurt/Main, Rome, Hamburg, Berlijn, München, Kopenhagen

en Stockholm alle een krimp lieten zien. Over 2009 bedroeg de krimp gemiddeld over de stedelijke regio's 1,3 procent. De regio's waar het aantal werkzame personen afnam, laten over het algemeen een stijging van de arbeidsproductiviteit zien: Madrid, Barcelona, Dublin en Lissabon en Praag.

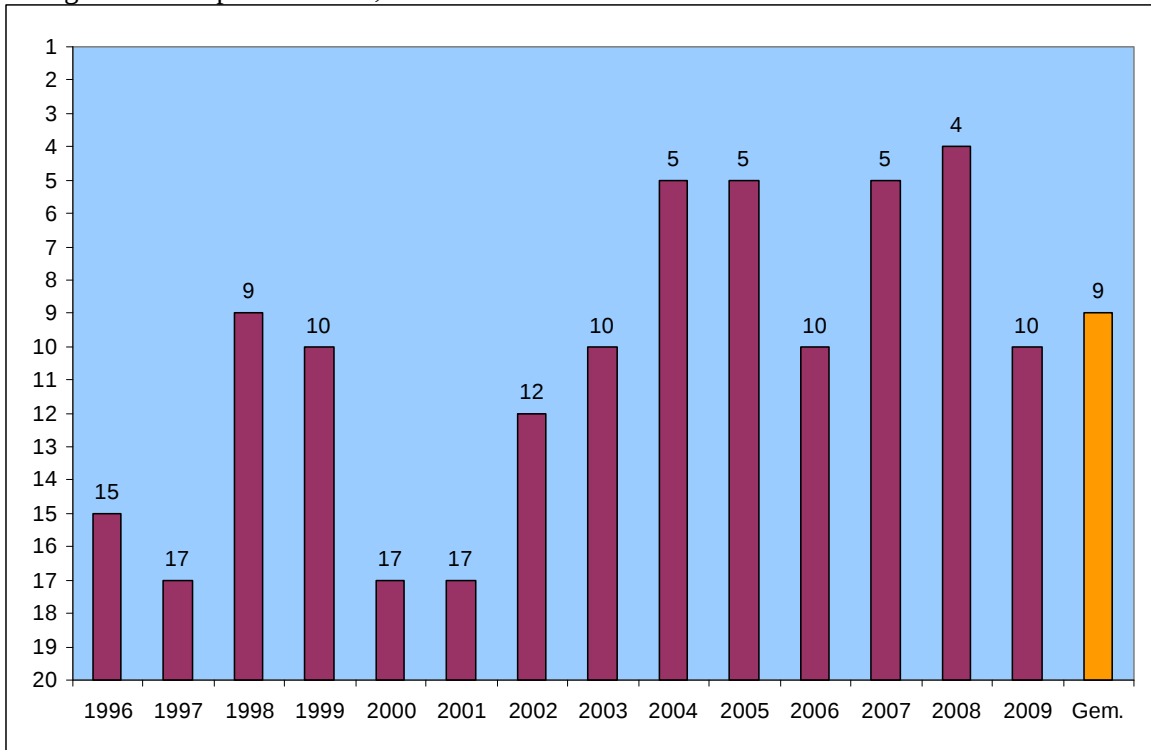
Qua arbeidsproductiviteit is Randstad Holland na 2000 van een achterblijver veranderd in een betere middenmoter tot subtopper. De excessieve inzet van arbeid voor 2000 – toen het relatief grote arbeidsaanbod ten gevolge van de babyboom door de arbeidsvraag werd opgenomen. Per saldo is er na 2000 een evenwichtiger groei; de cijfers indiceren dat een groter deel van onze welvaartstoename uit een groei van de productiviteit komt. De toename van de arbeidsproductiviteit in Randstad Holland (en Nederland) is over de jaren 2005-2009 gemiddeld lager dan in de voorafgaande periode. Herstel van de vraag naar werkgelegenheid ligt daarin ten grondslag. Dit is natuurlijk positief, maar het is ook een aanwijzing dat de groei van het BBP in Nederland en de Randstad toch arbeidsintensief is. Een arbeidsintensief groeipad van de economie is echter niet houdbaar.

Figuur 2.11: Rangorde Europese stedelijke regio's naar gemiddelde jaarlijkse groei arbeidsproductiviteit 1995-2009

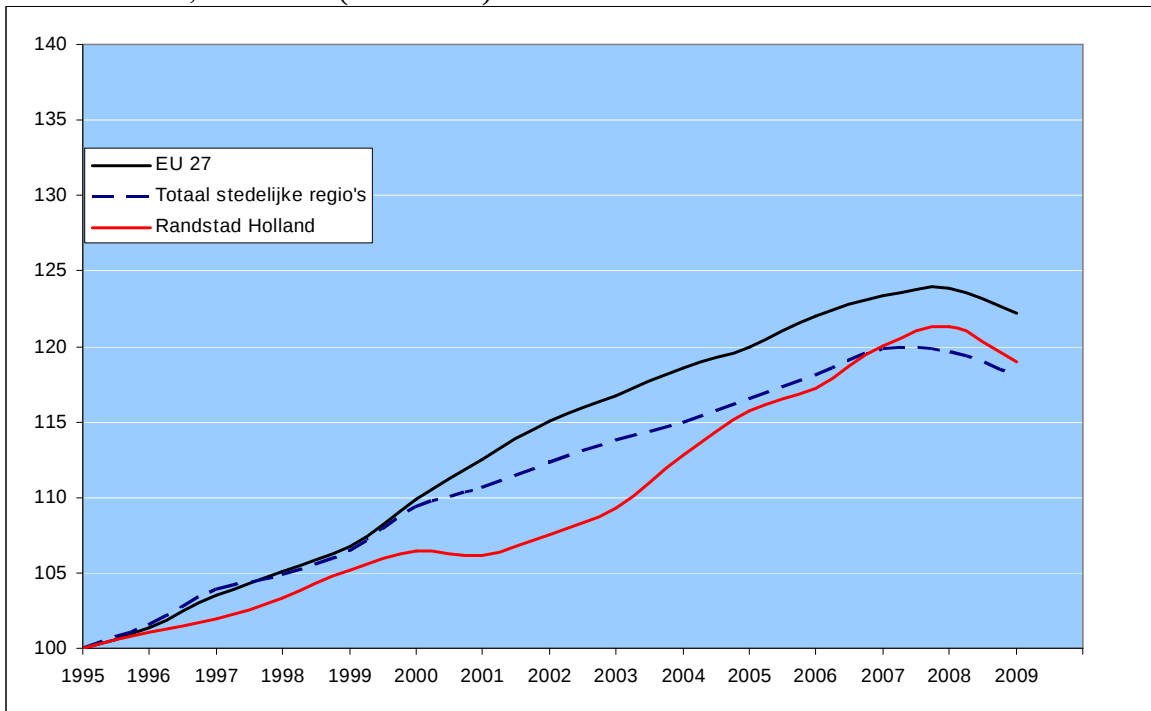
Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

Figuur 2.12: Jaarlijkse positie Randstad Holland op de ranglijst van Europese stedelijke regio's naar groei arbeidsproductiviteit, 1995-2009

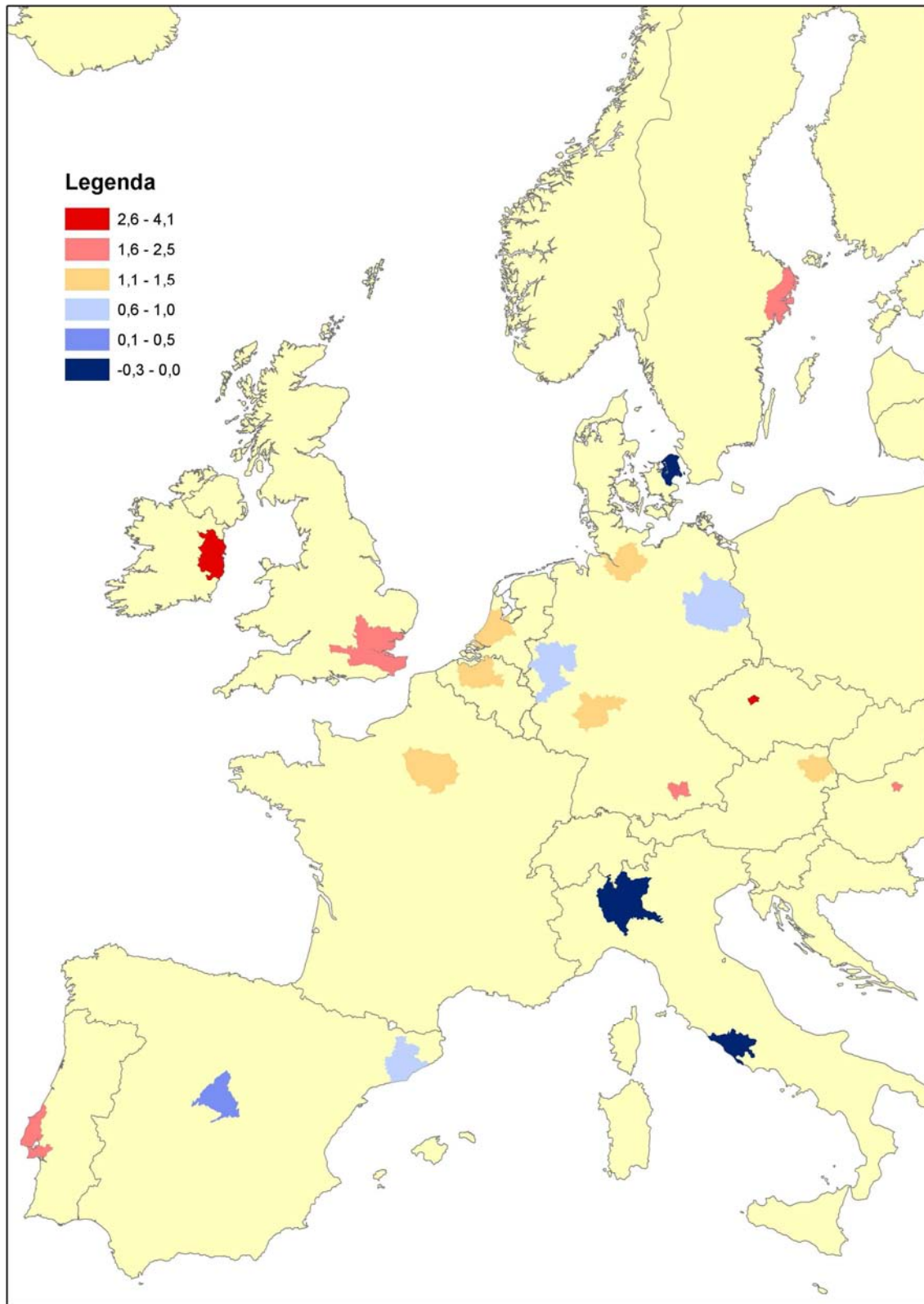
Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

Figuur 2.13: Index ontwikkeling arbeidsproductiviteit Randstad Holland, totaal stedelijke regio's en totaal EU 27, 1995-2009 (1995 = 100)

Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

Figuur 2.14: Toename arbeidsproductiviteit Europese stedelijke regio's, gemiddelde jaarlijkse groei 1995-2009

2.4 Bevolking

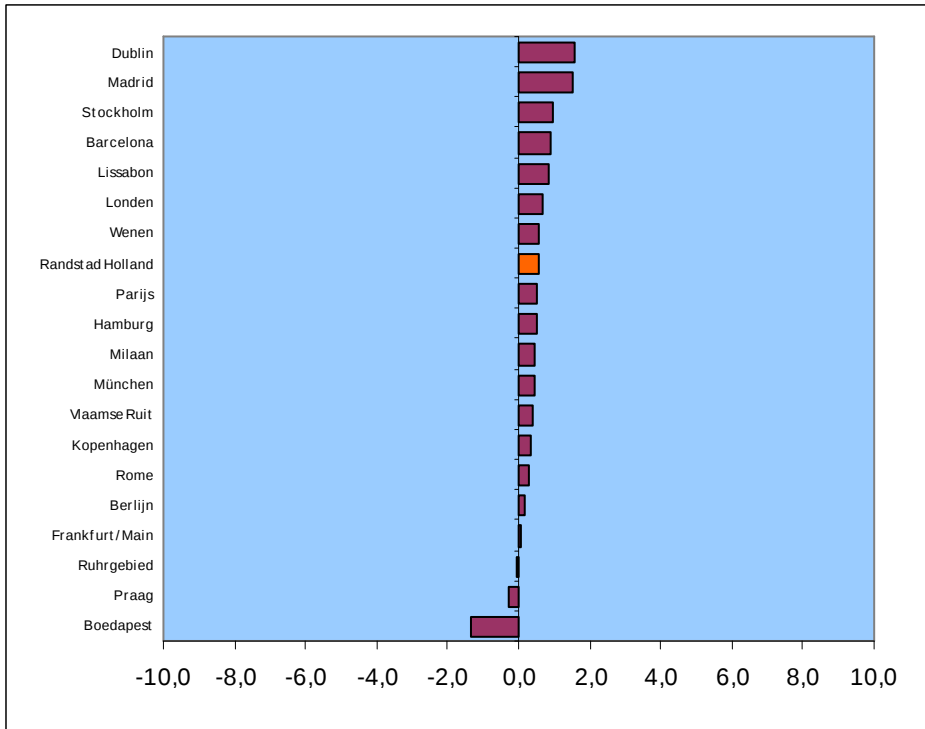
Tabel 2.11: Bevolking naar stedelijke regio, niveau 2009, gemiddelde jaarlijkse groei 1995-2009 en groei 2009

	1995-09	95-2000	2000-05	05-09	1995-09	2009
	<i>x 1000</i>			<i>%</i>		
Londen	14.645,4	0,6	0,7	0,7	0,7	0,7
Parijs	11.351,8	0,3	0,7	0,5	0,5	0,5
Rijn-Ruhrgebied	11.665,8	0,0	0,0	-0,1	0,0	-0,1
Milaan	8.114,0	0,3	0,7	0,4	0,5	0,5
Randstad Holland	6.845,9	0,6	0,6	0,4	0,6	0,6
Madrid	6.238,2	0,7	2,4	1,5	1,5	2,0
Frankfurt/Main	4.021,5	0,3	0,3	-0,5	0,1	-2,8
Vlaamse Ruit	4.072,0	0,2	0,6	0,4	0,4	0,5
Barcelona	5.307,0	0,3	1,5	0,9	0,9	1,4
Rome	3.884,6	-0,1	0,4	0,6	0,3	-2,9
Hamburg	3.206,7	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
Berlijn	5.089,5	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2
München	1.939,8	-0,2	0,9	0,7	0,4	0,6
Kopenhagen	1.163,6	0,4	0,3	0,3	0,3	0,0
Stockholm	1.960,9	1,1	0,7	1,0	1,0	1,0
Wenen	2.281,7	0,2	1,0	0,6	0,6	0,1
Dublin	1.722,6	1,5	1,5	1,6	1,5	2,1
Lissabon	3.230,0	0,8	0,9	0,8	0,9	0,4
Boedapest	1.607,2	-1,4	-1,2	-1,4	-1,3	-5,7
Praag	1.163,4	-0,5	-0,2	-0,2	-0,3	-2,9
Totaal regio's	99.860,0	0,3	0,6	0,5	0,5	0,2
Nederland	16.530,4	0,6	0,5	0,3	0,5	0,5
EU 27	500.351,6	0,2	0,4	0,4	0,3	0,3

Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

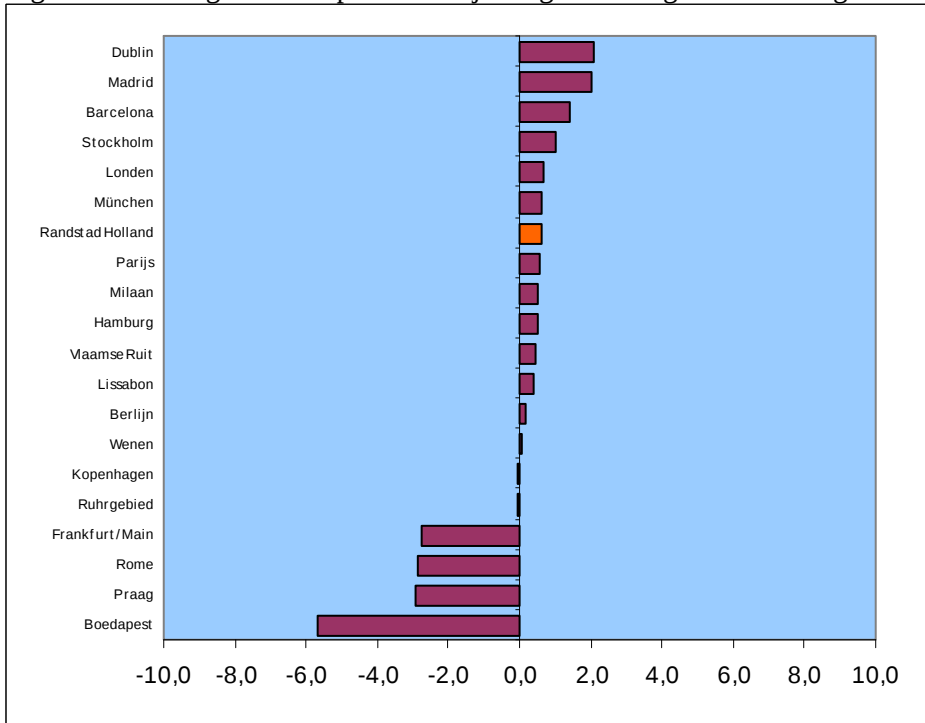
In Randstad Holland woonden in 2009 ruim 6,8 miljoen mensen. De regio liet een iets bovengemiddelde groei zien in vergelijking tot de Europese stedelijke regio's gemiddeld. Van het halve miljard EU-burgers woont een vijfde in een van de 20 beschouwde Europese steden. De bevolkingsgroei is in de EU over het algemeen zeer bescheiden. Tussen 1995 en 2000 was de bevolkingsontwikkeling het meest gunstig in Dublin, met anderhalve procent groei gemiddeld per jaar. Rome, München en Boedapest lieten krimp zien. Tussen 2000 en 2005 was de groei het hoogst in Madrid (2,4 procent). Ook Dublin liet weer gunstige cijfers zien. Tussen 2005 en 2009 kromp de bevolking in het Rijn-Ruhrgebied, Frankfurt/Main, Boedapest en Praag. De bevolkingsgroei van Randstad Holland lag voor 2000 hoger dan het gemiddelde van de Europese stedelijke regio's, daarna loopt de groei meer in de pas met het gemiddelde van de Europese stedelijke regio's. In 2008 ligt de bevolkingsgroei relatief hoog in Randstad Holland; dit is een gevolg van een dalende bevolkingsgroei in andere grootstedelijke regio's waar door de kredietcrisis de vraag naar arbeid en immigratie vertraagt.

Figuur 2.15: Rangorde Europese stedelijke regio's naar gemiddelde jaarlijkse groei bevolking 1995-2009

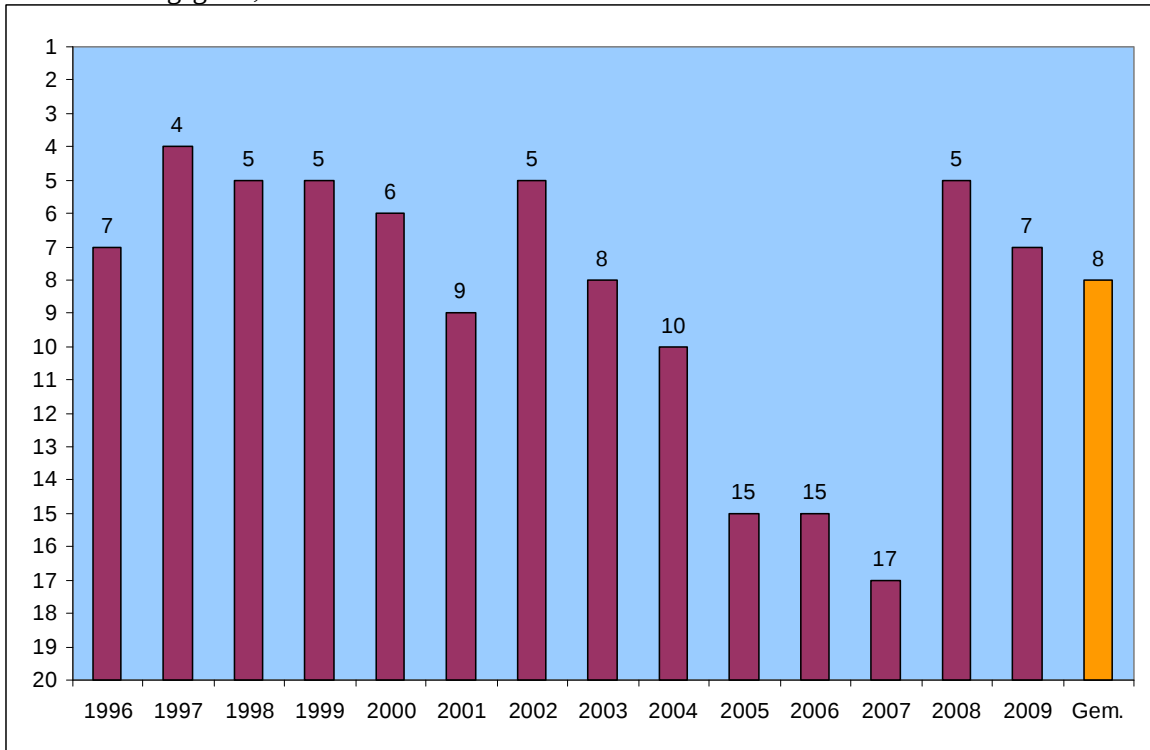
Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

Figuur 2.16: Rangorde Europese stedelijke regio's naar groei bevolking 2009

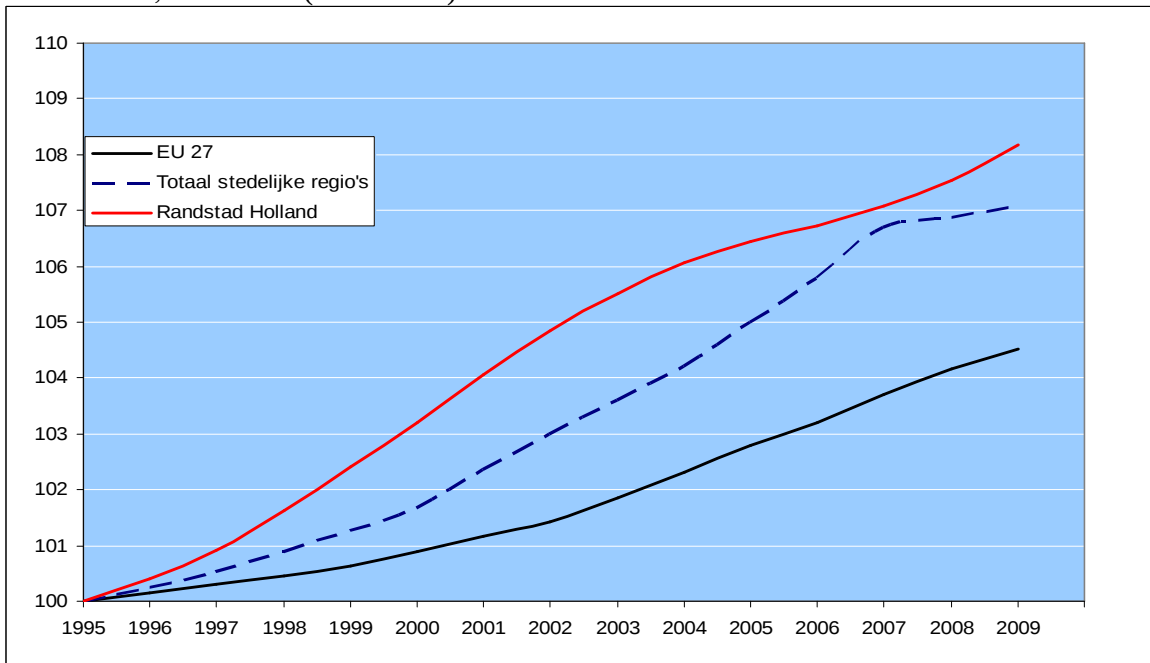
Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

Figuur 2.17: Jaarlijkse positie Randstad Holland op de ranglijst van Europese stedelijke regio's naar bevolkingsgroei, 1995-2009

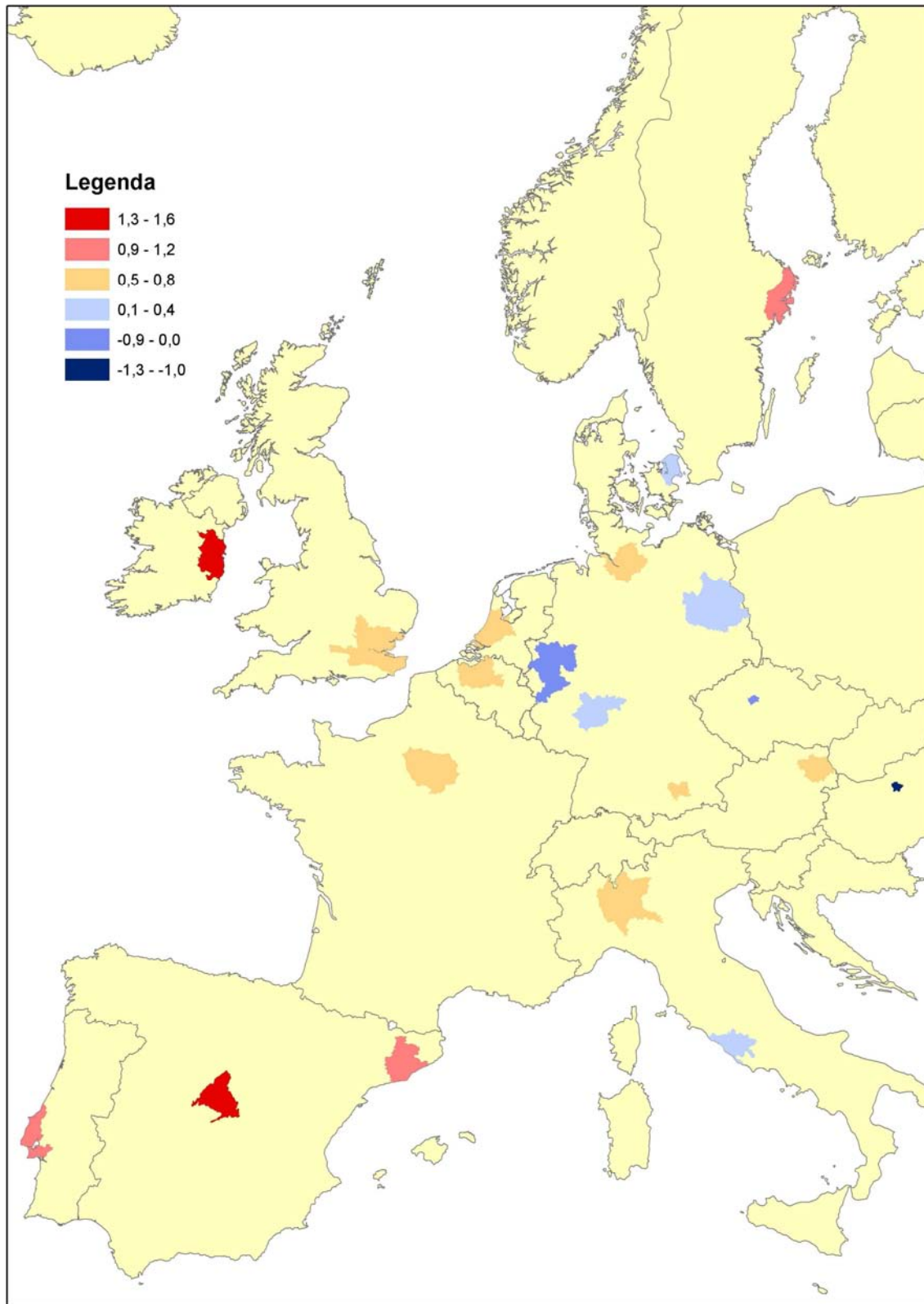
Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

Figuur 2.18: Index ontwikkeling bevolkingsgroei Randstad Holland, totaal stedelijke regio's en totaal EU 27, 1995-2009 (1995 = 100)

Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

Figuur 2.19: Toename bevolkingsgroei Europese stedelijke regio's, gemiddelde jaarlijkse groei 1995-2009

Tabel 2.12: Bevolking 0-14 naar stedelijke regio, gemiddelde jaarlijkse groei 1995-2009 naar tijdvak

	2009	95-2000	2000-05	05-09	1995-09	2009
	<i>x 1000</i>			<i>%</i>		
Londen	2.638,9	0,4	-0,2	0,2	0,1	0,3
Parijs	2.209,3	0,0	0,4	0,4	0,3	0,4
Rijn-Ruhrgebied	1.610,0	0,0	-1,4	-2,0	-1,1	-2,0
Milaan	1.136,1	0,5	1,5	1,3	1,1	1,4
Randstad Holland	1.213,0	1,0	0,5	-0,4	0,4	0,0
Madrid	972,3	-1,5	3,0	2,6	1,3	3,2
Frankfurt/Main	559,7	0,4	-0,5	-1,7	-0,5	-4,0
Vlaamse Ruit	691,8	0,0	0,4	0,3	0,2	0,3
Barcelona	806,4	-1,5	2,3	2,3	0,9	2,9
Rome	541,3	-0,5	0,3	0,7	0,1	-2,8
Hamburg	431,5	0,9	-0,4	-0,8	0,0	-0,8
Berlijn	593,8	-2,8	-2,9	0,2	-2,0	0,6
München	275,9	0,2	0,1	-0,8	-0,1	-0,8
Kopenhagen	212,9	2,5	1,6	3,9	2,6	3,3
Stockholm	351,4	1,1	0,4	0,5	0,7	0,5
Wenen	330,3	0,0	0,6	-0,4	0,1	-1,0
Dublin	355,5	-0,8	0,5	2,0	0,4	2,7
Lissabon	509,4	-0,5	1,4	1,4	0,7	1,0
Boedapest	230,4	-3,2	-1,9	-1,4	-2,2	-5,7
Praag	140,3	-3,4	-2,2	-0,9	-2,2	-3,5
Totaal regio's	15.883,6	-0,2	0,2	0,3	0,1	0,1
Nederland	2.918,0	0,8	0,2	-0,7	0,2	-0,4
EU 27	77.979,2	-1,1	-1,0	-0,5	-0,9	-0,3

Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

Bevolking naar leeftijd: 0-14 jaar

De bevolking tot 14 jaar laat voor de EU-27 als geheel een voortdurende krimp zien. In de steden is de trend positiever. In de periode 1995-2000 liet Kopenhagen een hoge groei met 2,5 procent gemiddeld per jaar zien terwijl in Berlijn de krimp liefst 2,8 procent bedroeg. In Praag was dit cijfer nog hoger, met 3,4 procent gemiddeld per jaar. Madrid had in deze periode nog een krimp van het aantal personen tot 14 jaar, dat in 2000-2005 omsloeg tot een groei van 3 procent gemiddeld per jaar. Ook Barcelona liet een gunstig groeicijfer zien. De grootste krimp vond andermaal plaats in Berlijn en Praag. Tussen 2005 en 2009 zette de groei in de Spaanse steden door, alleen nog voorbijgestreefd door Kopenhagen (3,9 procent). De kredietcrisis van 2009 had vooralsnog geen invloed op de groeicijfers voor de bevolking tot 14 jaar in de getroffen steden. Randstad Holland groeide over de langjarige periode tussen 1995 en 2009 bovengemiddeld met 0,4 procent groei gemiddeld per jaar.

Tabel 2.13: Bevolking 15-64 naar stedelijke regio, jaarlijkse gemiddelde groei 1995-2009 naar tijdvak

	2009	95-2000	2000-05	05-09	1995-09	2009
	<i>x 1000</i>			<i>%</i>		
Londen	9.977,4	0,9	1,0	0,8	0,9	0,8
Parijs	7.073,5	-0,6	-0,1	-0,3	-0,3	-0,2
Rijn-Ruhrgebied	7.697,8	-0,3	-0,4	0,0	-0,3	0,0
Milaan	5.294,7	-0,2	0,1	-0,2	-0,1	-0,2
Randstad Holland	4.667,8	0,6	0,6	0,4	0,5	0,5
Madrid	4.328,1	0,8	2,3	1,1	1,4	1,6
Frankfurt/Main	2.704,9	0,1	-0,1	-0,5	-0,2	-2,8
Vlaamse Ruit	2.666,7	0,0	0,6	0,3	0,3	0,3
Barcelona	3.581,0	0,3	1,5	0,4	0,7	0,7
Rome	2.551,7	-0,5	-0,1	0,1	-0,2	-3,4
Hamburg	2.163,8	0,3	0,1	0,6	0,3	0,6
Berlijn	3.527,2	0,4	-0,1	-0,3	0,0	-0,3
München	1.317,8	-0,4	0,5	0,8	0,3	0,8
Kopenhagen	806,7	0,7	0,6	-0,5	0,3	-0,9
Stockholm	1.343,9	1,4	0,9	1,4	1,2	1,4
Wenen	1.601,3	0,5	1,0	1,1	0,9	0,8
Dublin	1.183,4	2,3	1,8	1,5	1,9	1,8
Lissabon	2.171,1	0,9	0,3	0,6	0,6	0,2
Boedapest	1.111,5	-1,2	-1,1	-1,5	-1,2	-5,8
Praag	841,8	0,0	0,4	-0,1	0,1	-2,8
Totaal regio's	66.889,3	0,2	0,4	0,3	0,3	0,0
Nederland	11.107,3	0,4	0,4	0,2	0,4	0,3
EU 27	336.412,0	0,3	0,4	0,4	0,4	0,3

Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

Bevolking 15-64 jaar

De potentiële beroepsbevolking omvat alle inwoners tussen 15 en 64 jaar. Zowel voor Nederland, de EU-27 als de Europese regio's zijn de groeicijfers voor alle deelperioden licht positief. Wel zijn er uitschieters. Tussen 1995 en 2000 was de hoogste groei te vinden in Dublin (2,3 procent). Boedapest liet een krimp zien met 1,2 procent. Tussen 2000 en 2005 was het Madrid dat de hoogste groei liet zien met 2,3 procent. Ook in deze periode was Boedapest hekkensluiter met -1,1 procent gemiddeld per jaar. Tussen 2005 en 2009 was het Dublin dat de hoogste groei vertoonde, met anderhalf procent gemiddeld per jaar. Over de langjarige periode vertoont Dublin de gunstigste groeicijfers, Boedapest de minst gunstige. In 2009 kromp de bevolking tussen 15-64 jaar aldaar met liefst 5,8 procent. Randstad Holland laat een bescheiden groei zien voor alle deelperioden, die iets boven het gemiddelde voor de stedelijke regio's ligt.

Tabel 2.14: Bevolking 65+ naar stedelijke regio, gemiddelde jaarlijkse groei 1995-2009 naar tijdvak

	2009	95-2000	2000-05	05-09	1995-09	2009
	<i>x 1000</i>			<i>%</i>		
Londen	2.029,1	-0,1	0,4	0,5	0,2	0,6
Parijs	2.069,0	6,2	4,4	3,7	4,9	3,4
Rijn-Ruhrgebied	2.358,1	1,2	2,5	1,3	1,7	1,2
Milaan	1.683,2	2,5	2,4	2,1	2,3	2,2
Randstad Holland	965,0	0,4	0,8	1,5	0,9	1,9
Madrid	937,9	2,7	2,3	2,3	2,4	3,1
Frankfurt/Main	756,8	1,2	2,8	0,5	1,6	-1,7
Vlaamse Ruit	713,5	1,4	0,8	1,1	1,1	1,2
Barcelona	919,6	2,1	1,1	1,6	1,6	2,7
Rome	791,6	2,1	2,0	2,4	2,2	-1,0
Hamburg	611,3	0,6	2,7	1,1	1,5	1,0
Berlijn	968,5	1,7	4,0	2,0	2,6	1,8
München	346,1	0,5	3,3	1,3	1,7	1,1
Kopenhagen	144,0	-3,0	-3,1	0,3	-2,1	0,0
Stockholm	265,6	-0,1	0,5	0,1	0,2	-0,3
Wenen	350,1	-0,6	1,2	-1,0	-0,1	-1,9
Dublin	183,6	1,4	1,5	1,7	1,5	2,5
Lissabon	549,5	1,8	3,4	1,1	2,2	0,4
Boedapest	265,3	-0,7	-0,9	-0,8	-0,8	-5,2
Praag	181,3	0,0	-1,0	-0,3	-0,5	-3,0
Totaal regio's	17.087,1	1,5	2,0	1,5	1,7	1,1
Nederland	2.505,1	1,1	1,3	2,1	1,5	2,5
EU 27	85.960,4	1,3	1,6	1,3	1,4	1,0

Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

Bevolking 65+

De vergrijzing uit zich in hoge groeicijfers voor de bevolking ouder dan 65 jaar. Deze groei ligt voor de EU, Nederland en de Europese stedelijke regio's onafgebroken boven de 1 procent. Randstad Holland blijft hierbij enigszins achter. Tussen 1995 en 2000 liet Parijs een snele vergrijzing zien, met 6,2 procent groei van het aantal 65-plussers gemiddeld per jaar. In Londen, Kopenhagen, Stockholm, Wenen en Boedapest trad juist krimp van de bevolking ouder dan 65 jaar op. Tussen 2000 en 2005 trok de groei van het aantal 65-plussers aan. Parijs en Berlijn lieten de hoogste groeicijfers zien, gevolgd door Lissabon en München. In Kopenhagen, Boedapest en Praag kromp de bevolking ouder dan 65 jaar juist. Tussen 2005 en 2009 bleef Parijs de lijst in deze leeftijdscategorie aanvoeren (3,7 procent groei gemiddeld per jaar). Ook in Milaan, Madrid, Rome en Berlijn was er relatief snelle groei van het aantal 65-plussers. Krimp was er in Wenen, Boedapest en Praag. Over de langjarige periode is Parijs koploper qua grijze groei, gevolgd door Berlijn, Madrid en Milaan. Randstad Holland laat een beneden gemiddelde ontwikkeling van het aantal 65-plussers zien.

Tabel 2.15: Bevolking naar leeftijd, leeftijdscategorie als percentage van de totale bevolking

	Bevolking totaal	0-14	15-64	65+
		<i>aandeel in %</i>		
Londen	100	18	68	14
Parijs	100	19	62	18
Rijn-Ruhrgebied	100	14	66	20
Milaan	100	14	65	21
Randstad Holland	100	18	68	14
Madrid	100	16	69	15
Frankfurt/Main	100	14	67	19
Vlaamse Ruit	100	17	65	18
Barcelona	100	15	67	17
Rome	100	14	66	20
Hamburg	100	13	67	19
Berlijn	100	12	69	19
München	100	14	68	18
Kopenhagen	100	18	69	12
Stockholm	100	18	69	14
Wenen	100	14	70	15
Dublin	100	21	69	11
Lissabon	100	16	67	17
Boedapest	100	14	69	17
Praag	100	12	72	16
Totaal regio's	100	16	67	17
Nederland	100	18	67	15
EU 27	100	16	67	17

Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

Hoe verhouden de leeftijdsgroepen zich tot elkaar? Gemiddeld is rond 16 procent van de bevolking in de stedelijke regio's tussen 0 en 14 jaar. In Nederland ligt dit hoger met 18 procent. 67 procent van de bevolking is in de leeftijd van 15 tot 64 jaar, terwijl rond 17 procent boven de 65 jaar is. Randstad Holland heeft iets meer jongeren en iets minder bejaarden dan gemiddeld over de stedelijke regio's. Dublin heeft veel jongeren, Berlijn en Praag weinig. Het aandeel 15-tot 64-jarigen is relatief hoog in Praag en Wenen, en laag in Parijs. Dublin, Kopenhagen, Madrid en Londen hebben relatief weinig 65-plussers, terwijl het Rijn-Ruhrgebied, Milaan en Rome veel 65-plussers hebben.

2.5 Bruto regionaal product per hoofd van de bevolking

Tabel 2.16: Bruto regionaal product per hoofd van de bevolking naar stedelijke regio in 1000 Euro, niveau 2009, gemiddelde jaarlijkse groei 1995-2009 naar deelperiode en groei 2009 (2008 en 2009 voorlopig)

	1995-09	95-2000	2000-05	05-09	1995-09	2009
	<i>x 1000</i>			<i>%</i>		
	<i>Euro</i>					
Londen	31,0	4,4	2,1	0,1	2,3	-4,7
Parijs	42,7	3,0	0,8	0,0	1,3	-2,8
Rijn-Ruhrgebied	26,5	1,4	0,7	0,0	0,7	-5,8
Milaan	30,1	1,3	0,2	-1,6	0,1	-6,4
Randstad Holland	34,4	3,4	0,8	1,4	1,9	-3,8
Madrid	27,9	4,3	0,7	0,0	1,8	-5,3
Frankfurt/Main	34,9	2,1	0,6	0,3	1,1	-3,1
Vlaamse Ruit	36,5	2,5	1,3	0,3	1,4	-3,3
Barcelona	25,6	3,6	1,1	0,3	1,8	-4,9
Rome	30,4	1,6	1,3	-1,7	0,6	-3,7
Hamburg	33,0	1,8	0,9	-0,6	0,8	-6,0
Berlijn	20,5	0,6	-0,2	0,1	0,1	-5,4
München	49,1	4,5	0,3	-0,6	1,5	-6,1
Kopenhagen	46,9	2,3	0,8	-1,3	0,7	-5,3
Stockholm	35,9	5,1	2,2	-1,4	2,2	-7,2
Wenen	36,0	2,5	0,5	0,4	1,2	-4,6
Dublin	42,3	7,6	4,3	-0,2	4,1	-6,6
Lissabon	17,4	3,3	0,4	-0,4	1,2	-2,9
Boedapest	19,0	6,5	5,7	2,8	5,2	0,5
Praag	27,0	4,6	4,9	4,7	4,7	0,3
Totaal regio's	31,5	2,9	1,1	-0,1	1,4	-4,5
Nederland	30,8	3,0	0,7	1,1	1,6	-4,0
EU 27	21,1	2,7	1,5	0,2	1,5	-4,6

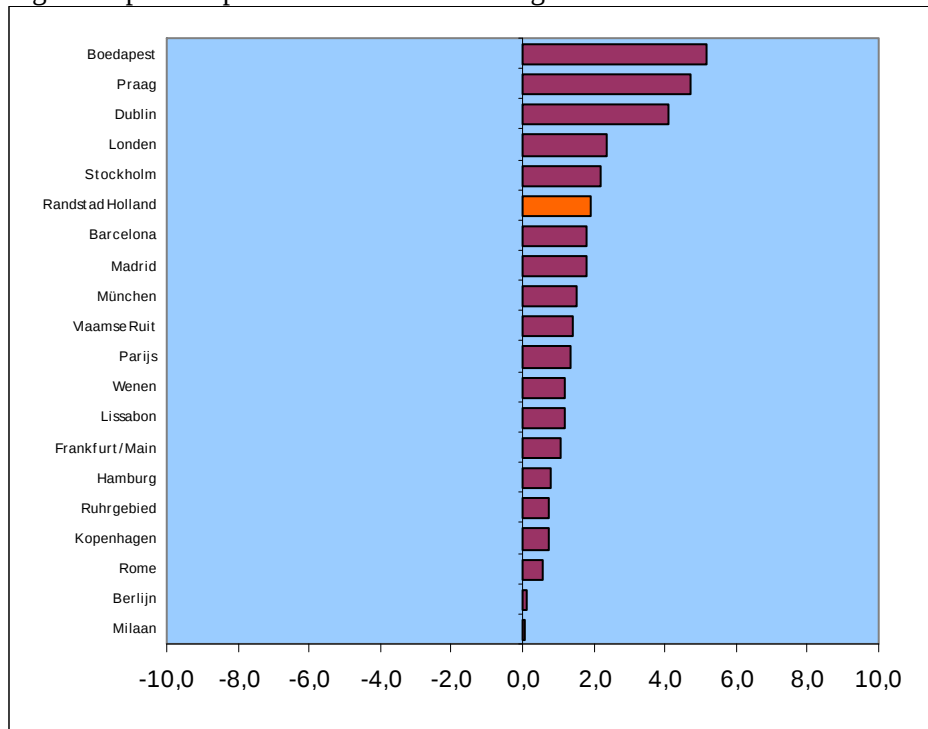
Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

Per inwoner wordt in de EU-27 ruim 21 duizend euro verdiend. In de stedelijke regio's is dit bedrag met ruim 31 duizend euro fors hoger. In Randstad Holland bedraagt het inkomen per hoofd ruim 34 duizend euro, iets hoger dan het gemiddelde voor de stedelijke regio's en ook hoger dan het Nederlandse gemiddelde. Een hoog inkomen per hoofd (meer dan 40 duizend euro) hebben Parijs, München, Kopenhagen en Dublin. Een laag niveau van het inkomen per hoofd (minder dan 30 duizend euro) is te vinden in Madrid, Barcelona, Berlijn, Lissabon, Boedapest en Praag. Voor alle regio's was er tussen 1995 en 2000 sprake van een snelle inkomensgroei per inwoner, met 2,9 procent gemiddeld per jaar voor alle stedelijke regio's. Na 2000 remde de groei fors af. Tussen 2005 en 2009 kromp het inkomen per hoofd in de stedelijke regio's zelfs met 0,1 procent gemiddeld per jaar. De sterkste groei vond plaats in Boedapest, Praag en Dublin, de minste in Milaan en Berlijn. Over 2009 verschilt het beeld. Boedapest en Praag laten nog groei zien, terwijl de andere stedelijke regio's krimpen. De sterkste krimp vertoonde in 2009

Stockholm, met 7,2 procent daling van het inkomen per inwoner. Ook in Milaan, Hamburg, München en Dublin was er een sterke daling van het inkomen per inwoner. Met uitzondering van de periode 2000-2005 liet Randstad Holland een gunstiger ontwikkeling van het inkomen per inwoners zien dan het geheel van Europese stedelijke regio's.

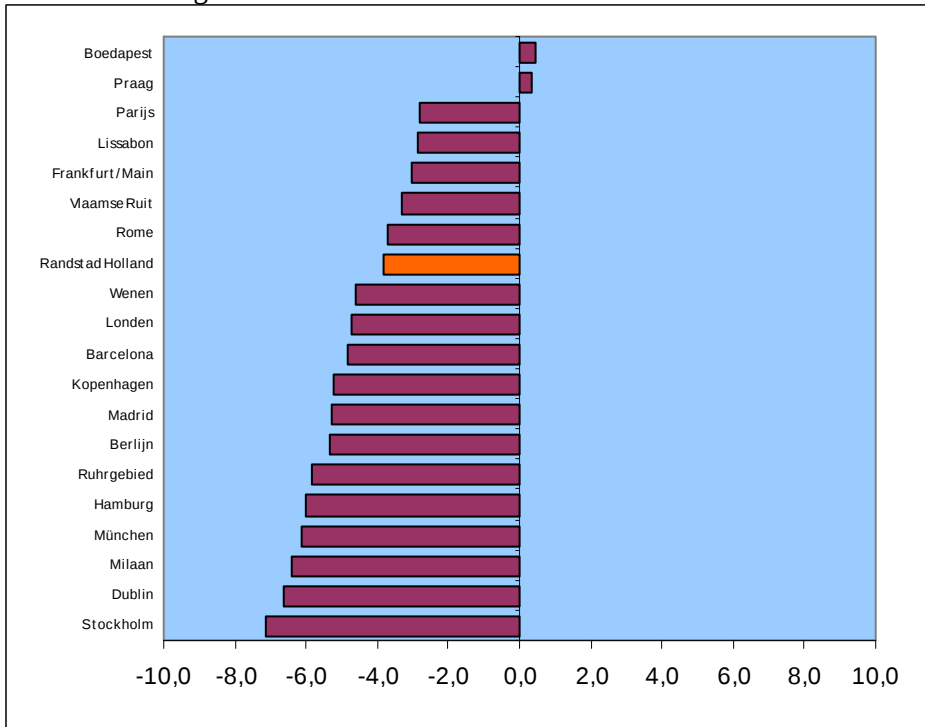
Randstad Holland is qua groei vn het BRP per capita fors verbeterd na de terugval van het jaar 2000. Herstel van de groei van het BRP na 2005 en een afnemende bevolkingtoename hebben tot dit resultaat geleid. De keerzijde van deze medaille is dat het arbeidsaanbod schaarser is. Welvaart zal voor een relatief groter deel uit een toename van de productiviteit moeten komen.

Figuur 2.20: Rangorde Europese stedelijke regio's naar gemiddelde jaarlijkse groei bruto regionaal product per hoofd van de bevolking 1995-2009

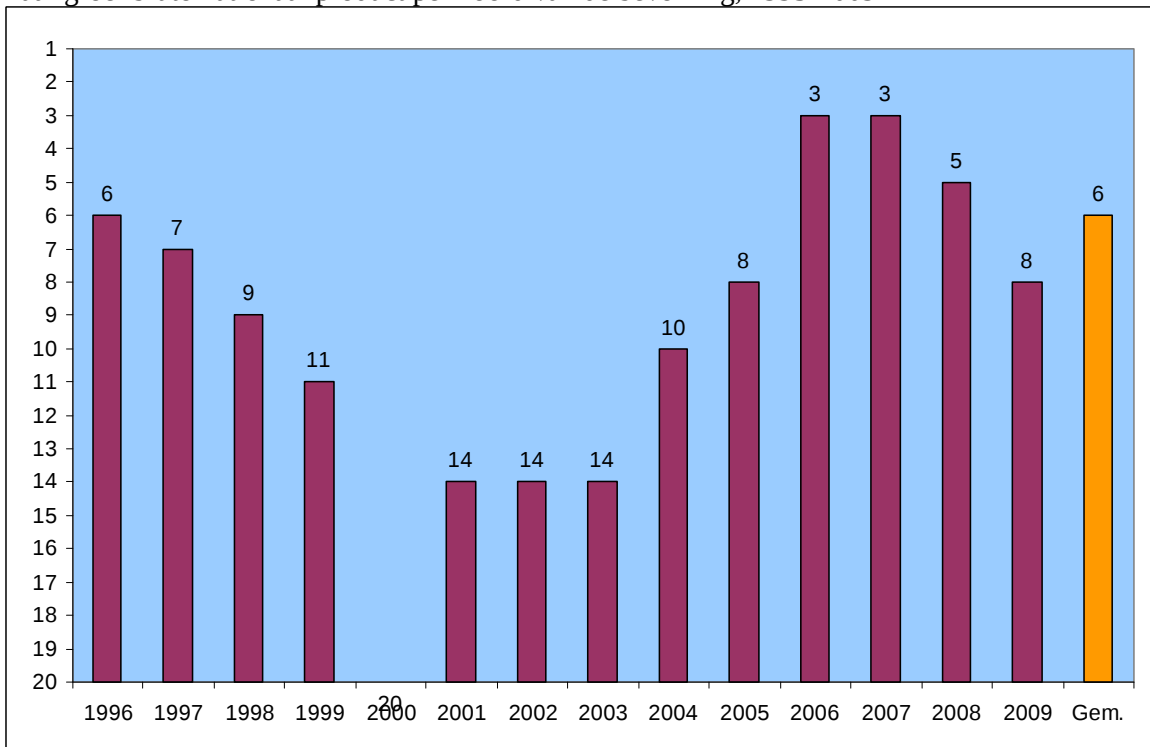
Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

Figuur 2.21: Rangorde Europese stedelijke regio's naar groei bruto regionaal product per hoofd van de bevolking 2009

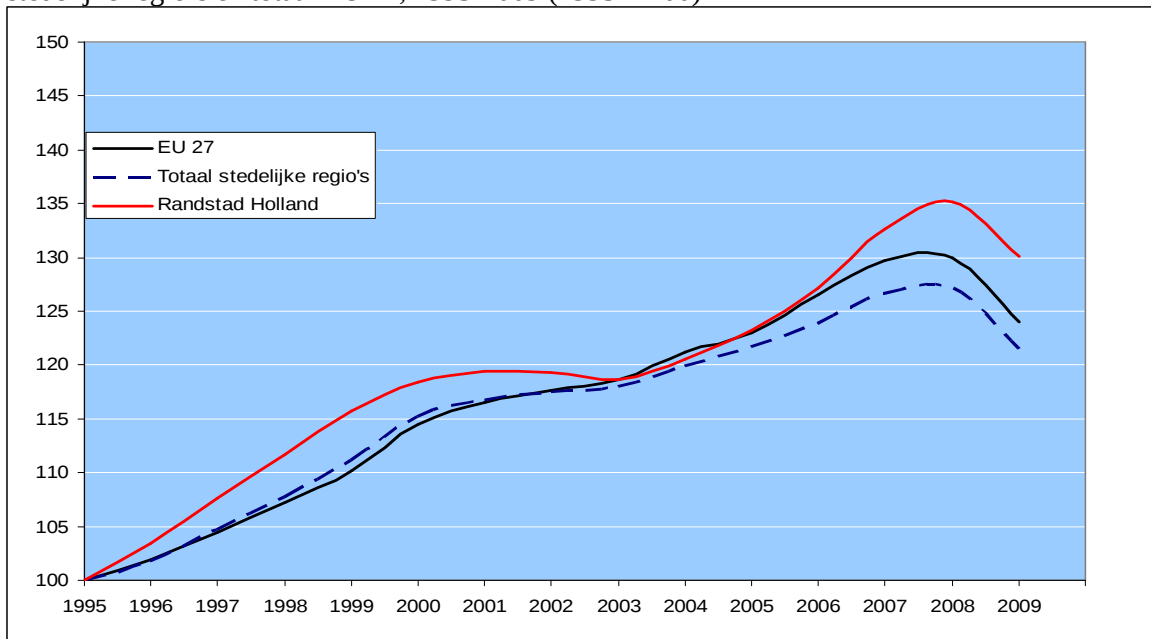
Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

Figuur 2.22: Jaarlijkse positie Randstad Holland op de ranglijst van Europese stedelijke regio's naar groei bruto nationaal product per hoofd van de bevolking, 1995-2009

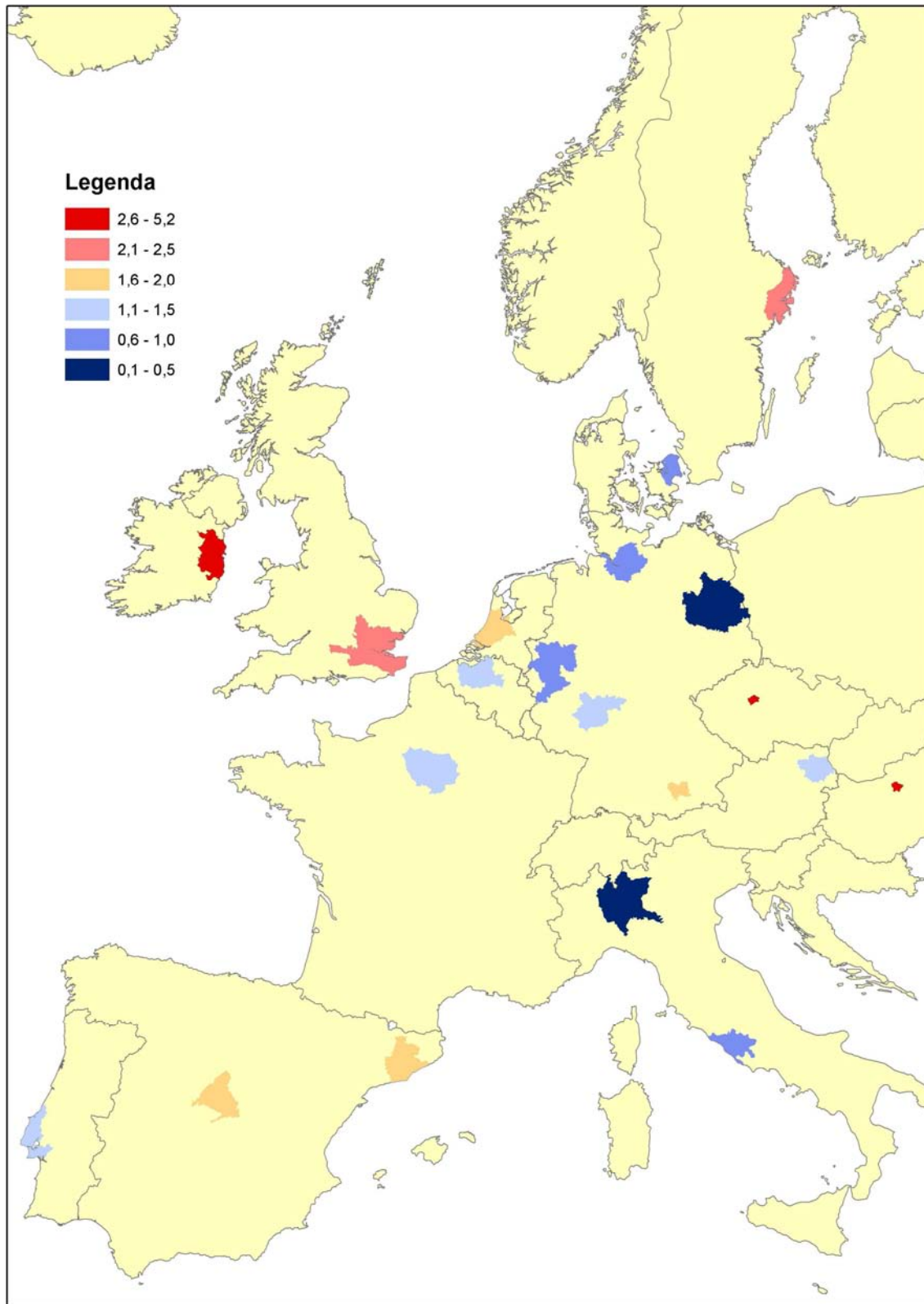
Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

Figuur 2.23: Index ontwikkeling BRP per hoofd van de bevolking Randstad Holland, totaal stedelijke regio's en totaal EU 27, 1995-2009 (1995 = 100)

Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

Figuur 2.24: Toename BRP per hoofd van de bevolking Europese stedelijke regio's, gemiddelde jaarlijkse groei 1995-2009

2.6 Beroepsbevolking en werkloosheid

Tabel 2.17: Bruto participatiegraad* voor de twintig Europese stedelijke regio's, 1995, 2005 en 2009, en verandering bruto participatie in procentpunten 1995-2009 en 2009

	1999	2005	2009	1999-05	2008-09
	<i>bruto participatie in %</i>			<i>procentpunt</i>	
Londen	76,6	76,1	77,2	-0,5	1,1
Parijs	75,1	77,6	81,3	2,4	3,7
Rijn-Ruhrgebied	66,7	71,5	72,9	4,8	1,4
Milaan	64,6	70,0	73,0	5,4	3,0
Randstad Holland	74,2	78,0	79,0	3,8	1,0
Madrid	65,4	74,0	78,4	8,6	4,5
Frankfurt/Main	72,3	74,8	78,9	2,5	4,1
Vlaamse Ruit	66,6	69,1	71,1	2,5	2,0
Barcelona	68,5	74,5	77,2	6,1	2,7
Rome	62,2	66,4	72,3	4,2	5,9
Hamburg	73,6	76,1	78,2	2,5	2,1
Berlijn	70,3	75,1	77,2	4,7	2,1
München	80,9	80,1	81,8	-0,8	1,7
Kopenhagen	75,8	73,1	83,4	-2,7	10,3
Stockholm	72,6	81,2	84,0	8,6	2,8
Wenen	74,3	71,0	73,4	-3,3	2,3
Dublin	72,3	74,7	74,3	2,4	-0,3
Lissabon	72,6	75,2	73,6	2,6	-1,6
Boedapest	62,3	67,8	71,2	5,4	3,4
Praag	77,6	75,4	80,9	-2,1	5,4
Totaal regio's	70,9	74,2	76,7	3,3	2,5
Nederland (mld)	73,4	77,3	79,4	3,9	2,1
EU 27 (mld)	68,2	70,1	71,3	1,9	1,2

Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

* Beroepsbevolking (officieel werklozen en werkenden) als percentage van de bevolking 15-64 jaar

De bruto participatiegraad is in de EU-27 tussen 1999 en 2009 gestegen van circa 68 tot 71 procent. De Europese stedelijke regio's lieten over deze periode een gunstiger ontwikkeling van de participatiegraad zien, van bijna 71 procent tot ruim 76 procent. In 1999 waren de steden met de hoogste participatiegraden München, Londen, Randstad Holland, Kopenhagen en Praag. Een lage participatie kenden Milaan, Madrid, Rome en Boedapest. In 2009 lag de bruto participatie in Parijs, München, Kopenhagen, Stockholm en Praag hoger dan 80 procent. Geen enkele stad scoorde nog onder de 70 procent, al bleven de Vlaamse Ruit en Boedapest wel dicht boven dat niveau. Opvallend is dat het verschil in bruto participatiegraad tussen de grootstedelijke regio's en de EU27 in de loop van de tijd toeneemt. Grootstedelijke gebieden worden meer en meer concentraties van sociaal-economische activiteit waarvoor agglomeratievoordelen van belang zijn. Krimpregio's zijn de keerzijde van deze medaille.

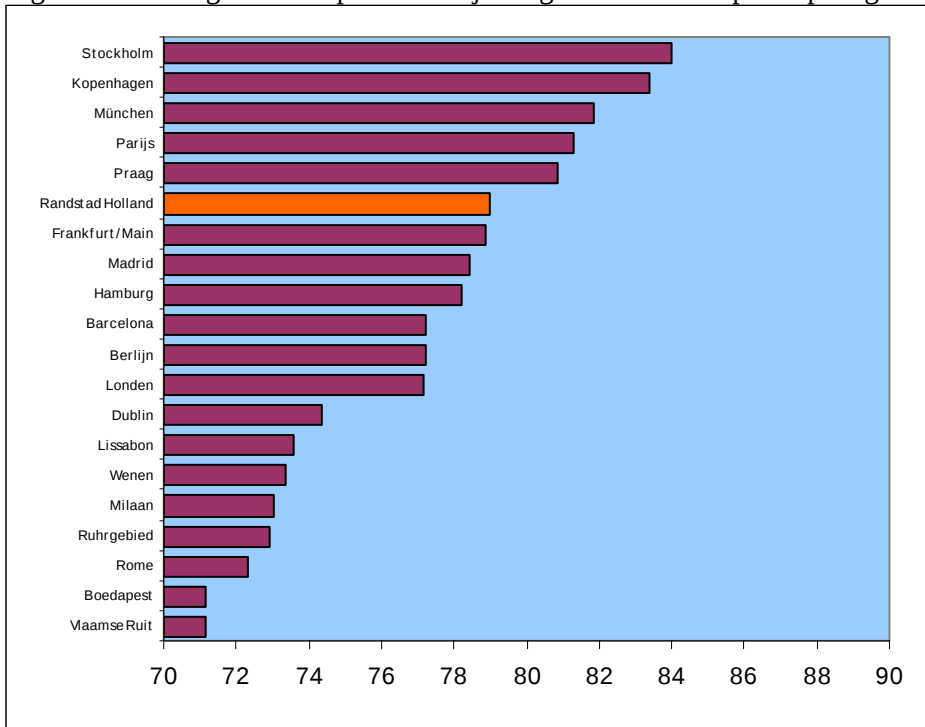
Tabel 2.18: Netto participatiegraad voor de twintig Europese stedelijke regio's, 1995, 2005 en 2009, en verandering netto participatie* 1995-2009 en 2009

	1999	2005	2009	1999-05	2008-09
	<i>netto participatie in %</i>			<i>procentpunt</i>	
Londen	72,2	72,0	71,3	-0,2	-0,7
Parijs	67,3	70,6	74,5	3,4	3,8
Rijn-Ruhrgebied	61,3	63,6	66,8	2,3	3,2
Milaan	61,4	67,2	69,0	5,8	1,8
Randstad Holland	71,7	74,2	76,3	2,5	2,1
Madrid	56,9	68,9	67,4	12,1	-1,5
Frankfurt/Main	67,6	68,7	74,1	1,1	5,4
Vlaamse Ruit	61,5	63,6	65,6	2,2	2,0
Barcelona	60,7	69,4	64,7	8,7	-4,7
Rome	54,9	61,5	66,4	6,6	4,9
Hamburg	68,2	69,0	73,3	0,8	4,4
Berlijn	59,3	61,4	67,7	2,1	6,3
München	77,5	74,9	77,8	-2,6	2,9
Kopenhagen	71,8	69,6	77,9	-2,2	8,3
Stockholm	69,7	75,7	78,3	6,0	2,6
Wenen	70,5	65,5	68,5	-5,0	3,0
Dublin	68,9	71,7	66,7	2,7	-5,0
Lissabon	68,4	69,0	66,7	0,5	-2,3
Boedapest	59,0	64,6	66,7	5,6	2,1
Praag	74,5	72,8	78,4	-1,7	5,6
Totaal regio's	65,4	68,5	70,3	3,1	1,9
Nederland (mld)	70,8	73,6	76,7	2,9	3,1
EU 27 (mld)	61,7	63,7	64,8	2,0	1,1

Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

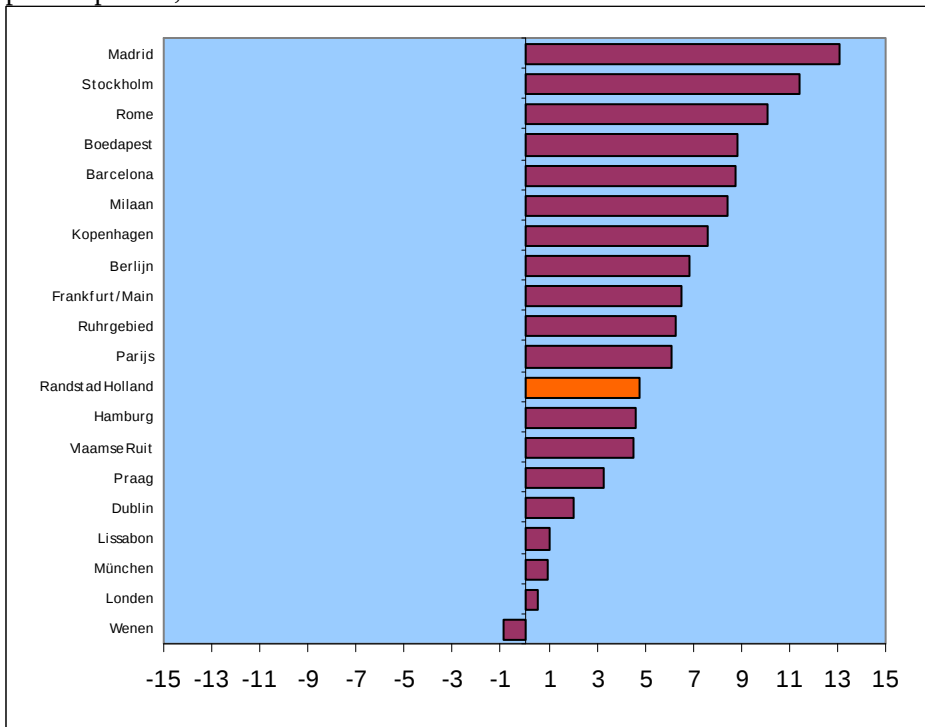
* Werkende beroepsbevolking als percentage van de bevolking 15-64 jaar

Figuur 2.25: Rangorde Europese stedelijke regio's naar bruto participatiegraad in 2009

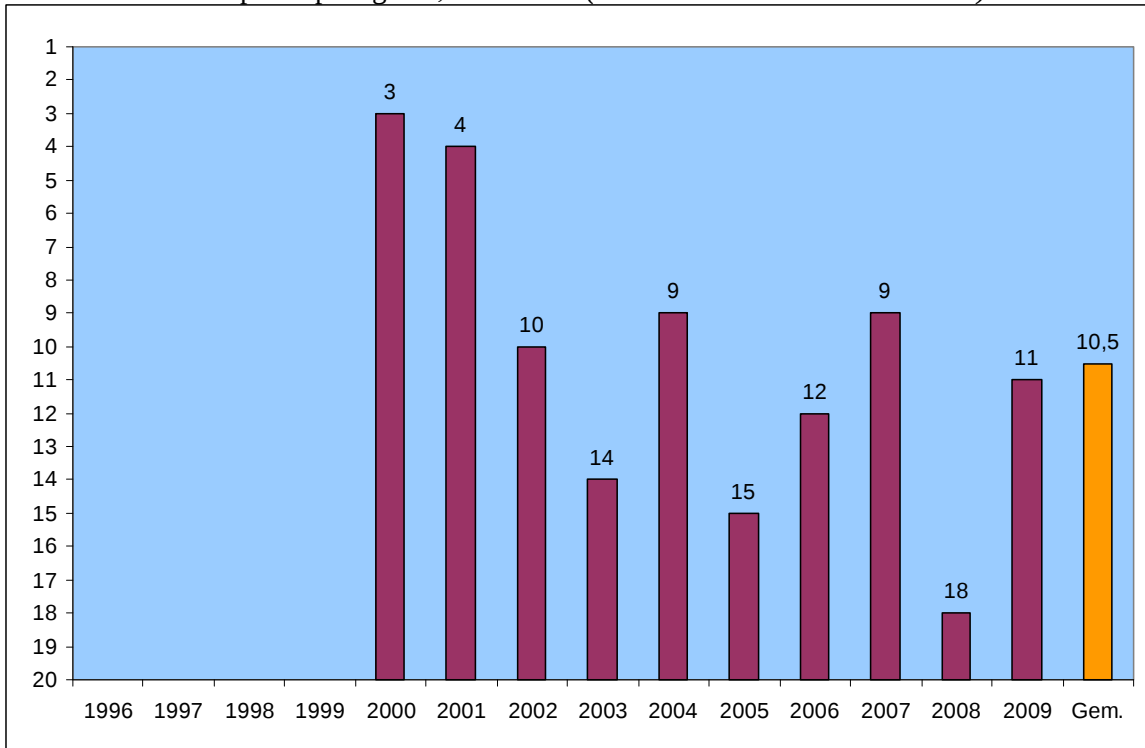
Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

Figuur 2.26: Rangorde Europese stedelijke regio's naar toename bruto participatiegraad in procentpunten, 1999-2009

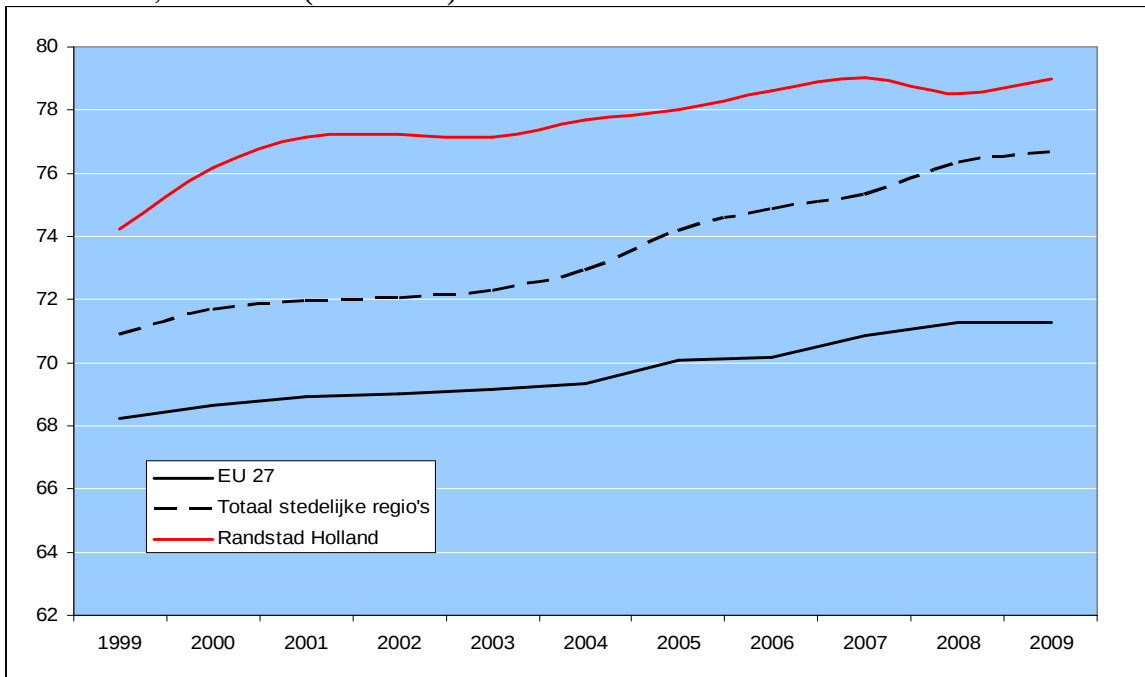
Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

Figuur 2.27: Jaarlijkse positie Randstad Holland op de ranglijst van Europese stedelijke regio's naar toename bruto participatiegraad, 1999-2009 (data voor 1999 niet beschikbaar)

Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

Figuur 2.28: Index ontwikkeling bruto participatie Randstad Holland, totaal stedelijke regio's en totaal EU 27, 1999-2009 (1999 = 100)

Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

Tabel 2.19: Beroepsbevolking naar opleiding, 2009, en verandering 1995-2009. Aandeel als fractie van totale beroepsopleiding, verandering als wijziging van de fractie

	laag		midden		hoog	
	2009	95-09	2009	95-09	2009	95-09
Londen	0,16	-0,13	0,38	0,14	0,46	-0,01
Parijs	0,23	-0,07	0,35	-0,02	0,42	0,09
Rijn-Ruhrgebied	0,18	-0,04	0,56	0,00	0,26	0,03
Milaan	0,36	-0,09	0,46	0,04	0,17	0,05
Randstad Holland	0,24	-0,05	0,40	-0,04	0,36	0,09
Madrid	0,33	-0,10	0,28	0,06	0,40	0,05
Frankfurt/Main	0,16	-0,04	0,59	0,02	0,25	0,03
Vlaamse Ruit	0,21	-0,11	0,40	0,04	0,39	0,08
Barcelona	0,44	-0,09	0,24	0,02	0,32	0,07
Rome	0,28	-0,11	0,51	0,05	0,22	0,07
Hamburg	0,16	-0,04	0,55	-0,01	0,29	0,05
Berlijn	0,16	-0,02	0,49	0,00	0,36	0,02
München	0,13	-0,06	0,54	0,01	0,33	0,05
Kopenhagen	0,21	-0,03	0,39	-0,06	0,40	0,09
Stockholm	0,15	-0,05	0,45	0,03	0,40	0,02
Wenen	0,18	-0,02	0,56	-0,04	0,27	0,07
Dublin	0,21	-0,12	0,39	-0,02	0,40	0,15
Lissabon	0,54	-0,13	0,23	0,05	0,23	0,08
Boedapest	0,10	-0,02	0,59	-0,06	0,31	0,08
Praag	0,03	-0,02	0,65	-0,05	0,31	0,07
Totaal regio's	0,25	-0,07	0,42	0,01	0,34	0,06
Nederland (mld)	0,26	-0,06	0,42	-0,03	0,32	0,08
EU 27 (mld)	0,23	-0,08	0,48	0,01	0,29	0,07

Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

Bijna een op de vier Europeanen is laagopgeleid. In Nederland gaat het om iets meer dan één op de vier. Boedapest, Stockholm, Londen, Frankfurt/Main, Hamburg, Berlijn en München hebben weinig laagopgeleiden. In alle steden trad een krimp van het aandeel laagopgeleiden in de beroepsbevolking op. In Randstad Holland is het aandeel middelbaar opgeleiden iets lager met 40 procent. In het Rijn-Ruhrgebied, Frankfurt/Main, Rome, Hamburg, München, Wenen, Boedapest en Praag is meer dan de helft van de beroepsbevolking middelbaar opgeleid. Tussen 1995 en 2009 heeft er niet veel verandering plaatsgevonden in het aandeel middelbaar opgeleiden. In de EU-27 is 29 procent van de beroepsbevolking hoogopgeleid. In Nederland ligt dit percentage op 32, in de Europese stedelijke regio's op 34 procent. Randstad Holland heeft 26 procent hoogopgeleiden. Veertig procent hoogopgeleiden en meer is te vinden in Londen, Parijs, Madrid, Kopenhagen, Stockholm en Dublin. Met uitzondering van Londen is er een opwaartse trend in het aandeel hoogopgeleiden. Voor het totaal aan stedelijke regio's steeg het aandeel met 6 procentpunt, in Randstad Holland zelfs 9 procentpunt. De stijging was het sterkst in Dublin, met 15 procentpunt. Weinig stijging trad op in het Rijn-Ruhrgebied, Frankfurt/Main, Berlijn en Stockholm.

Tabel 2.20: Werkloosheid voor de twintig Europese stedelijke regio's, 1995, 2005 en 2009, en verandering werkloosheid 1995-2009 en 2009. (definities Eurostat)

	1999	2005	2006	2007	2008	2009
	<i>Werkloosheid in %</i>					
Londen	5,8	5,4	6,2	5,8	6,0	7,6
Parijs	10,5	9,0	8,9	8,2	7,2	8,4
Rijn-Ruhrgebied	8,1	11,1	10,4	9,1	8,2	8,4
Milaan	5,0	4,1	3,8	3,5	3,9	5,5
Randstad Holland	3,4	4,9	4,1	3,3	2,8	3,4
Madrid	13,0	6,8	6,4	6,3	8,7	14,0
Frankfurt/Main	6,6	8,1	7,9	6,9	6,0	6,1
Vlaamse Ruit	7,7	7,9	8,0	7,8	7,4	7,8
Barcelona	11,4	7,0	6,7	6,6	8,7	16,2
Rome	11,7	7,3	7,2	5,8	7,0	8,1
Hamburg	7,4	9,4	8,6	7,6	6,1	6,3
Berlijn	15,7	18,2	17,3	14,9	13,3	12,3
München	4,2	6,5	5,9	5,0	4,0	4,9
Kopenhagen	5,2	4,8	4,2	4,8	4,0	6,6
Stockholm	3,9	6,7	6,1	5,6	5,2	6,8
Wenen	5,0	7,8	7,4	7,0	5,8	6,6
Dublin	4,7	4,0	4,1	4,3	5,7	10,3
Lissabon	5,7	8,3	8,2	8,5	7,8	9,4
Boedapest	5,4	4,7	4,8	4,9	4,3	6,2
Praag	4,0	3,5	2,8	2,4	1,9	3,1
Totaal regio's	7,8	7,7	7,5	6,8	6,7	8,3
Nederland (mld)	3,6	4,7	3,9	3,2	2,8	3,4
EU 27 (mld)	9,5	9,1	8,4	7,3	7,1	9,0

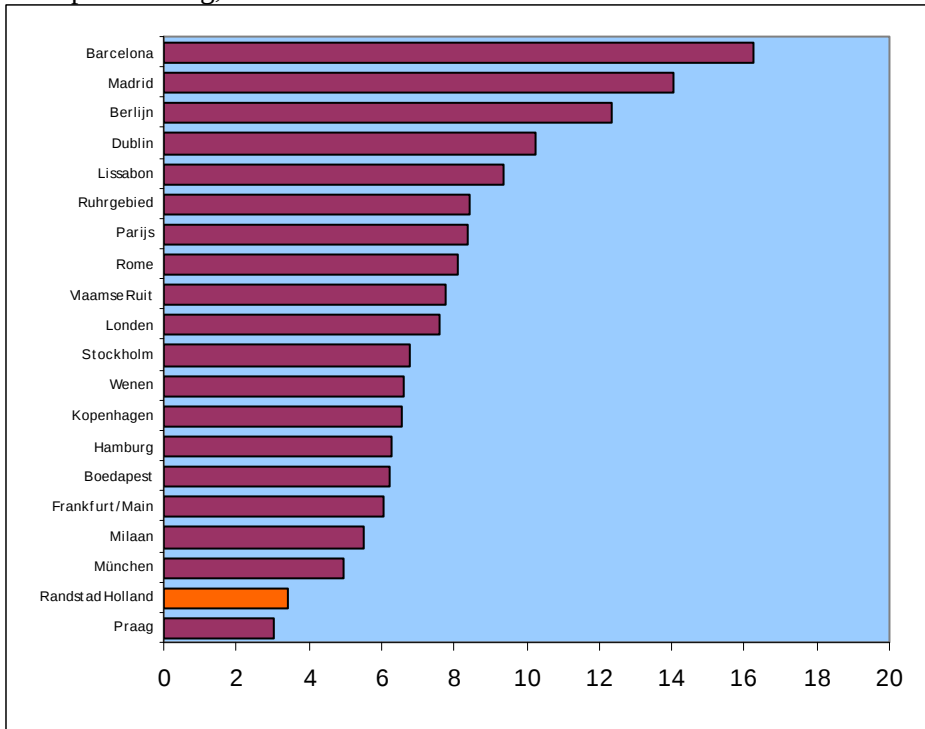
*als percentage van de beroepsbevolking

Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

Werkloosheid

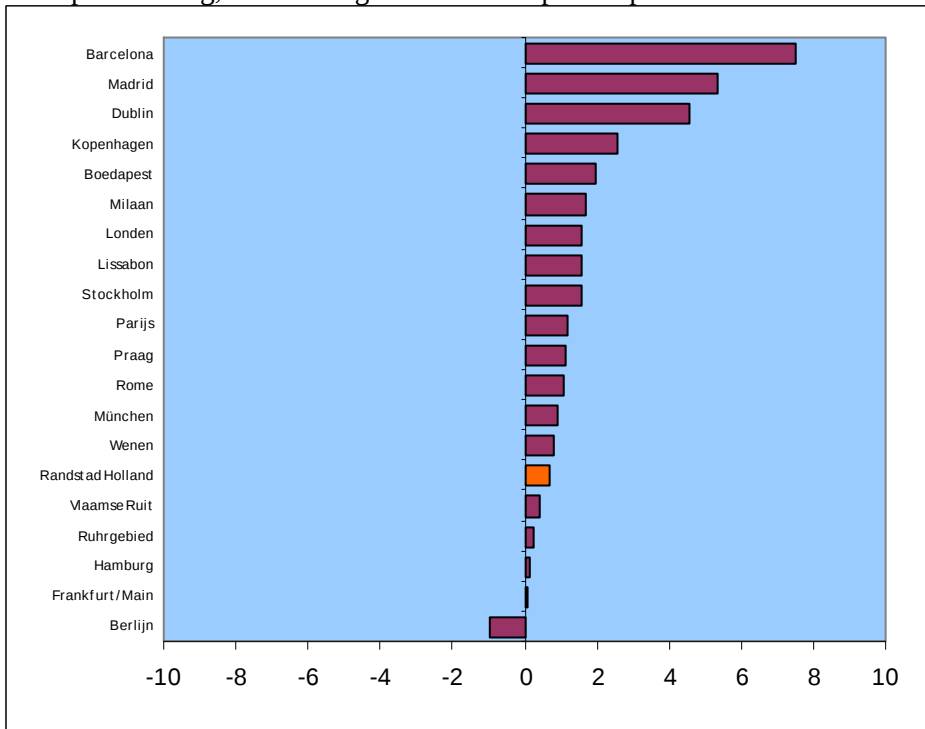
Vier procent wordt algemeen gezien als een acceptabel werkloosheidspercentage (frictiewerkloosheid). In de EU-27 ligt het werkloosheidspercentage over het algemeen hoger dan dit zogeheten frictieniveau. In 1999 lag de werkloosheid in de EU-27 op 9,5 procent, anno 2009 is dit 9 procent. De Europese stedelijke regio's laten consequent een iets lager percentage zien. De verschillen tussen de steden zijn groot. Meer dan tien procent werkloosheid hadden in 2009 Madrid, Barcelona, Berlijn en Dublin. In 1999 waren dit Madrid, Barcelona, Rome en Berlijn. Steden met een lage werkloosheid in 2009 zijn Randstad Holland, München en Praag. Deze steden hadden ook in 1999 een lage werkloosheid. Tussen 1999 en 2009 daalde de werkloosheid in Parijs, Frankfurt/Main, Rome, Hamburg en Berlijn. Een sterke stijging van de werkloosheid was waar te nemen in Stockholm, Dublin en Lissabon.

Figuur 2.29: Rangorde Europese stedelijke regio's naar werkloosheid als percentage van de beroepsbevolking, 2009

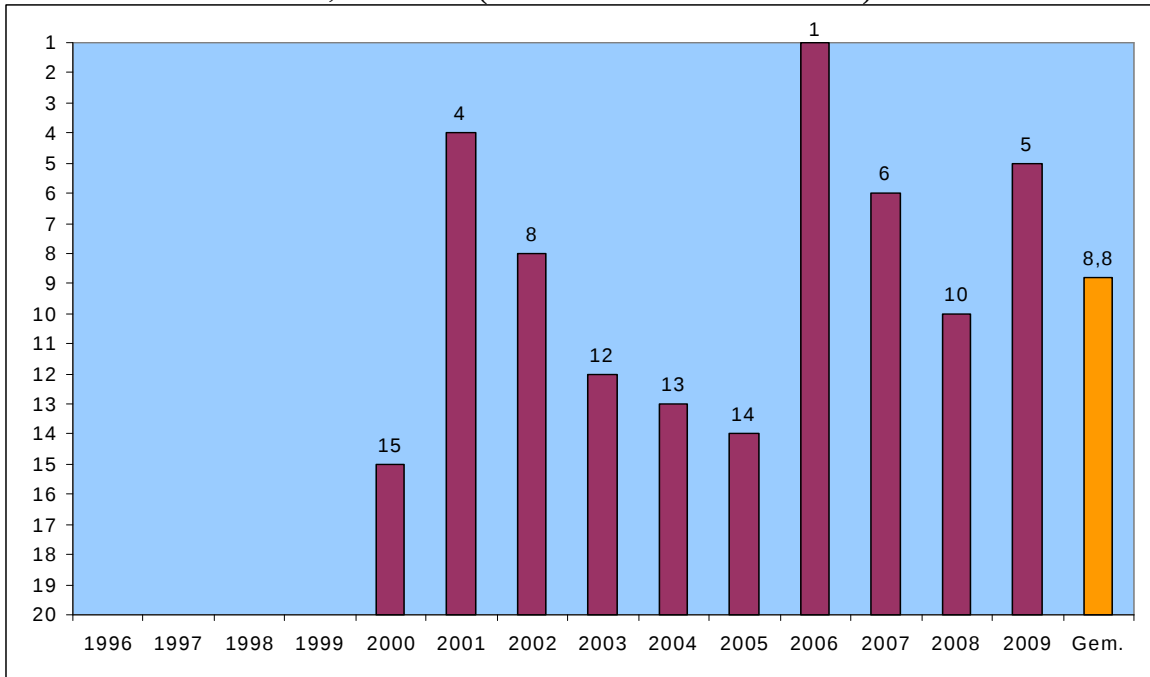
Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

Figuur 2.30: Rangorde Europese stedelijke regio's naar werkloosheid als percentage van de beroepsbevolking, verandering 2008-2009 in procentpunten

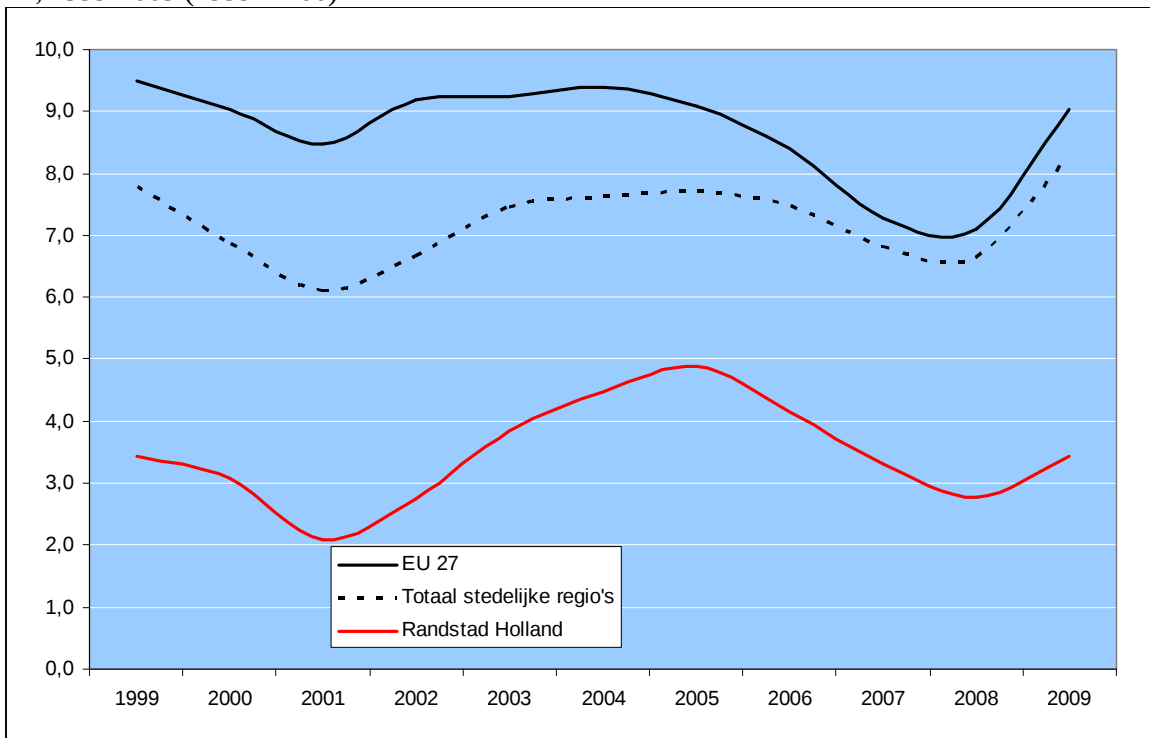
Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

Figuur 2.31: Jaarlijkse positie Randstad Holland op de ranglijst van Europese stedelijke regio's naar toename werkloosheid, 1999-2009 (data voor 1999 niet beschikbaar)

Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

Figuur 2.32: Ontwikkeling werkloosheid Randstad Holland, totaal stedelijke regio's en totaal EU 27, 1999-2009 (1999 = 100)

Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

2.7 Innovatie

Tabel 2.21: Uitgaven research & development als percentage van BRP voor de twintig Europese stedelijke regio's, 1995-2008, en verandering 1995-2008

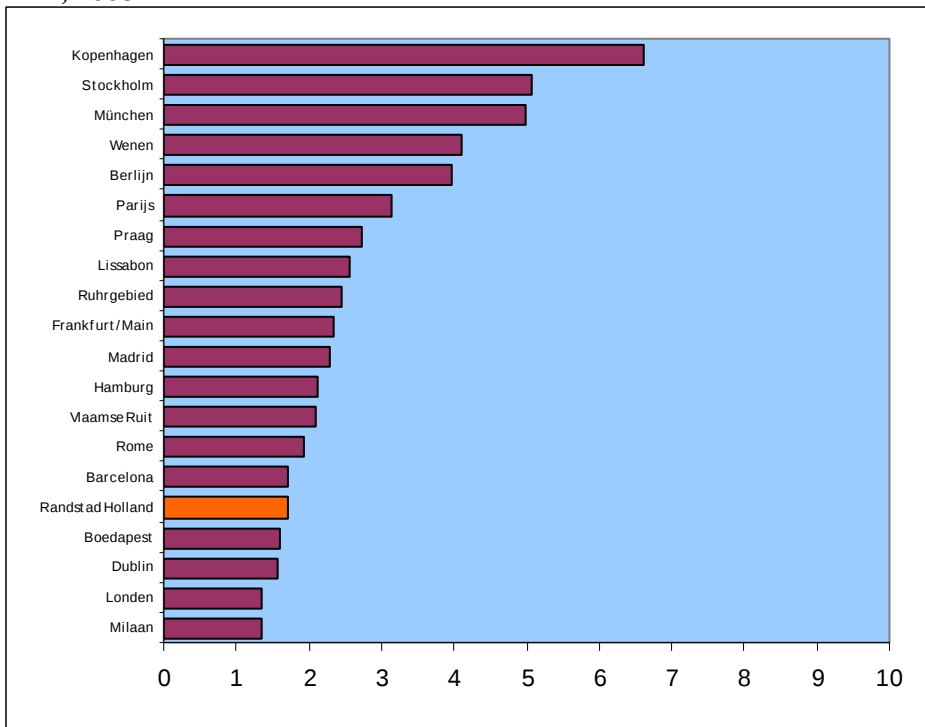
	1995	2000	2005	2008	95-08
	<i>als % van BRP</i>				<i>Verandering</i>
Londen	1,55	1,01	0,70	1,36	-0,19
Parijs	3,83	3,66	3,38	3,14	-0,69
Rijn-Ruhrgebied	2,28	2,54	2,36	2,46	0,18
Milaan	1,24	1,25	1,31	1,34	0,10
Randstad Holland	2,47	2,00	1,88	1,70	-0,77
Madrid	1,75	1,74	1,97	2,28	0,53
Frankfurt/Main	2,12	1,89	1,91	2,35	0,23
Vlaamse Ruit	1,87	2,22	1,99	2,08	0,21
Barcelona	0,96	1,17	1,53	1,71	0,75
Rome	1,97	2,08	1,98	1,92	-0,05
Hamburg	2,10	1,85	1,69	2,13	0,03
Berlijn	3,33	4,28	4,62	3,98	0,65
München	5,38	5,11	4,98	4,99	-0,39
Kopenhagen	4,27	5,32	5,87	6,60	2,33
Stockholm	4,65	4,37	4,86	5,08	0,43
Wenen	3,20	3,62	3,91	4,10	0,91
Dublin	1,51	1,44	1,48	1,57	0,06
Lissabon	0,94	1,29	1,31	2,56	1,62
Boedapest	1,35	1,42	1,60	1,60	0,25
Praag	1,63	1,99	2,47	2,71	1,09
Totaal regio's	2,58	2,48	2,37	2,48	-0,10
Nederland	2,18	2,04	1,97	1,84	-0,34
EU 27	2,01	2,07	2,04	2,15	0,14

Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

De uitgaven aan 'research and development' (R&D) is een indicator waarmee wordt getracht de innovatie-inspanningen van bedrijven en regio's in beeld te brengen. In de EU-27 wordt ruim 2 procent van het bruto regionaal product uitgegeven aan R&D. In de stedelijke regio's ligt dit percentage op ruim tweeënhalf. In 1995 werd er in Parijs, München, Kopenhagen en Stockholm een hoog percentage van het bruto regionaal product uitgegeven aan R&D. Lage percentages waren te vinden in Londen, Milaan, Madrid, de Vlaamse Ruit, Rome, Dublin, Boedapest en Praag. In 2008 werd in Berlijn, München, Kopenhagen, Stockholm en Wenen het hoogste percentage uitgegeven aan R&D. Lage percentages waren te vinden in Londen, Milaan, Randstad Holland, Barcelona, Rome, Dublin en Boedapest. Tussen 1995 en 2008 trad een flinke stijging op in het percentage uitgaven aan R&D in Madrid, Barcelona, Berlijn, Kopenhagen (zelfs 2,33 procent), Lissabon en Praag. De algemene trend was er echter een van lichte daling. In Londen, Parijs, Randstad Holland, Rome en München trad een daling op. De daling in Nederland bedroeg 0,34 procentpunt, terwijl in de EU-27 juist een stijging optrad. De uitgaven aan R&D als percentage van het BRP nemen in Randstad Holland het meest af van alle Europese grootstedelijke regio's, namelijk met 0,77 procentpunt, waarmee Randstad Holland in 2008

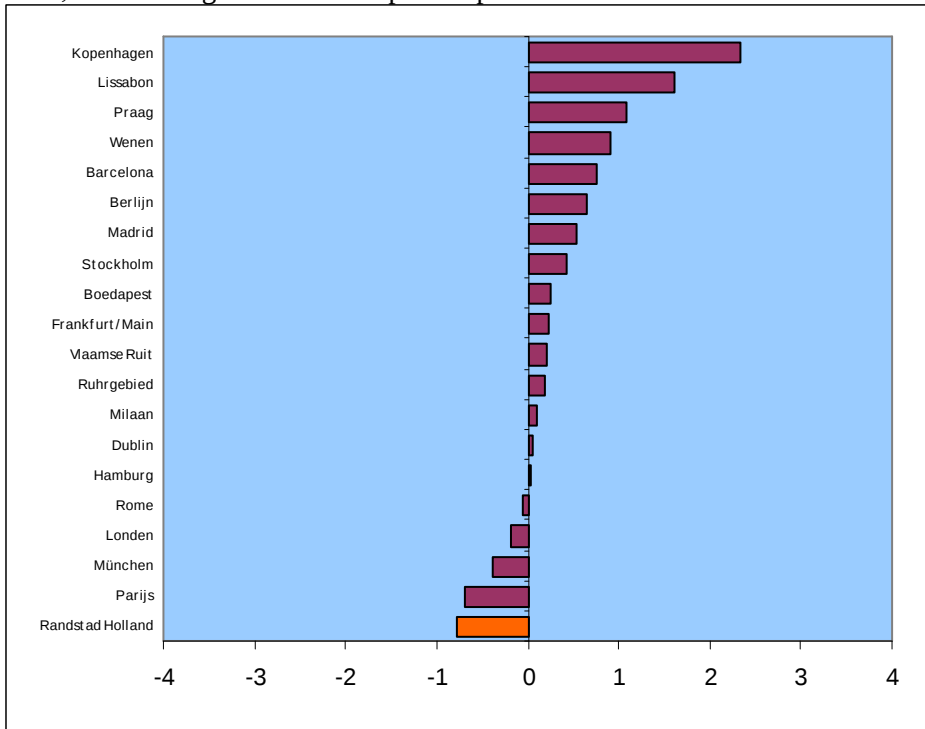
duidelijk onder alle referentiepunten uitkomt. Opvallend is dat deze quote voor de gehele EU27 licht stijgt en voor de grootstedelijke regio's enigszins afneemt. Er zijn regio's waar het daalt, zoals Randstad Holland, maar ook Londen, Parijs en München. Randstad Holland bevindt zich op dit punt in goed gezelschap. In andere regio's neemt het dus sterk toe, zoals Lissabon, Wenen, Praag en Barcelona. Onder de rustige oppervlakte van het gemiddelde van Europa gaat een grote dynamiek schuil.

Figuur 2.33: Rangorde Europese stedelijke regio's naar uitgaven R&D als percentage van het BRP, 2008

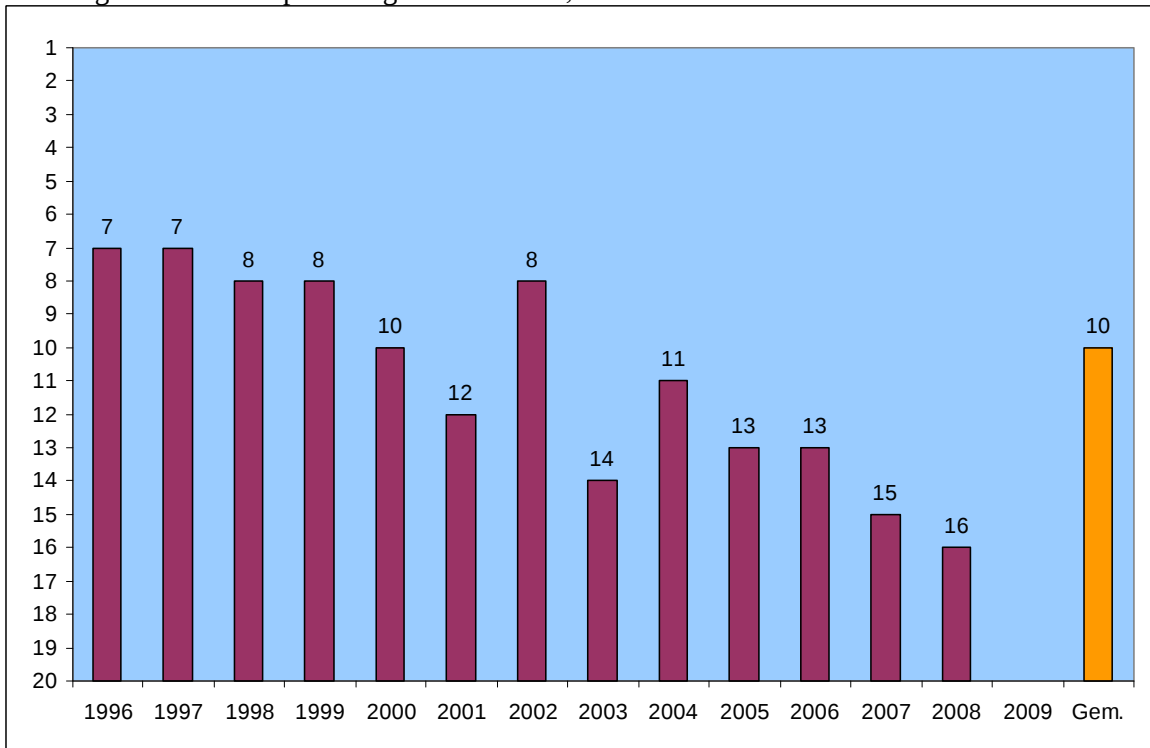
Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

Figuur 2.34: Rangorde Europese stedelijke regio's naar uitgaven R&D als percentage van het BRP, verandering 1995-2008 in procentpunten

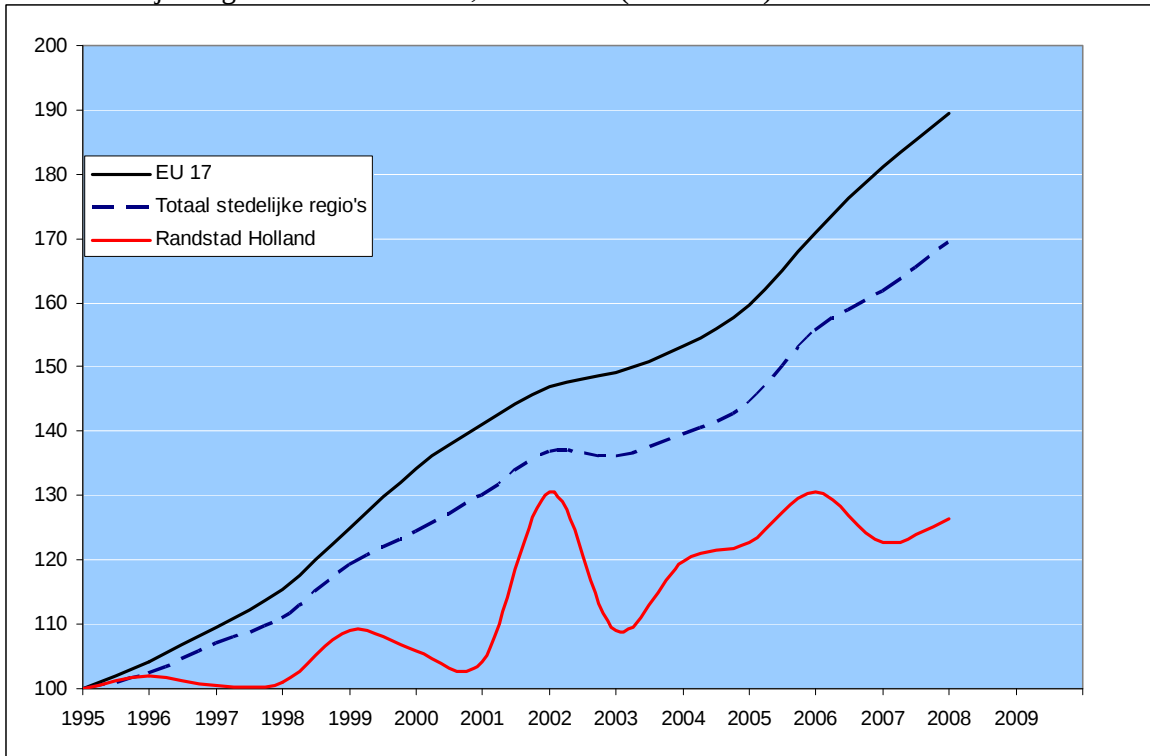
Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

Figuur 2.35: Jaarlijkse positie Randstad Holland op de ranglijst van Europese stedelijke regio's naar uitgaven R&D als percentage van het BRP, 1995-2008

Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

Figuur 2.36: Index ontwikkeling uitgaven R&D als percentage van het BRP Randstad Holland, totaal stedelijke regio's en totaal EU 27, 1995-2009 (1995 = 100)

Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

Tabel 2.22: Patentaanvragen per miljoen werkzame personen voor de twintig Europese stedelijke regio's, 1995-2006, en verandering 1995-2006

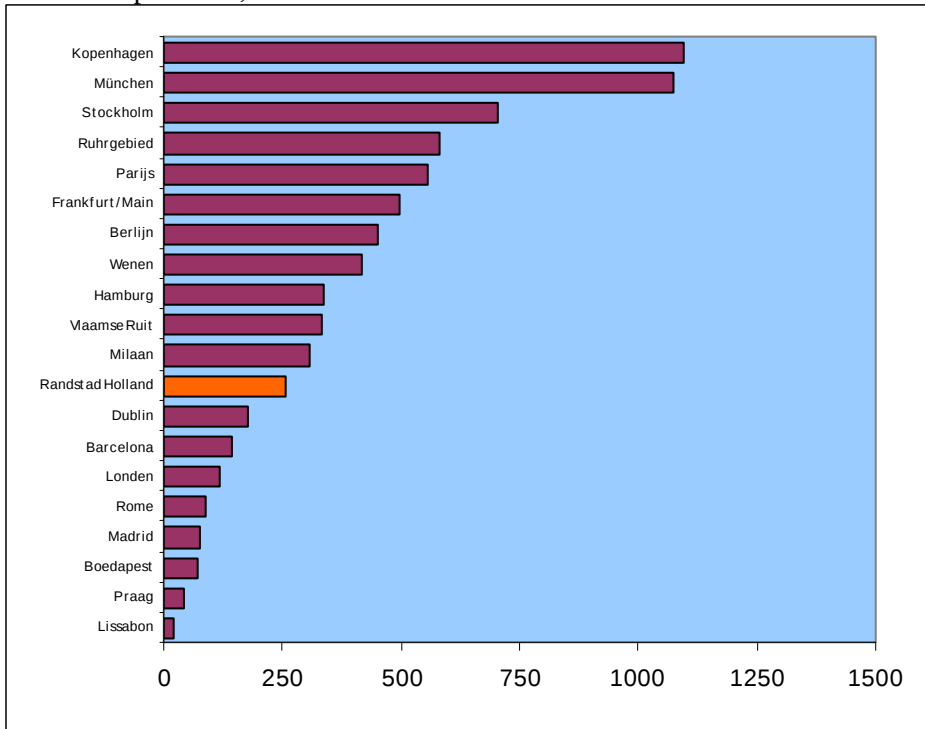
	1995	2000	2005	2006	95-06
	<i>Patentaanvragen per miljoen werkzame personen</i>				<i>Verandering</i>
Londen	23	170	129	119	96
Parijs	435	543	550	555	120
Rijn-Ruhrgebied	452	618	623	580	127
Milaan	209	327	304	310	101
Randstad Holland	175	230	232	255	80
Madrid	43	50	76	76	34
Frankfurt/Main	402	564	591	496	93
Vlaamse Ruit	231	296	336	335	104
Barcelona	67	110	143	142	75
Rome	63	96	94	90	27
Hamburg	198	301	360	338	140
Berlijn	214	373	434	449	235
München	681	1194	1044	1076	395
Kopenhagen	578	1004	1161	1095	517
Stockholm	539	683	622	705	166
Wenen	140	205	333	417	277
Dublin	103	158	177	176	73
Lissabon	6	8	33	21	15
Boedapest	34	71	68	72	38
Praag	8	19	31	42	35
Totaal regio's	245	359	354	354	108
Nederland	245	424	411	429	184
EU 27	155	244	255	255	100

Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

Patentaanvragen

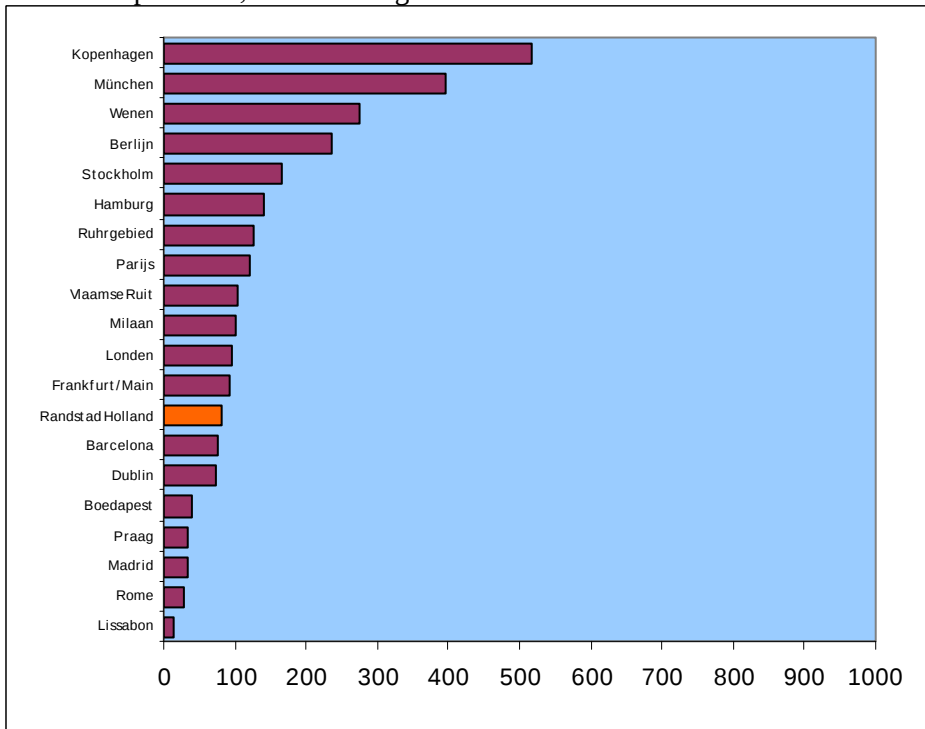
Gemiddeld werden er in de stedelijke regio's in 1995 245 patenten aangevraagd per miljoen werkzame personen. In 2006 was dit aantal gestegen tot 354. Het aantal aangevraagde patenten per miljoen inwoners ligt voor de stedelijke regio's hoger dan voor de EU-27. In 1995 werden de meeste patenten per miljoen inwoners aangevraagd in München, gevolgd door Kopenhagen en Stockholm. Rond de eeuwwisseling nam Kopenhagen de leidende positie van München over. Steden waar in 2006 weinig patenten werden aangevraagd per miljoen inwoners waren Londen, Madrid, Barcelona, Rome, Lissabon, Boedapest en Praag. Deze relatieve posities zijn sinds 1995 niet sterk gewijzigd, al vertoonden steden als de Vlaamse Ruit, Hamburg, Berlijn en Wenen wel een sterke relatieve groei. Randstad Holland bevindt zich onder het gemiddelde voor de stedelijke regio's wat betreft de patenten per miljoen inwoners en volgt het gemiddelde voor de EU-27. Met patentaanvragen lijkt Randstad Holland haar positie te handhaven en te verbeteren.

Figuur 2.37: Rangorde Europese stedelijke regio's naar patentaanvragen, aantal per miljoen werkzame personen, 2006

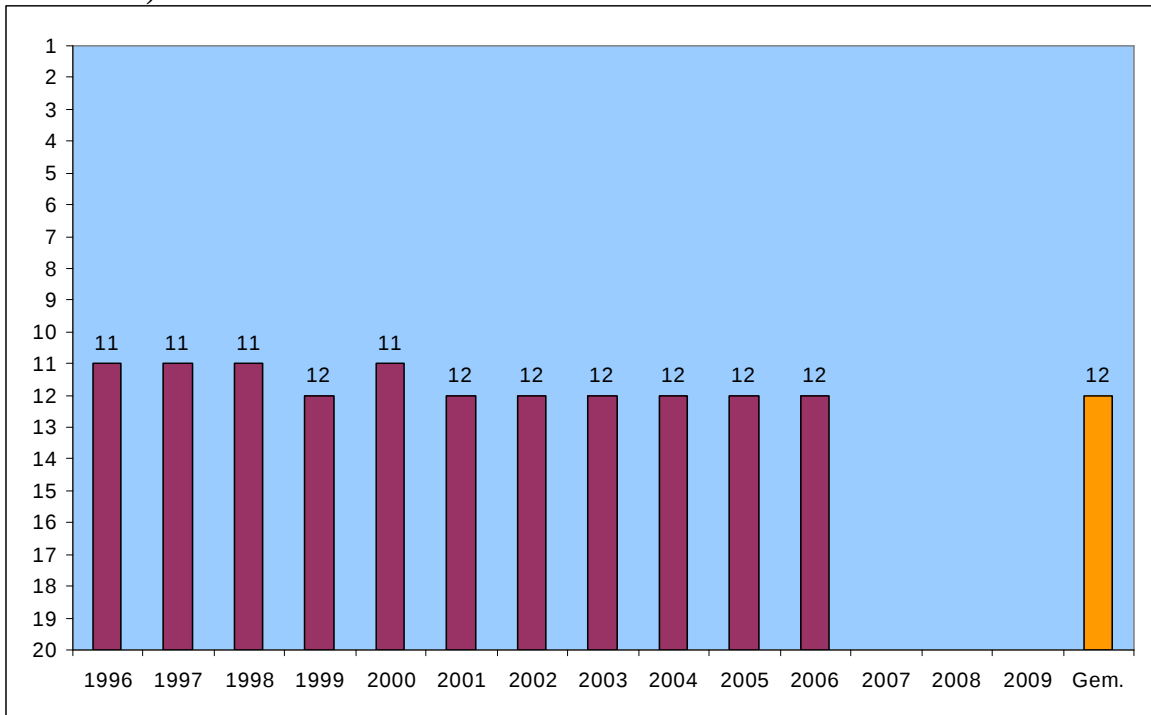
Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

Figuur 2.38: Rangorde Europese stedelijke regio's naar patentaanvragen, aantal per miljoen werkzame personen, ontwikkeling 1995-2006

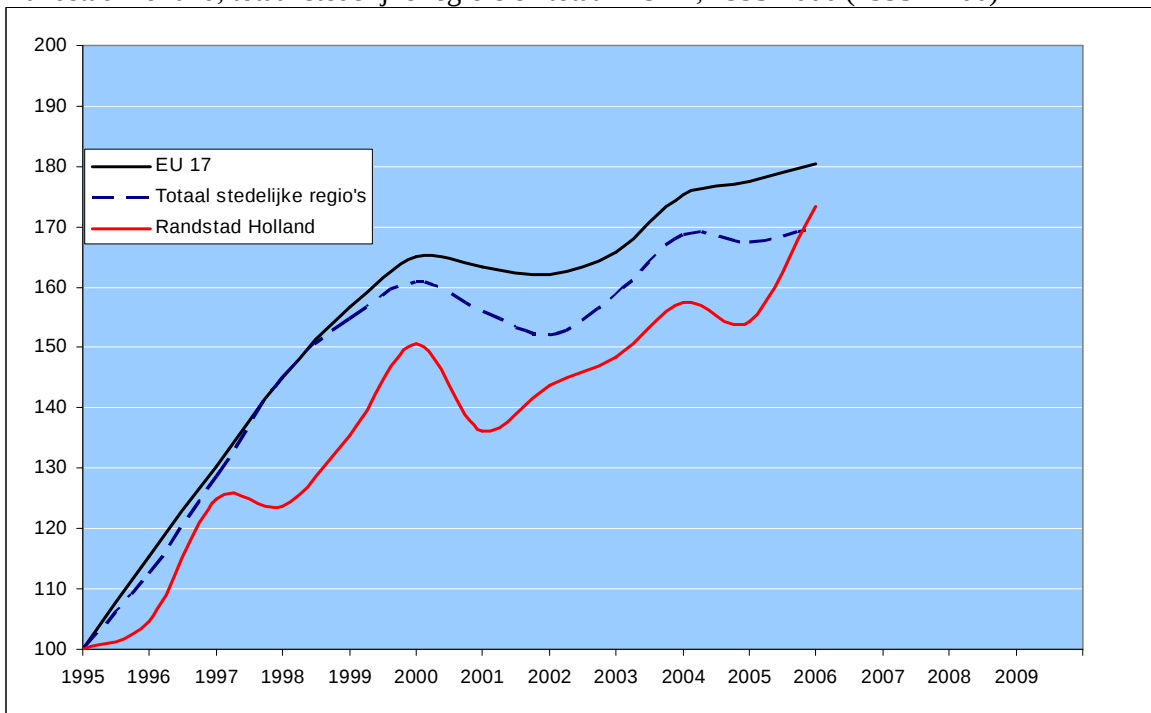
Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

Figuur 2.39: Jaarlijkse positie Randstad Holland op de ranglijst van Europese stedelijke regio's naar aantal patentaanvragen per miljoen werkzame personen, 1995-2006 ('07, '08 en '09 niet beschikbaar)

Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

Figuur 2.40: Index ontwikkeling aantal patentaanvragen per miljoen werkzame personen Randstad Holland, totaal stedelijke regio's en totaal EU 27, 1995-2006 (1995 = 100)

Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

Tabel 2.23: Werkgelegenheid in de high-tech industrie als percentage van de industriële werkgelegenheid, aandeel 2009 in procenten en wijziging per tijdvak 1995-2009. Cijfers obv driejaarsgemiddelden

	2009	95-2000	2000-05	05-09
Londen	2,8	-2,6	-0,3	-1,3
Parijs	9,9	1,1	0,1	-1,6
Rijn-Ruhrgebied	5,5	1,2	0,7	0,3
Milaan	4,8	-0,2	0,3	0,6
Randstad Holland	2,6	-1,3	-0,8	0,8
Madrid	3,4	-0,4	-1,7	-0,8
Frankfurt/Main	7,8	0,8	-0,7	-0,6
Vlaamse Ruit	4,2	-1,3	-0,3	0,2
Barcelona	2,1	0,6	-0,3	-0,9
Rome	5,9	-1,4	1,1	-0,2
Hamburg	3,2	-0,1	-2,5	-1,5
Berlijn	10,7	1,6	0,9	1,8
München	11,1	1,3	1,5	1,3
Kopenhagen	6,7	-0,8	-0,1	-3,4
Stockholm	5,2	-1,8	-6,0	-3,5
Wenen	7,9	4,1	-10,1	3,0
Dublin	9,1	-1,9	-2,6	-0,4
Lissabon	2,9	-0,7	0,9	-0,6
Boedapest	6,7	-1,6	2,2	0,7
Praag	3,4	1,1	0,3	-0,6
Stedelijke regio's	5,4	-0,1	-0,3	-0,1
Nederland	3,9	-1,2	-0,7	-0,1
EU 27	3,9	0,1	-0,1	-0,1

Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

Hightech industrie

In Randstad Holland is het aandeel hightech-industrie in de totale industrie met 2,4 procent laag – op Barcelona na het laagst van alle grootstedelijke regio's. Bovendien nam over de jaren 1995-2000 het aandeel af met 1,3 procentpunt. Daarna verminderde de afname, en treedt over de jaren 2005-2009 een positieve kentering van het aandeel op met een toename van 0,8 procentpunt. Deze trend in Randstad Holland gaat tegen de nationale en internationale trend in. In Nederland daalt het verder, evenals in de grootstedelijke regio's en heel Europa. Het is niet bekend waar deze ommekeer uit voortvloeit. In de Duitse steden, vooral Berlijn en München, ligt dit aandeel hoog (meer dan 10 procent). In deze steden neemt het bovendien ook toe. Het aandeel stijgt over de jaren 2005-2009 het snelst in Wenen met 3 procentpunt. In Wenen valt dat samen met een toename in de uitgaven aan R&D.

Tabel 2.24: Werkgelegenheid in de kennisintensieve diensten als percentage van de commerciële dienstensector, aandeel 2009 in procenten en wijziging per tijdvak 1995-2009. Cijfers obv driejaarsgemiddelden

	2009	95-2000	2000-05	05-09
	% van commerciële diensten			
Londen	4,5	0,1	-0,6	0,3
Parijs	6,8	-0,1	0,7	-1,2
Rijn-Ruhrgebied	5,2	-0,4	1,0	0,6
Milaan	5,5	1,2	0,1	0,6
Randstad Holland	5,4	1,8	-0,3	0,0
Madrid	7,5	1,6	0,3	1,0
Frankfurt/Main	4,3	-0,1	-0,8	-0,1
Vlaamse Ruit	4,8	1,6	-0,2	0,0
Barcelona	3,9	1,1	0,4	-0,1
Rome	6,8	0,7	-0,1	0,9
Hamburg	4,4	0,6	0,8	0,3
Berlijn	5,1	0,2	0,5	0,0
München	7,3	0,8	-0,3	1,6
Kopenhagen	7,0	1,7	-1,3	-0,4
Stockholm	9,4	2,6	0,5	-0,2
Wenen	4,5	1,4	0,6	-1,3
Dublin	6,3	-0,5	-0,9	0,6
Lissabon	4,8	-1,4	2,3	-0,4
Boedapest	7,6	1,1	0,4	0,7
Praag	5,7	-0,6	-0,3	-0,6
Stedelijke regio's	5,8	0,6	0,2	0,1
Nederland	5,2	1,7	-0,1	0,1
EU 27	4,5	0,5	0,3	0,0

Bron: TNO obv Eurostat/OECD/CBS

Kennisintensieve diensten

Met kennisintensieve diensten is de positie van Randstad Holland wat beter dan met hightech industrie. Van de commerciële diensten is 5,4 procent kennisintensief; dat is iets onder het gemiddelde van de grootstedelijke regio's. Over de jaren 1995-2000 nam dit aandeel toe in Randstad Holland, maar na 2000 nam het af en bleef stabiel over de jaren 2005-2009. Stockholm, Madrid, Boedapest, München en Kopenhagen zijn de echte koplopers op het gebied van kennisintensieve diensten. In München nam dit aandeel nog fors toe tussen 2005 en 2009. In alle stedelijke regio's steeg dit aandeel licht en verliest deze activiteit relatief terrein in Randstad Holland. In de EU 27 is het aandeel lager in 2009 (4,5 procent) en neemt deze activiteit na 2005 niet toe als aandeel in de commerciële diensten. Dit is een aanwijzing dat kennisintensieve diensten voordeel hebben van grootstedelijke agglomeraties.

Tabel 2.25: Plaats van de universiteiten in de stedelijke regio's van de Europese Top 20 in de ranglijst van de 150 beste universiteiten ter wereld, 2008 - 2010

	<i>Positie op ranglijst totaalscore</i>			<i>Vershil 09-10</i>
	2008	2009	2010	
University College London	22	21	21	0
The Imperial College STM	27	26	26	0
Pierre and Marie Curie Un. - Paris 6	47	40	39	1
University of Copenhagen	45	43	40	3
Karolinska Institute	51	50	42	8
University of Paris Sud (Paris 11)	49	43	45	-2
Utrecht University	47	52	50	2
University of Munich	55	55	52	3
Technical University Munich	57	57	56	1
King's College London	81	65	63	2
Leiden University	76	72	70	2
Ecole Normale Supérieure - Paris	-	70	71	-1
Stockholm University	86	88	79	9
Ghent University	101-150	101-150	90	-
University of Bonn	-	98	93	5
University of Amsterdam	101-150	101-150	101-150	
VU University Amsterdam	101-150	101-150	101-150	
University Libre Bruxelles	101-150	101-150	101-150	
University of Frankfurt	101-150	101-150	101-150	
University of Milan	101-150	101-150	101-150	
University of Paris Diderot (Paris 7)	101-150	101-150	101-150	
University of Roma Sapienza	101-150	101-150	101-150	

Bron: Shanghai Jiao Tong University

In de wereldranglijst van beste universiteiten opgesteld door de Shanghai Jiao Tong University staat de Universiteit van Utrecht als eerste Nederlandse universiteit op de 50^e plaats; de zevende Europese universiteit in de wereldranglijst. De meeste universiteiten boven de Universiteit van Utrecht zijn Amerikaans. De index die de Shanghai Jiao Tong University opstelt, is samengesteld uit verschillende onderdelen zoals Nobelprijzen, Field medals en artikelen in wetenschappelijke tijdschriften. Prestaties die in het verleden zijn behaald wegen mee; hoe langer geleden, hoe geringer het gewicht. Door deze systematiek liggen posities behoorlijk vast en telt het verleden – de reputatie – zwaar mee. De Universiteit van Leiden is de volgende universiteit in Randstad Holland en Nederland die aangetroffen wordt op de ranglijst: de 70^e plaats. In de categorie 100-150 vinden we de Universiteit van Amsterdam en de Vrije Universiteit Amsterdam. De Erasmus Universiteit, de Technische Universiteit Delft en de Vrije Universiteit Amsterdam bevinden zich in het veld tussen de 151^e en 200^e positie. De universiteiten in de Top-20 van Europese grootstedelijke regio's zijn over het algemeen sinds 2009 erop vooruitgegaan. De Universiteit van Utrecht klom twee plaatsen, evenals de Universiteit van Leiden.

2.8 Vestigingsklimaat

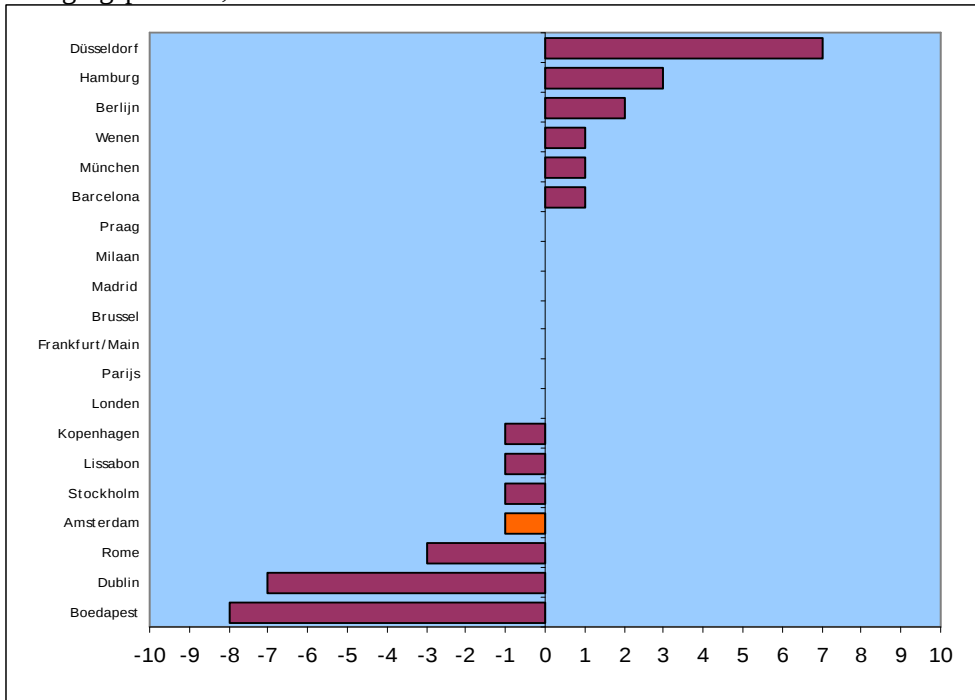
Tabel 2.26: Rangorde Europese steden naar aantrekkelijkheid als vestigingsplaats, 1990. 2000, 2005, 2009 en 2010

	1990	2000	2005	2009	2010	2001-10	2009-10
Londen	1	1	1	1	1	0	0
Parijs	2	2	2	2	2	0	0
Frankfurt/Main	3	3	3	3	3	0	0
Brussel	4	5	4	5	4	0	1
Barcelona	11	6	5	4	5	1	-1
Amsterdam	5	4	6	8	6	-1	2
Berlijn	15	11	8	9	7	2	2
Madrid	17	7	7	6	8	0	-2
München	12	10	9	7	9	1	-2
Düsseldorf	6	14	16	15	10	7	5
Milaan	9	8	11	10	11	0	-1
Hamburg	14	20	19	12	15	3	-3
Stockholm	19	17	17	20	16	-1	4
Lissabon	16	15	14	17	17	-1	0
Dublin	-	12	12	18	20	-7	-2
Praag	23	-	13	21	21	0	0
Wenen	20	26	23	28	22	1	6
Kopenhagen	-	22	25	25	25	-1	0
Rome	-	25	26	22	28	-3	-6
Boedapest	21	-	21	25	30	-8	-5

Bron: Cushman & Wakefield/Healey and Baker, European Cities Monitor 2010

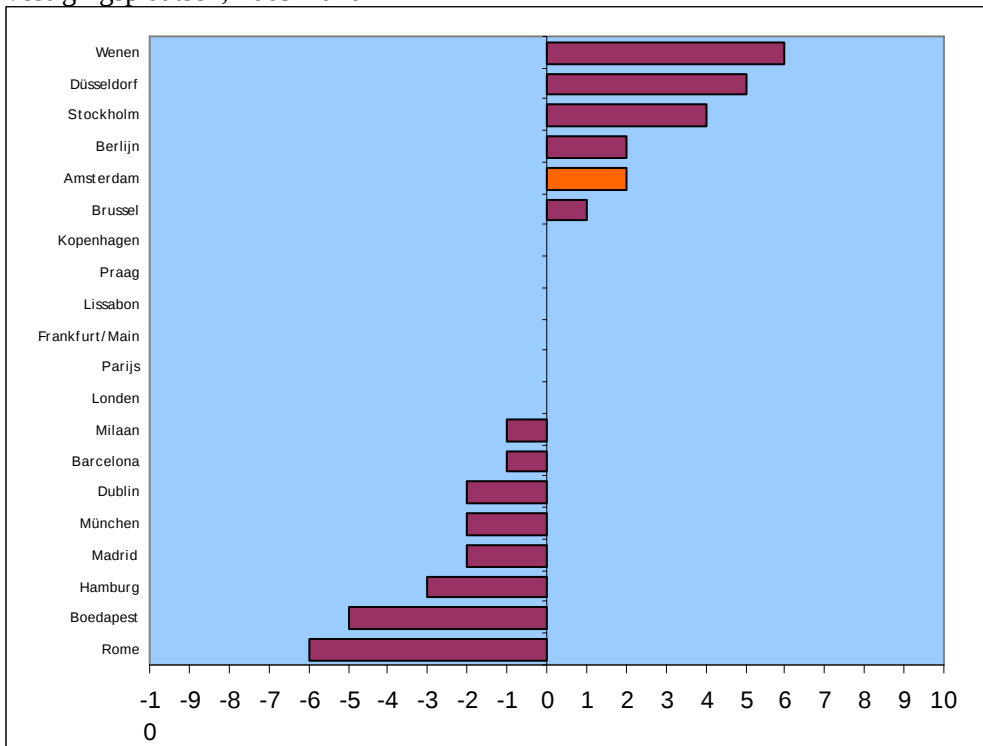
Amsterdam steeg na een aantal jaren van daling sinds 2000 weer op de rangorde van Europese steden qua aantrekkelijkheid als vestigingsplaats. Anno 2010 bezet Amsterdam een zesde plaats. De eerste drie plaatsen worden al sinds deze index verschijnt ingenomen door respectievelijk Londen, Parijs en Frankfurt/Main. Brussel neemt een vierde plaats in. Berlijn, Düsseldorf, Stockholm en Wenen vertoonden in vergelijking tot 2009 een stijging, terwijl Barcelona, Madrid, München, Milaan, Hamburg, Dublin, Rome en Boedapest een daling lieten zien. Over een langere termijn bezien zijn Berlijn, Barcelona en Madrid belangrijk gestegen in de beoordeling van hun aantrekkelijkheid als vestigingsplaats.

Figuur 2.41: Positiewijziging van Europese stedelijke regio's op de ranglijst aantrekkelijkste vestigingsplaatsen, 2001-2010

Bron: Cushman & Wakefield/Healey and Baker, European Cities Monitor 2010

Figuur 2.42: Positiewijziging van Europese stedelijke regio's op de ranglijst aantrekkelijkste vestigingsplaatsen, 2009-2010

Bron: Cushman & Wakefield/Healey and Baker, European Cities Monitor 2010

Tabel 2.27: Aantal hoofdkantoren volgens Fortune's Global 500 in Europese hoofdsteden, 2005, 2008 en 2010. Absoluut aantal en wijziging per tijdvak.

	2005	2008	2010	2005-2008	2008-2010
	Aantal hoofdkantoren			Verandering	
Londen	28	19	22	-9	3
Parijs	37	38	37	1	-1
Roergebied	9	10	9	1	-1
Milaan	2	3	4	1	1
Randstad Holland	13	9	12	-4	3
Madrid	6	9	7	3	-2
Frankfurt	4	5	4	1	-1
Vlaamse Ruit	4	3	4	-1	1
Barcelona	0	1	1	1	0
Rome	3	4	4	1	0
Hamburg	2	2	1	0	-1
Berlijn	1	1	1	0	0
München	7	7	6	0	-1
Kopenhagen	2	2	2	0	0
Stockholm	6	5	4	-1	-1
Wenen	0	2	3	2	1
Dublin	1	2	2	1	0
Lissabon	0	2	0	2	-2
Boedapest	0	1	0	1	-1
Praag	0	0	0	0	0
Amsterdam	7	5	6	-2	1
Rotterdam	1	1	1	0	0
Den Haag	3	2	4	-1	2
Utrecht	2	1	1	-1	0

Bron: Fortune's Global 500

Hoofdkantoren

Het aantal hoofdkantoren volgens Fortune's Global 500 (de 500 grootste bedrijven ter wereld) laat over het algemeen een vast patroon zien. Parijs voert de lijst aan met 37 hoofdkantoren in 2010; Londen is een goede tweede. Randstad Holland staat op de derde plaats. Dat lijkt geflatteerd omdat Randstad Holland een stedelijk conglomeraat is, maar dat is het niet. De Vlaamse Ruit en het Rijn-Ruhrgebied, ook urbane conglomeraten, hebben minder hoofdkantoren. Binnen de Randstad zijn het Amsterdam en Den Haag waar de nadruk ligt en Rotterdam en Utrecht leveren ook een bijdrage. Hoofdkantoren worden niet lichtzinnig verplaatst. Veranderingen vloeien niet vaak voort uit letterlijke verplaatsing, maar uit faillissement, overname en succesvolle groei. Londen laat een behoorlijke dynamiek zien, evenals Randstad Holland. Dit is mede een gevolg van de kredietcrisis; er verdwenen onder andere grote banken. Tussen 2008 en 2010 hebben drie grote internationale bedrijven hun hoofdkantoor gevestigd in Randstad Holland, hetgeen succesvol genoemd mag worden. Eenzelfde aantal kreeg Londen erbij over deze jaren.

2.9 Mainports: luchthavens en zeehavens

Luchthavens; passagiers en vracht

Tabel 2.28: Passagiersverkeer (totaal aantal aankomende en vertrekkende passagiers, inclusief transitoverkeer) op de acht grootste luchtvaartknooppunten in Europa, 2010, en gemiddelde jaarlijkse groei per tijdvak

		2010	95-2000	2000-05	05-10	1995-10	2010
		<i>Mln.</i>			<i>%</i>		
1	Londen Heathrow	65,7	3,5	1,0	-0,6	1,3	-0,2
2	Parijs Charles de Gaulle	58,1	11,2	2,2	1,6	4,9	0,5
3	Frankfurt	52,7	5,3	1,1	0,2	2,2	4,1
4	Madrid	49,9	10,6	5,0	3,5	6,3	3,3
5	Amsterdam	45,1	9,3	2,2	0,4	3,9	3,7
6	Rome Fiumicino	36,0	4,5	1,7	4,7	3,6	7,4
7	München	34,6	9,2	4,4	3,8	5,8	6,0
8	Londen Gatwick	31,3	7,3	0,5	-0,9	2,2	-3,2
9	Barcelona	29,2	11,1	6,5	1,5	6,3	7,0
10	Parijs Orly	25,2	-1,0	-0,4	0,3	-0,4	0,4
	Top-10 Luchthavens	427,8	6,6	2,2	1,3	3,3	2,6

Bron: Schiphol Amsterdam Airport

Tabel 2.29: Vrachtverkeer (totaal van inkomende en uitgaande vracht inclusief overslag) op de tien grootste internationale luchtvaartknooppunten in Europa, 2010, en gemiddelde jaarlijkse groei per tijdvak

		2010	95-2000	2000-05	05-10	1995-10	2010
		<i>1000 ton</i>			<i>%</i>		
	Frankfurt	2.199,0	3,9	3,5	3,4	3,6	21,6
	Parijs (Ch. De Gaulle)	2.177,0	9,3	6,6	4,3	6,7	19,7
	Amsterdam	1.512,0	4,6	3,5	0,8	2,9	17,5
	Londen (Heathrow)	1.473,0	4,6	0,0	2,4	2,3	15,2
	Luxemburg	705,0	11,8	8,2	-1,0	6,2	12,2
	Leipzig	663,0					26,5
	Keulen	644,0	9,0	8,5	0,2	5,8	17,1
	Luik	639,0	206,4	3,8	14,4	53,8	32,6
	Brussel	476,0	7,8	2,4	-7,4	0,7	6,0
	Milaan (Malpensa)	422,0	17,7	4,9	2,7	8,2	26,5
	Top 10	10.910,0	7,3	4,0	2,8	4,7	15,2

Bron: Schiphol Amsterdam Airport

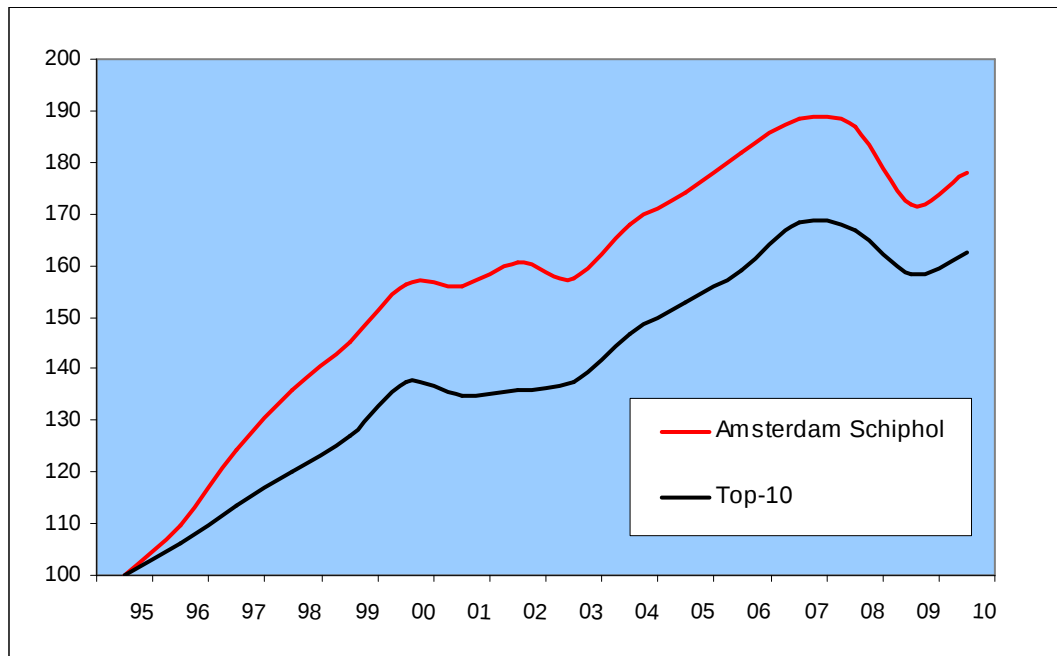
Passagiers

Amsterdam staat met Schiphol qua aantal vervoerde passagiers inmiddels op een vijfde plek tussen de grote luchthavens in Europa. Madrid streefde enige jaren terug Amsterdam voorbij. Schiphol verwerkte in 2010 45,1 miljoen passagiers en lijkt de weg omhoog weer gevonden te hebben. In de markt voor passagiersvervoer door de lucht is een forse concurrentie. Schiphol lijkt deze druk steeds meer te voelen; in de loop van de jaren, per tijdvak, loopt het groeiverschil met alle luchthavens tezamen terug en komt over de jaren 2005-2010 lager uit. Het aantal vervoerde passagiers op Schiphol groeit dan met gemiddeld 0,4 procent per jaar, tegen 1,3 procent van alle luchthavens bij elkaar. In 2010 lijkt het tij ten positieve te keren. Overigens lijkt deze druk ook voor Londen Heathrow en Frankfurt op te gaan; daar neemt het aantal passagiers ook trager toe dan gemiddeld. Op Londen Heathrow neemt het zelfs af.

Luchtvracht

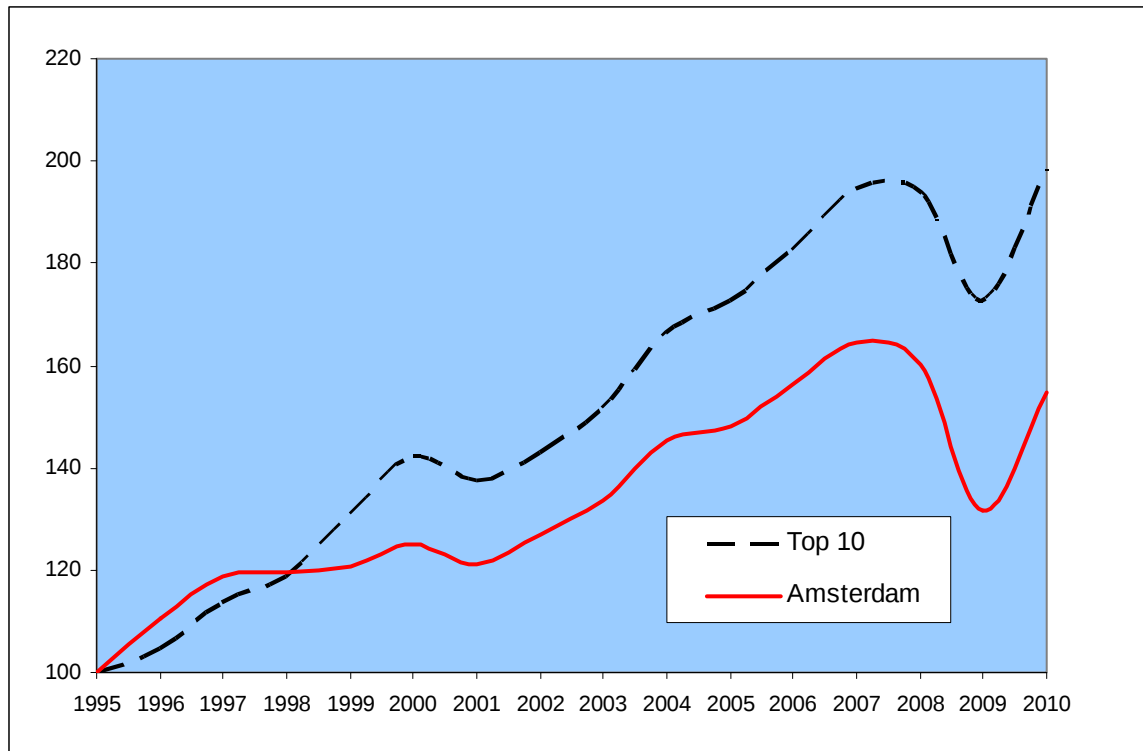
Qua luchtvracht lijkt Amsterdam Schiphol niet met de concurrenten mee te gaan. Via Schiphol wordt een aanzienlijke hoeveelheid vracht verwerkt. Echter, per tijdvak groeit deze hoeveelheid trager dan het gemiddelde van de luchthavens tezamen. Met name de luchtvracht via luchthaven Charles de Gaulle bij Parijs neemt jaarlijks sneller toe. De groei van de luchtvracht via Schiphol neemt vooral tijdens het tijdvak 2005-2010 traag toe, met 0,8 procent per jaar. Het verschil tussen Amsterdam en het totaal van de luchtvracht over de belangrijkste luchthavens neemt dan ook voortdurend toe.

Figuur 2.43: Ontwikkeling passagiersverkeer Amsterdam Schiphol en de top tien van grootste internationale luchtvaartknooppunten in Europa, 1995-2010 (1995 = 100)

Bron: Schiphol Amsterdam Airport

Figuur 2.44: Ontwikkeling vrachtverkeer Amsterdam Schiphol en de top tien van grootste internationale luchtvaartknooppunten in Europa, 1995-2010 (1995 = 100)

Bron: Schiphol Amsterdam Airport

Zeehavens; goederenoverslag en containeroverslag

De goederenoverslag via zeehaven Rotterdam is in 2010 op bijna 430 miljoen ton uitgekomen; dat is 43 procent van de Hamburg-Le Havre range. Over de jaren 2005-2010 heeft de Rotterdamse zeehaven goed gepresteerd; de toename van de overslag lag hoger dan het gemiddelde voor alle zeehavens, ook in de range Hamburg-Le Havre. Over de 1999-2005 lag de groei van de Rotterdamse zeehaven juist lager. In 2010 maakt de overslag een opmerkelijk herstel van de recessie door; de overslag nam in 2010 met 11,1 procent toe. Alleen Antwerpen en Valencia vertoonden een hogere groei. De betere ontwikkeling van de overslag via Rotterdam vloeit waarschijnlijk voort uit het herstel van de Duitse economie. Voor de ontwikkeling van de containeroverslag geldt iets dergelijks, maar dan minder uitgesproken. Het verschil met het gemiddelde van de Europese zeehavens is dan beperkter. Over de jaren 2005-2010 verliest Hamburg terrein, terwijl in Rotterdam de containeroverslag toeneemt met 3,7 procent. Antwerpen vertoonde echter een grotere toename met 5,5 procent gemiddeld over deze jaren.

Tabel 2.30: Goederenoverslag West-Europese zeehavens, 1999-2010

	2010	1999-05	2005-10	1999-10	2010
	<i>Mln ton</i>		<i>%</i>		
Rotterdam	429,9	3,4	3,0	3,2	11,1
Antwerpen	178,2	5,6	2,2	4,0	13,1
Hamburg	121,2	7,6	-0,7	3,7	9,8
Marseille	86,0	1,1	-2,3	-0,4	3,5
Amsterdam	90,6	4,9	3,9	4,4	4,6
Le Havre	70,2	2,7	-1,3	0,9	-4,7
Bremen	68,7	7,1	4,8	6,0	9,0
Genua	50,7	3,5	-2,1	0,9	6,7
Duinkerken	42,7	5,7	-4,4	1,0	-5,1
Valencia	64,0		9,4		11,9
Novorossyisk	117,1		0,7		-4,6
Primorsk	77,5		-5,0		-2,1
Algeciras	70,6		1,4		1,0
Hamburg-Le Havre	1001,5	4,7	1,9	3,4	8,5
Totaal zeehavens	1467,4	8,9	1,1	5,3	6,1

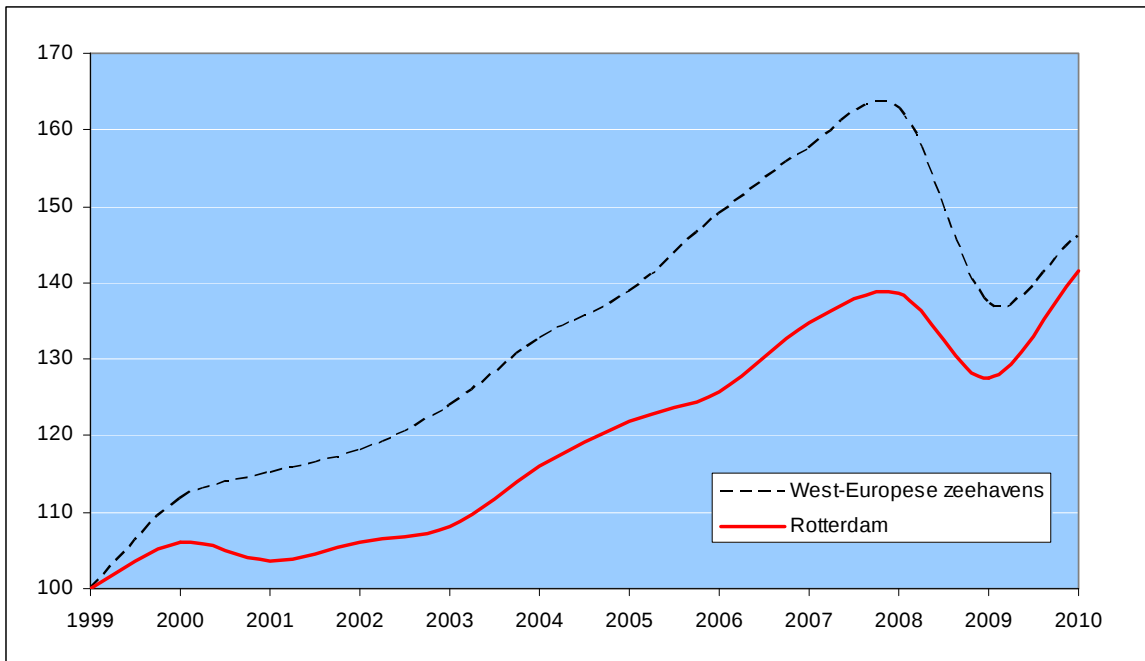
Bron: Haven Rotterdam

Tabel 2.31: Containeroverslag (in 1000 TEU, twenty feet equivalent unit) West-Europese zeehavens, 1999 tot en met 2010

	2010	1999-05	05-10	1999-10	2010
	<i>x 1000</i>		<i>%</i>		
Rotterdam	11.146	6,6	3,7	5,3	14,4
Hamburg	7.896	13,7	-0,5	7,0	12,7
Antwerpen	8.468	10,2	5,5	8,0	15,8
Bremerhaven	4.888	9,4	5,5	7,6	7,1
Giao Tauro	2.851	6,1	-2,3	2,2	1,8
Felixstowe	3.400	0,0	4,7	2,1	9,7
Algeciras	2.810	9,6	-2,4	4,0	-7,7
Valencia	4.207	13,1	11,8	12,5	15,1
Le Havre	2.356	6,9	2,7	5,0	5,5
Barcelona	1.422	9,0	-7,2	1,3	-21,0
Zeebrugge	2.500		12,2		7,4
Southampton	1.600		3,1		18,5
Marsaxlokk	2.371		12,4		1,8
Sint Petersburg	1.930		11,5		44,0
	578.45,0	10,6	3,6	7,4	10,0

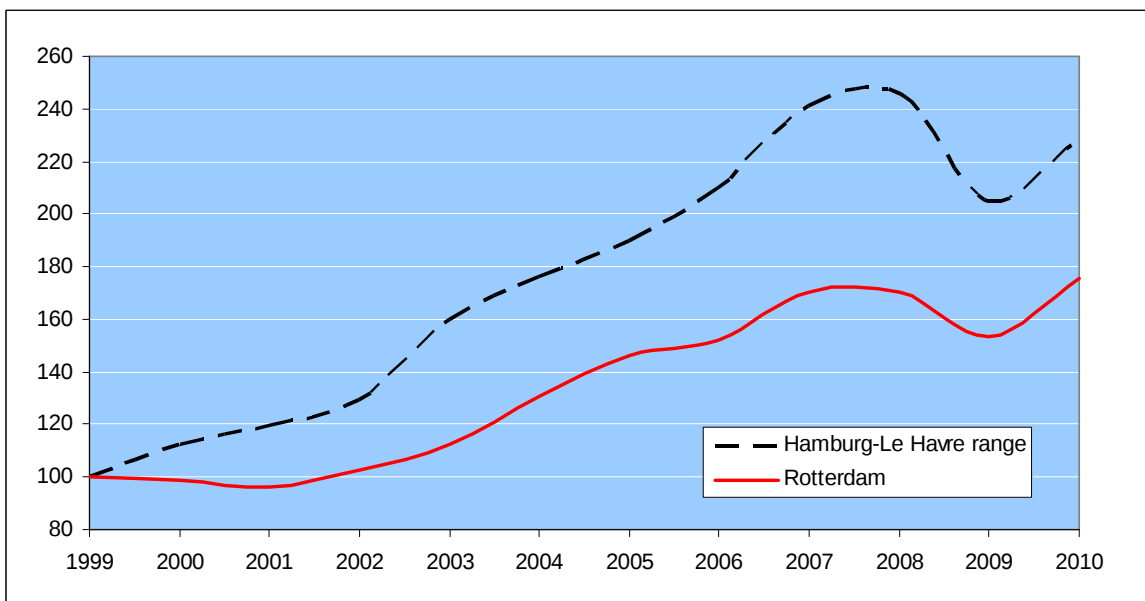
Bron: Havenbedrijf Rotterdam

Figuur 2.45: Ontwikkeling goederenoverslag Rotterdamse haven en West-Europese zeehavens, 1999 tot en met 2010 (1999 = 100)

Bron: Havenbedrijf Rotterdam

Figuur 2.46: Ontwikkeling containeroverslag Rotterdamse haven en totaal Hamburg-Le Havre range, 1999 tot en met 2010 (1999 = 100)

Bron: Havenbedrijf Rotterdam

2.10 Internetverkeer

Tabel 2.32: Internetverkeer (gigabit per seconde, daggemiddelde) via exchanges in Europa, 2004-2011

	2004 juni	2005 nov	2006 nov	2007 nov	2008 dec	2009 dec	2011 mei
<i>Gbit per sec daggemiddelde</i>							
Frankfurt	14,2	31,2	62,6	155,6	299	523,9	872
Amsterdam	15,2	80,2	130,5	243,4	371,7	554,9	816
Londen	29,6	56,0	77,1	226,6	235,5	364	500
Moskou	-	1,8	7,1	7	39,7	137,3	283
Stockholm	-	21,6	32,8	70,2	87,1	117,9	126
Boedapest	-	12,9	21,9	44,5	56,8	86,2	86
Praag	-	4,5	11,5	21	42	73,7	68
Milan	3,1	5,4	11,5	15,6	17,2	30,5	38
Wenen	3,1	6,1	7,8	10,2	16,2	19,4	30
Parijs	13,7	8,1	-	11	36		29,3
Roergebied	-	-	-	-	-	12,1	28
Oslo	-	5,8	8,4	7	12	15,6	22
Helsinki	-	7,9	7,9	10,9	13,9	14,3	15
Brussel	1,9	0,0	4,1	5,5	7,7	9,5	11
Athene	0,1	0,2	1,0	2,4	8,1	13,7	6
Rome	0,4	0,8	1,9	2,8	6,4	5,6	5,4
Dublin	0,1	0,1	0,4	0,4	1,3	2,5	4,7
Geneve	na	0,9	0,2	0,3	0,7	0,5	0,6
Barcelona	0,3	0,1	0,3	0,1	0,3	0,5	0,6
Kopenhagen	-	-	-	-	-	7	-
Lissabon	-	-	-	-	-	4,9	-
München	-	-	-	-	-	3,7	-
Berlijn	-	-	-	-	-	2,5	-
Hamburg	-	-	-	-	-	1,9	-
Zurich	na	2,2	0,3	2	3,6	1,3	-
Madrid	12,1	-	-	75	84,1	82	-

Bron: Ams-IX/Eur-Ix

Het internet ontwikkelt zich nog altijd snel. Het internetverkeer wordt door exchanges afgewikkeld. Het zijn de locaties waar servers draaien en aanbieders toegang tot elkaars bezoekers kunnen verschaffen. De toename van het internetverkeer concentreerde zich in de loop van de jaren in een beperkt aantal lokaties: Frankfurt, Amsterdam, Londen, Moskou en Stockholm. Moskou heeft zich vanuit het niets in deze top-5 genesteld vanaf 2005 en verwerkt nu 283 gigabit gemiddeld per seconde (daggemiddelde). De markt voor internet is echter dynamisch. Het internet verkeer concentreert zich in vier locaties: Frankfurt, Amsterdam, Londen en Moskou. Daar nam het aantal verwerkte Gbit per seconde fors toe; bij andere exchanges nam dat bescheidener toe (Stockholm) of zelfs af (Praag). Bij andere exchanges blijft de hoeveelheid internetverkeer zich in dezelfde orde van grootte bewegen, zoals in Rome, Brussel en Helsinki. De grote verandering van 2011 is dat Amsterdam als grootste Europese internethub is voorbij gestreefd door Frankfurt. Frankfurt verwerkte 872 Gbit/sec, en Amsterdam (Ams-ix plus NL-ix) kwam op 816 Gbit/sec.

2.11 Bereikbaarheid

Bereikbaarheid is een van de belangrijkste factoren die van invloed zijn op de concurrentiekracht van een regio. Mobiliteit verbindt werken en wonen; hoe beter de bereikbaarheid, hoe hoger de welvaart omdat goede bereikbaarheid woning- en arbeidsmarkten beter laat werken. Spiekermann & Wegener hebben voor de twintig Europese stedelijke regio's de bereikbaarheid gegeven volgens de methode die zij toepasten voor het Derde Cohesie rapport van de Europese Commissie. Hierin is bereikbaarheid gemeten op basis van de aanname dat de aantrekkelijkheid van een regio toeneemt met de omvang en afneemt met afstand en reistijd. De bevolkingsomvang is gemeten aan de hand van de bevolking op NUTS-3 niveau. Dit is zodanig uitgevoerd dat een nabije bevolking relatief meer bijdraagt aan de aantrekkelijkheid van een regio dan een even grote bevolking op grotere afstand (het verband is negatief exponentieel). Voor het netwerk is gebruik gemaakt van de pan-Europese transportnetwerk database van het Instituut voor Regionale Planning van de Universiteit van Dortmund (IRPUD) voor weg-, rail- en luchtverbindingen.

Tabel 2.33: Capaciteit van het wegnetwerk in Europese stedelijke regio's, 2003

Capaciteit snelwegen in Europese stedelijke regio's, 2003			
<i>Stedelijke regio</i>	<i>Km</i>	<i>m/km2</i>	<i>m/1000 inwoners</i>
Londen	1.288	104	94
Parijs	1.180	98	107
Rijn-Ruhrgebied	1.680	139	143
Milaan	804	54	98
Randstad Holland	875	126	129
Madrid	666	83	127
Frankfurt/Main	794	98	197
Vlaamse Ruit	721	107	185
Barcelona	249	116	138
Rome	458	86	120
Hamburg	385	53	125
Berlijn	566	32	113
München	437	57	94
Kopenhagen	281	61	129
Stockholm	247	38	136
Wenen	222	78	124
Dublin	180	26	120
Lissabon	290	57	98
Boedapest	480	914	523
Praag	113	228	196

Bron: Spiekermann & Wegener

We werpen eerst een blik op snelwegen. In 2003 had Randstad Holland 875 kilometer snelweg. Dit is 126 meter per vierkante kilometer en 129 meter per 1000 inwoners. Randstad Holland bekleedt daarmee een goede middenpositie. Boedapest behaalt zeer hoge scores, vermoedelijk door het verhoudingsgewijs kleine aantal inwoners in deze regio of een afwijkende wegenclassificatie. Hetzelfde lijkt aan de orde in Praag, zij het op kleinere schaal. Het Rijn-Ruhrgebied heeft afgezien van Boedapest het dichtste snelwegnetwerk qua oppervlakte, gevolgd door Randstad Holland. Qua meters snelweg per inwoners scoort Randstad Holland beduidend

lager in verhouding tot de andere regio's; de poly-centrische structuur kan hiermee samenhangen. Het aantal meter snelweg per 1000 inwoners is hoog in Boedapest, Praag, Frankfurt/Main en de Vlaamse Ruit (net als Randstad Holland een poly-centrisch gebied). Londen, Milaan, München en Lissabon zijn hekkensluiters met scores onder de 100.

Tabel 2.34: Capaciteit van het railnetwerk in Europese stedelijke regio's, 2003

Capaciteit spoor in Europese stedelijke regio's, 2003			
<i>Stedelijke regio</i>	<i>km</i>	<i>m/km²</i>	<i>m/1000 inwoners</i>
Londen	2089	169	152
Parijs	1571	131	143
Rijn-Ruhrgebied	2494	207	213
Milaan	1426	96	175
Randstad Holland	665	96	98
Madrid	407	51	79
Frankfurt/Main	1291	159	320
Vlaamse Ruit	839	124	216
Barcelona	304	141	168
Rome	568	106	148
Hamburg	734	100	239
Berlijn	2203	125	440
München	511	66	109
Kopenhagen	715	155	329
Stockholm	294	45	162
Wenen	421	147	234
Dublin	348	50	232
Lissabon	253	50	86
Boedapest	411	783	448
Praag	234	472	405

Bron: Spiekermann & Wegener

De spoorcapaciteit in Randstad Holland is ver beneden het niveau van de meeste andere stedelijke regio's. In absolute zin zijn er verschillende steden die lager scoren dan Randstad Holland – maar hun inwonertallen zijn over het algemeen ook relatief klein. Bekijken we de hoeveelheid spoor per vierkante kilometer, dan wordt de lage positie van Randstad Holland zichtbaarder. Alleen Madrid, München, Stockholm, Dublin en Lissabon hebben minder spoor per vierkante kilometer dan Randstad Holland. Nog duidelijker wordt het beeld van achterblijvende spoorcapaciteit als we kijken naar de hoeveelheid spoor per 1000 inwoners. Madrid en Lissabon scoren lager. Een regio als Kopenhagen heeft per 1000 inwoners zelfs driemaal zoveel spoor als Randstad Holland.

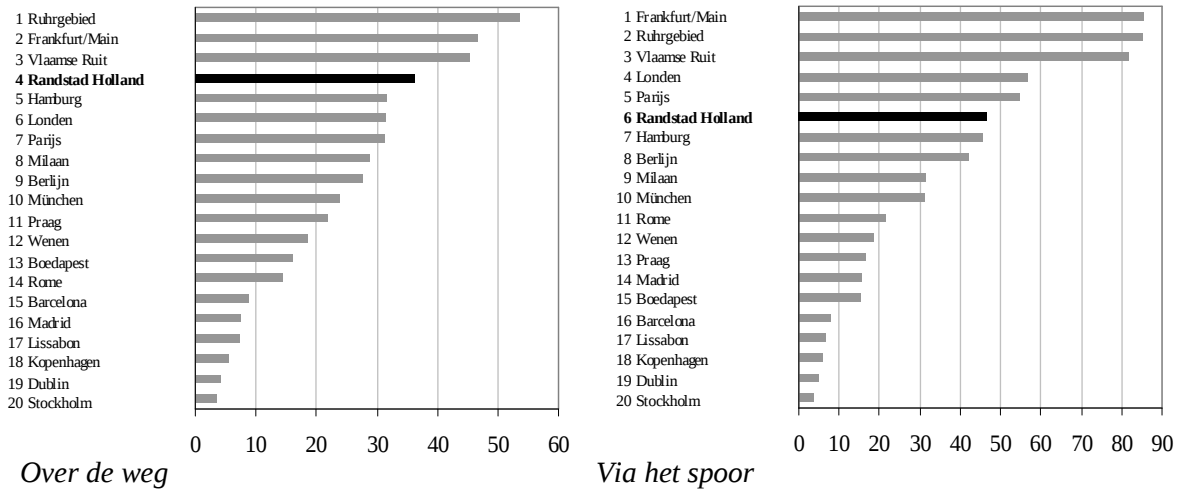
Tabel 2.35: Bevolking bereikbaar binnen 5 uur reisafstand van deur tot deur door middel weg-, rail- en luchttransport, 2001 en 2006

	2001	2001	2006	2006	2006
	<i>weg</i>	<i>spoor</i>	<i>weg</i>	<i>spoor</i>	<i>lucht</i>
Londen	31,5	55,7	31,5	56,5	84,6
Parijs	30,8	51,4	31,2	54,5	99,9
Rijn-Ruhrgebied	52,4	69,5	53,6	85,0	118,8
Milaan	28,4	27,3	28,8	31,3	61,4
Randstad Holland	36,0	44,7	36,2	46,8	101,2
Madrid	7,2	11,3	7,5	15,4	38,7
Frankfurt/Main	45,8	60,0	46,7	85,4	125,8
Vlaamse Ruit	42,7	68,3	45,4	81,7	123,9
Barcelona	8,8	7,0	8,9	7,9	32,3
Rome	14,5	18,9	14,5	21,5	35,7
Hamburg	31,1	40,6	31,7	45,6	89,2
Berlijn	25,5	35,8	27,6	41,9	80,6
München	22,7	27,4	24,0	31,0	49,6
Kopenhagen	5,6	5,5	5,6	6,0	45,9
Stockholm	3,6	3,6	3,6	3,6	17,4
Wenen	18,1	17,2	18,7	18,6	43,3
Dublin	4,2	4,2	4,2	4,8	41,2
Lissabon	6,9	5,0	7,2	6,5	14,7
Boedapest	15,5	15,2	16,1	15,2	33,6
Praag	15,0	16,5	22,0	16,5	59,9

Bron: Spiekermann & Wegener

Over de weg is Randstad Holland relatief goed bereikbaar. Binnen vijf uur kunnen vanuit Randstad Holland ruim 36 miljoen mensen worden bereikt. In vergelijking tot 2001 is het opmerkelijk dat er nagenoeg geen verandering is opgetreden; er is blijkbaar niet of heel weinig in wegen geïnvesteerd. Alleen het Rijn-Ruhrgebied, de Vlaamse Ruit en Frankfurt/Main scoren beter. Ook Londen, Parijs en Hamburg scoren goed. Het laagst scoren hoofdzakelijk regio's aan de randen van Europa: Dublin, Stockholm, Kopenhagen, Madrid, Barcelona en Lissabon. Over het spoor moet Randstad Holland meer regio's voor zich dulden. Vanuit Londen, Parijs, het Rijn-Ruhrgebied, de Vlaamse Ruit en Frankfurt/Main zijn meer mensen binnen vijf uur bereikbaar. In vergelijking tot deze regio's is de bereikbaarheid per spoor vanuit Randstad Holland er bovendien slechts marginaal op vooruitgegaan sinds 2001. Hekkensluiters zijn Barcelona, Stockholm, Kopenhagen, Dublin en Lissabon. Door de lucht is Randstad Holland goed bereikbaar. Ruim 101 miljoen mensen kunnen binnen vijf uur worden bereikt. Dit aantal ligt alleen hoger in het Rijn-Ruhrgebied, Frankfurt/Main en de Vlaamse Ruit. Lissabon en Stockholm scoren het laagst. Samenvattend geeft dit het beeld dat Randstad Holland goed bereikbaar is. Per spoor is de bereikbaarheid minder goed dan over de weg en door de lucht. Verbetering van de bereikbaarheid is sinds 2001 nagenoeg uitgebleven in Randstad Holland, in tegenstelling tot naburige regio's. Dit komt waarschijnlijk door het uitblijven van de aansluiting op het HSL net, die in andere regio's wel tot stand is gekomen.

Figuur 2.47: Rangorde Europese stedelijke regio's op basis van bereikbaarheid over de weg en via het spoor (2006)

Luchthavenbestemmingen

Het aantal vliegbestemmingen binnen en buiten Europa is een belangrijke vestigingsfactor voor bedrijven, met name bij hoofdkantoren en zakelijke dienstverlening waar over het algemeen veel face-to-face contact tussen afnemers en toeleveranciers nodig is. Randstad Holland scoort intercontinentaal met Schiphol zeer goed en bezet de eerste plaats omdat het de meeste verbindingen binnen Europa heeft die verschillende keren per dag kunnen worden bereikt. Zouden intercontinentale verbindingen het criterium voor rangschikking vormen, dan zouden (afhankelijk van de frequentie) Londen Heathrow of Frankfurt/Main de eerste plaats bezetten. Ook Parijs scoort hierop hoger dan Schiphol. Zestienhoven is de tweede luchthaven in de Randstad. Zestienhoven biedt geen intercontinentale vluchten aan en eindigt dan ook op een vrij lage plaats.

Tabel 2.36: Connectiviteit van Europese luchthavens per stedelijke regio, 2006

		Directe vluchten (2006) naar bestemmingen in:					
<i>Regio</i>	<i>Luchthaven</i>	<i>Europa</i>			<i>Rest van de wereld</i>		
		<i>Meer dan een vlucht per dag</i>	<i>Een vlucht per dag</i>	<i>Minder dan een vlucht per dag</i>	<i>Meer dan een vlucht per dag</i>	<i>Een vlucht per dag</i>	<i>Minder dan een vlucht per dag</i>
Randstad Holland	Schiphol	76	14	25	20	28	46
Parijs	C. de Gaulle	69	8	10	33	23	50
Frankfurt/Main	Frankfurt	68	13	23	28	34	66
München	München	66	11	21	4	6	40
Vlaamse Ruit	Zaventem	60	11	17	5	2	26
Kopenhagen	Kastrup	58	17	11	3	6	7
Wenen	Wien	57	12	18	4	4	29
Londen	Stansted	54	42	21	0	0	2
Londen	Heathrow	50	11	6	56	8	53
Milaan	Malpensa	46	10	7	11	6	39
Londen	Gatwick	37	18	18	10	5	36
Praag	Praag	37	19	19	0	2	11
Madrid	Barajas	36	23	2	10	8	35
Rijn-Ruhrgebied	Düsseldorf	36	11	21	1	1	28
Barcelona	Barcelona	35	19	13	2	9	18
Boedapest	Boedapest	34	18	18	0	1	7
Dublin	Dublin	33	20	27	3	3	1
Rome	Fiumicino	27	18	14	4	7	39
Stockholm	Arlanda	26	11	14	0	1	9
Hamburg	Hamburg	22	7	24	0	0	2
Lissabon	Portela	21	9	13	5	4	11
Londen	Luton	20	14	10	0	0	0
Berlijn	Tegel	19	9	20	0	0	2
Londen	London City	15	3	0	0	0	0
Parijs	Orly	12	13	5	9	5	20
Milaan	Bergamo	10	13	12	0	0	0
Milaan	Linate	10	6	0	0	0	0
Rijn-Ruhrgebied	Köln-Bonn	10	13	39	0	0	1
Rome	Ciampino	9	13	12	0	0	0
Berlijn	Schönefeld	8	12	27	0	0	5
Randstad Holland	Zestienhoven	4	2	3	0	0	0
Stockholm	Skavsta	3	7	7	0	0	0
Rijn-Ruhrgebied	Dortmund	3	8	5	0	0	0
Berlijn	Tempelhof	2	0	0	0	0	0
Vlaamse Ruit	Antwerpen	1	0	0	0	0	0
Stockholm	Bromma	1	1	0	0	0	0

Bron: Spiekermann & Wegener

2.12 Luchtvervuiling

Tabel 2.37: Concentratie NO₂ en PM10 naar stedelijke regio, niveau 2008 en verandering 1998-2008 en 2008

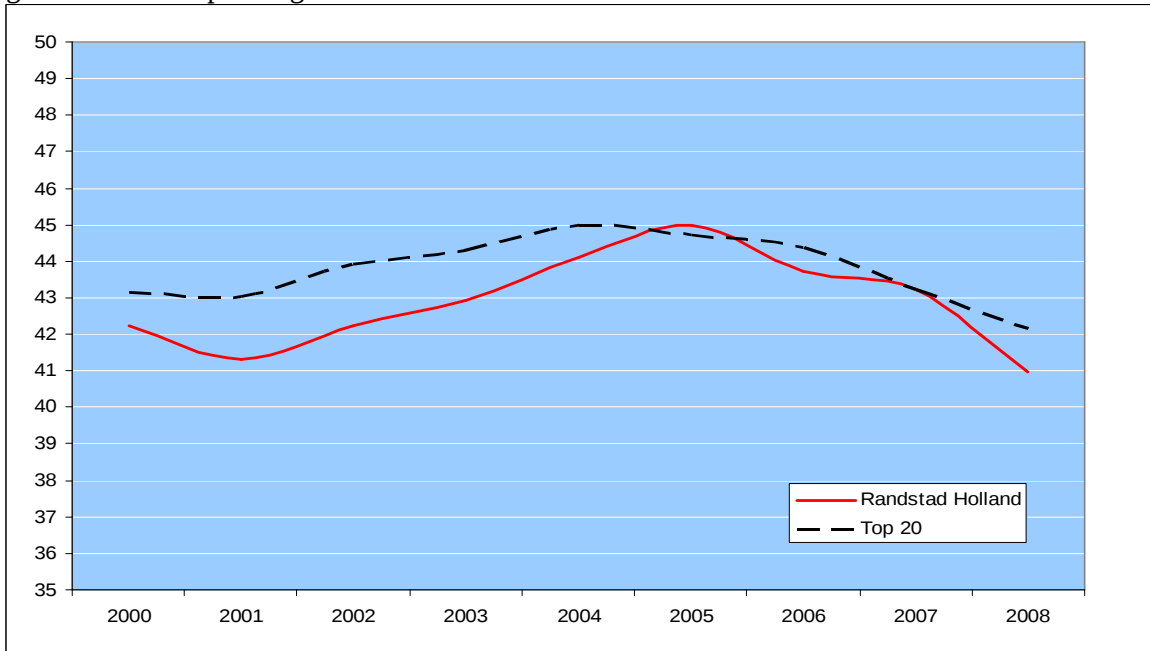
	NO ₂			PM10		
	2008	1998-08	2008	2008	1998-08	2008
	NO ₂ (µg/m ³)	%		PM10 (µg/m ³)	%	
Londen	48	-0,7	-1,3	27	-0,4	-3,1
Parijs	39	-3,1	-1,6	28	1,9	7,7
Rijn-Ruhrgebied	42	3,0	0,9	29	-0,4	-2,2
Milaan	62	-1,6	-2,5	46	0,8	-5,3
Randstad Holland	41	-0,4	-5,2	28	-1,5	-4,9
Madrid	53	-1,8	-0,9	29	-2,8	-7,7
Frankfurt/Main	46	-1,3	-2,4	25	-2,4	-3,5
Vlaamse Ruit	38	-0,6	-1,1	27	-3,9	-6,4
Barcelona	50	-0,6	-0,7	42	0,3	-5,6
Rome	59	-1,3	-5,6	37	-2,4	-3,4
Hamburg	33	0,1	-2,2	23	-1,3	-4,6
Berlijn	31	0,9	-4,7	25	-2,3	-8,8
München	58	2,9	-3,1	27	-1,9	-7,2
Kopenhagen	39	2,7	-3,8	29	-1,7	-5,2
Stockholm	35	-0,1	-0,1	30	-0,9	-2,1
Wenen	32	0,8	-2,2	25	-2,7	-8,7
Dublin	24	0,8	-4,8	15	-6,1	-4,8
Lissabon	40	0,9	-2,5	33	-2,5	-6,3
Boedapest	37	-2,9	-1,9	31	0,4	-5,1
Praag	35	0,2	-4,8	28	-2,5	-10,4
Top 20	42	-0,3	-2,5	29	-1,5	-5,0

Bron:

Fijn stof en stikstofoxiden worden geëmitteerd door de industrie en het verkeer. Ze kunnen de levensverwachting in een regio verlagen en zijn daarmee van invloed op de kwaliteit van de leefomgeving. De luchtvervuiling in Randstad Holland heeft de tendens af te nemen. In 2008 bedroeg de belasting van de atmosfeer met NO₂ 41 microgram per kubieke meter; over de jaren 1999-2009 is het afgenomen, met in 2008 een forse afname. Over de jaren heen is er echter eerst een toename geweest, tot 2005, waarna de belasting door stikstofoxiden is afgenomen tot onder het niveau van 1998. De afname in Randstad Holland is hoger dan het gemiddelde voor de regio's. Milaan en München zijn koplopers qua belasting door stikstofoxiden; Dublin heeft de schoonste lucht. Duidelijk is dat de neergang is ingezet door regelgeving, onder andere tot uiting komend door vernieuwing van het wagenpark. Niettemin is niet te verwachten dat de afname van fijn stof en NO₂ uniform verloopt in de stedelijke regio's. Geografische omstandigheden hebben een grote invloed, zoals in het geval van Milaan, waar de ligging voor de Alpen leidt tot opeenhoping van vervuilde lucht. Dublin ligt aan zee, en heeft geen andere grootstedelijke regio's in de nabijheid die voor verhoging van de achtergrond vervuiling zorgen. Dat laatste is het geval in Noordwest Europa, waar het Rijn-Ruhrgebied, Randstad Holland, de Vlaamse Ruit en Greater London de gemeenschappelijke achtergrondvervuiling verhogen.

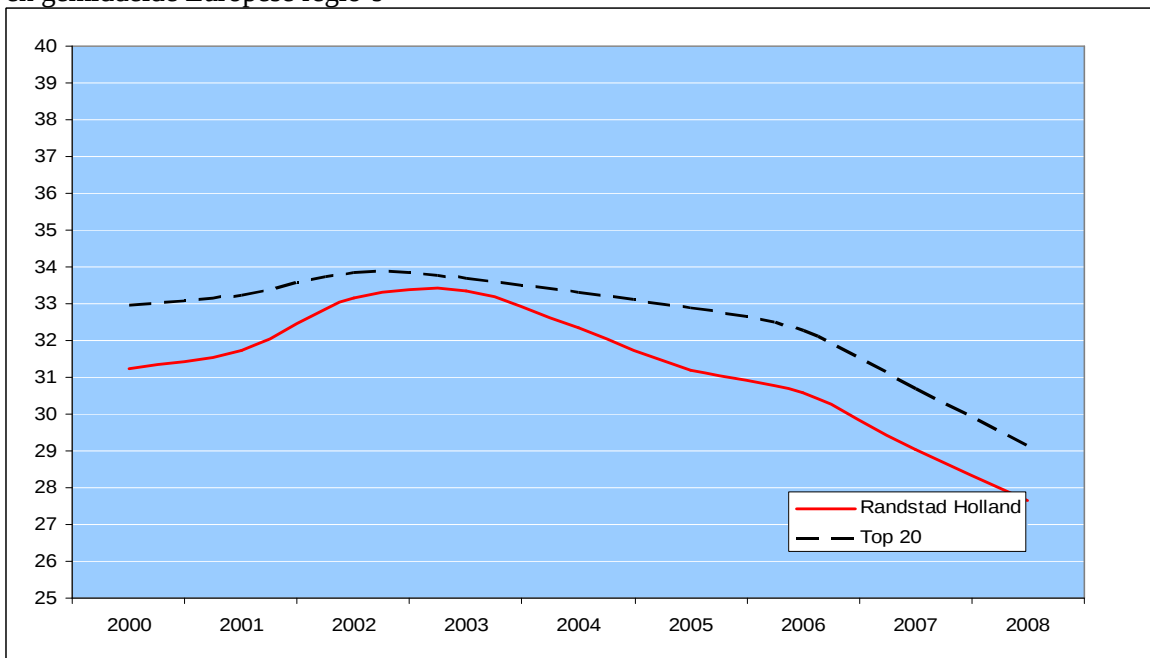
De belasting door fijnstof neemt vlot af; in praktisch alle regio's is er sprake van een afname van de luchtvervuiling door fijnstof. Schonere motoren, katalysatoren en 80 kilometerzones bij steden werpen hier hun vruchten af. De afname in Randstad Holland volgt de afname de grootstedelijke regio's.

Figuur 2.48: Ontwikkeling NO₂ (microgram per kubieke meter lucht), randstad holland en gemiddelde Europese regio's

Bron: Airbase

Figuur 2.49: Ontwikkeling fijnstof (microgram PM₁₀ per kubieke meter lucht), randstad holland en gemiddelde Europese regio's

Bron: Airbase

2.13 Internationale Congressen

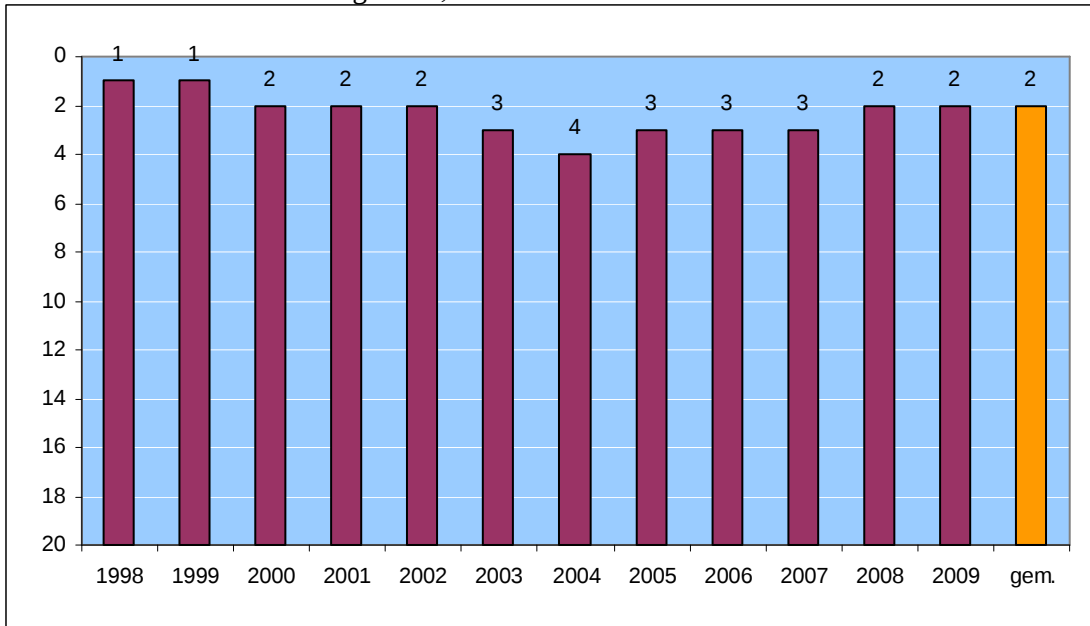
Tabel 2.38: Aantal internationale congressen in Europese steden, 1998-2009, aantal 1998 en 2009, absolute toename 1998-2009, en absolute verandering 2008-2009

	1998	2009	98-09	2009
Londen	56	83	27	15
Parijs	71	131	60	-8
Rijn-Ruhrgebied	21	41	20	11
Milaan	9	43	34	17
Randstad Holland (G3)	82	138	56	4
Madrid	68	87	19	22
Frankfurt/Main	7	18	11	11
Vlaamse Ruit	78	110	32	5
Barcelona	56	135	79	-1
Rome	38	69	31	6
Hamburg	20	31	11	5
Berlijn	42	129	87	29
München	15	46	31	5
Kopenhagen	64	103	39	21
Stockholm	66	102	36	15
Wenen	74	160	86	21
Dublin	22	51	29	-10
Lissabon	68	98	30	15
Boedapest	42	87	45	-8
Praag	41	86	45	12
Gemiddelde Top-20	47	87	40	9
Amsterdam	62	98	36	11
Den Haag	14	17	3	-2
Rotterdam	6	23	17	-5

Bron: ICCA

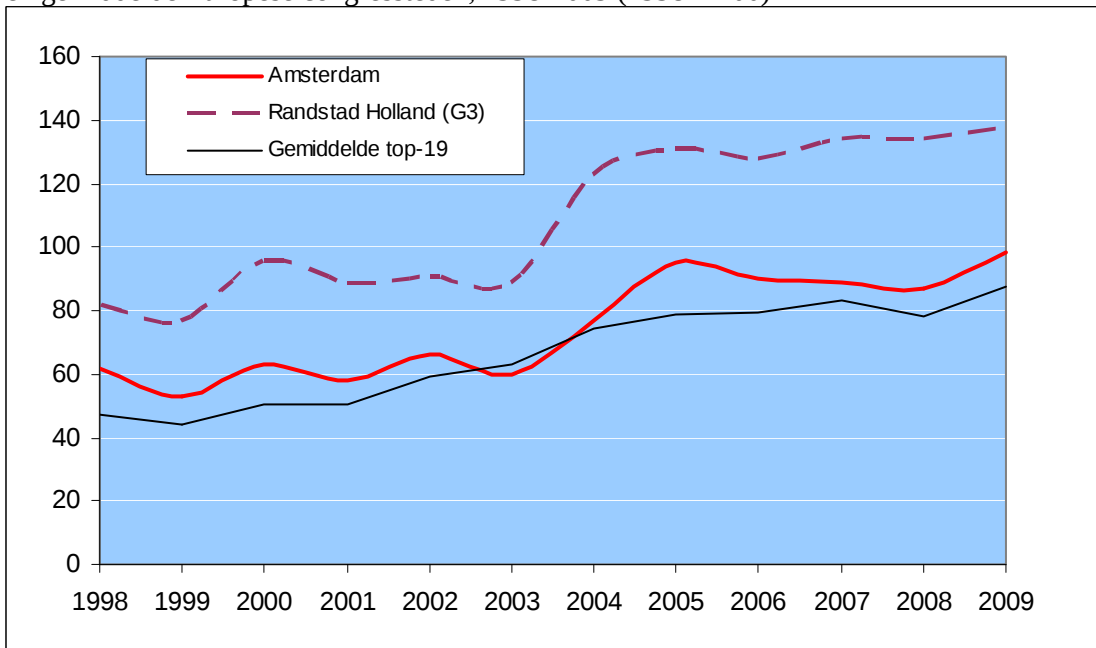
Het aantal internationale congressen in de Europese steden neemt gestaag toe. Werden in 1998 nog gemiddeld 47 internationale congressen per stad geteld, in 2009 was dit aantal (dat als driejaarsgemiddelde wordt bijgehouden) gestegen tot 87. Leidende posities (meer dan 100 congressen) waren er in 2009 voor Wenen, Randstad Holland, Barcelona, Berlijn, Parijs, de Vlaamse Ruit, Kopenhagen en Stockholm. Steden als het Rijn-Ruhrgebied, Milaan, Frankfurt/Main, Hamburg en München kenden relatief weinig congressen.

Figuur 2.50: Jaarlijkse positie Randstad Holland op de ranglijst van Europese stedelijke regio's naar aantal internationale congressen, 1998-2009

Bron: ICCA

Figuur 2.51: Index ontwikkeling aantal internationale congressen Amsterdam, Randstad Holland, en gemiddelde Europese congressteden, 1998-2009 (1998 = 100)

Bron: ICCA

2.14 Toerisme

Tabel 2.39: Aantal overnachtingen in Europese steden, 2009 (x 1000), gemiddelde jaarlijkse groei 1995-1995-2009 en groei 2009

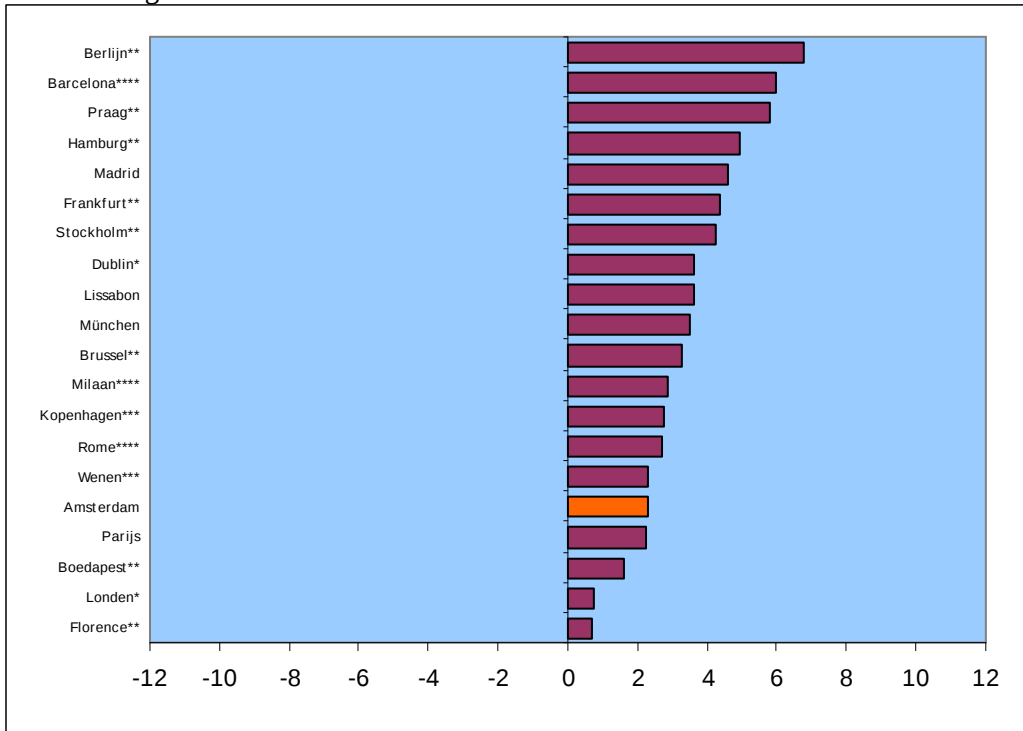
	2009	95-2000	2000-05	05-09	1995-09	2009
	x1000			%		
Londen*	114.450,0	3,8	-0,8	-1,1	0,7	-3,2
Parijs	33.857,8	6,2	0,1	0,1	2,2	-3,4
Rome****	18.631,2	2,8	2,4	3,0	2,7	-2,6
Dublin*	25.262,0	2,2	5,1	3,6	3,6	-0,5
Berlijn**	18.883,6	8,7	5,1	6,6	6,8	6,3
Barcelona*****	12.817,2	6,5	7,1	4,0	6,0	2,7
Praag**	11.218,2	10,0	6,3	0,0	5,8	-7,9
Wenen***	10.516,9	1,6	2,8	2,6	2,3	-4,2
München	9.908,8	4,8	1,5	4,4	3,5	0,6
Amsterdam	8.561,3	4,6	1,1	1,1	2,3	3,0
Hamburg**	8.190,6	3,1	5,8	6,2	4,9	6,0
Boedapest**	5.402,2	2,4	6,1	-4,7	1,6	-10,2
Lissabon	5.736,0	6,5	1,4	2,9	3,6	-4,1
Kopenhagen***	4.509,9	4,8	3,5	-0,5	2,8	-6,4
Stockholm**	6.277,3	3,6	3,8	5,7	4,3	3,9
Brussel**	5.197,3	6,4	0,7	2,8	3,3	-1,4
Madrid	13.664,0	8,6	2,3	2,7	4,6	-1,9
Milaan*****	7.205,1	0,8	6,3	1,3	2,9	-2,6
Florence**	5.279,0	2,8	-0,1	-0,9	0,7	-2,6
Frankfurt**	5.758,4	5,9	1,6	5,9	4,3	3,0
Totaal (miljoen)	331,3	4,4	1,5	1,2	2,4	-1,8

*=overnachtingen in alle typen accommodaties, inclusief bezoek aan vrienden en familie, gemeten over in de gehele stadsregio, **=overnachting in alle *betaalde* vormen van accommodatie, ***=overnachtingen in hotels en identieke accommodatie, ****=overnachting in alle *betaalde* vormen van accommodatie; in gehele stadsregio

Bron: European Cities Tourism, www.tourmis.info

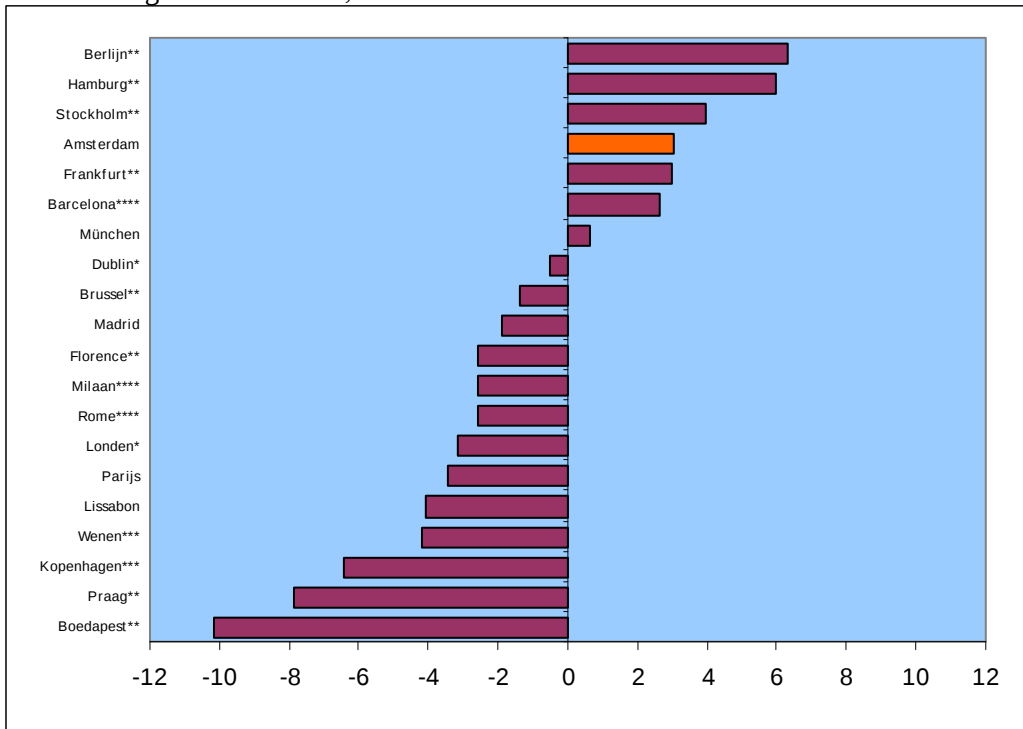
Toerisme vormt voor steden een belangrijke bron van inkomsten en vormt een graadmeter van de aantrekkelijkheid van de stad. In de hier gepresenteerde cijfers worden overnachtingen van zowel binnenlandse als buitenlandse toeristen weergegeven. Doordat dergelijke cijfers op uiteenlopende manieren worden bijgehouden, is de vergelijkbaarheid beperkt. Absolute cijfers kunnen niet vergeleken worden; de groei ervan beschouwen we als vergelijkbaar. In 2009 vertoonden Berlijn en Hamburg de sterkste groei, gevolgd door Stockholm, Frankfurt en Amsterdam. Algemeen nam het toerisme af; Boedapest, Praag en Kopenhagen zagen het toerisme flink afnemen in 2009.

Figuur 2.52: Rangorde Europese stedelijke regio's naar gemiddelde jaarlijkse groei aantal overnachtingen van toeristen 1995-2009

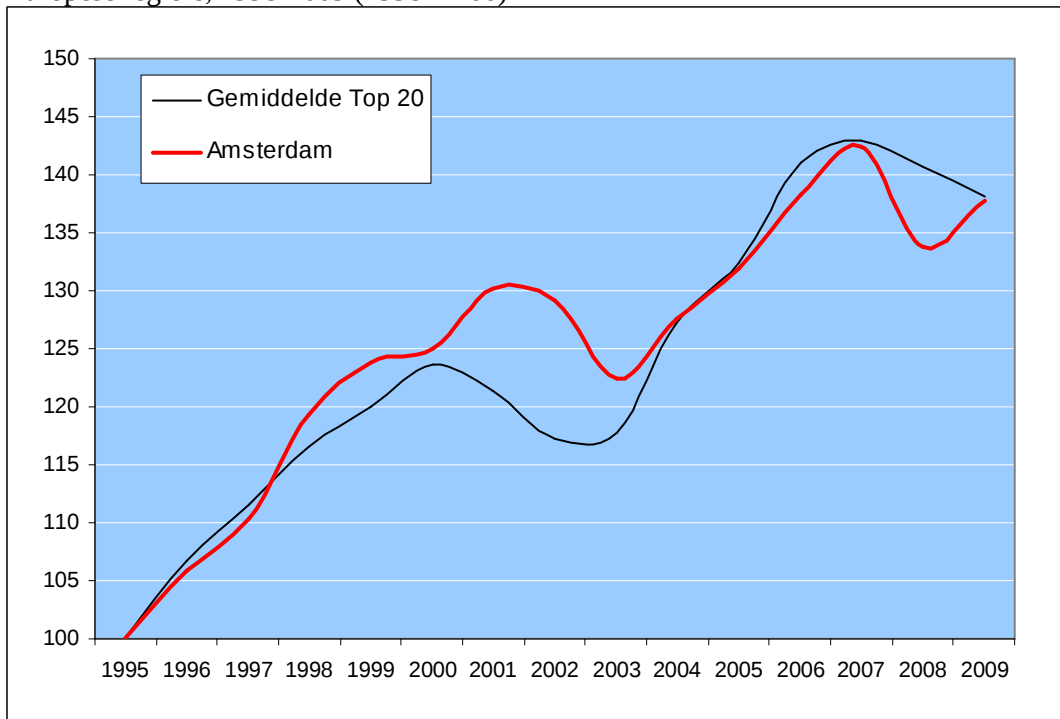
Bron: Tourmis

Figuur 2.53: Rangorde Europese stedelijke regio's naar procentuele verandering aantal overnachtingen van toeristen, 2009-2009

Bron: Tourmis

Figuur 2.54: Index ontwikkeling aantal overnachtingen van toeristen Amsterdam en gemiddelde Europese regio's, 1998-2009 (1998 = 100)

Bron: Tourmis

2.15 Kantoren

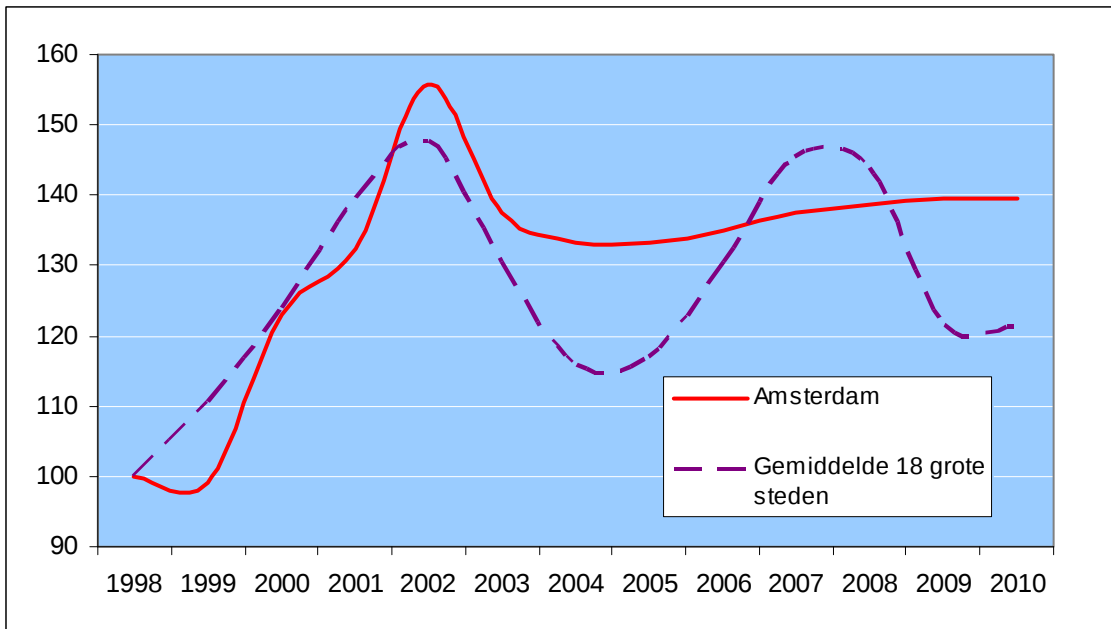
Tabel 2.40: Ontwikkeling prijzen per vierkante meter kantoorvloeroppervlak, 1998-2010, voor Europese stedelijke regio's. Prijzen in euro's 2010, en procentuele verandering per tijdvak

	2010	1998-00	2000-05	2005-10	1998-10	2010
	<i>Euro/ meter</i>			<i>%</i>		
Londen	1.033	32,1	-4,9	-2,0	1,7	15,8
Parijs	731	6,9	6,4	1,2	4,3	2,6
Dusseldorf	269	2,6	-0,9	1,8	0,8	0,3
Milaan	505	7,4	11,9	1,2	6,6	-0,2
Amsterdam	335	10,9	1,6	0,9	2,8	0,0
Madrid	333	17,0	3,7	0,8	4,6	-11,6
Frankfurt/ M.	401	10,0	-3,4	0,7	0,4	-4,6
Brussel	310	4,3	5,2	1,5	3,5	17,0
Barcelona	238	18,0	6,1	-3,3	3,9	-10,5
Rome	-	-	-	-	-	-
Hamburg	272	-	-	2,7	-	-1,4
Berlijn	242	-0,8	-3,6	-0,4	-1,8	-1,8
München	344	5,1	-0,4	0,8	1,0	-1,7
Kopenhagen	231	-	-	0,2	-	-3,6
Stockholm	403	13,5	-1,1	0,7	1,9	9,3
Wenen	-	7,2	-	-	-	-
Dublin	385	14,9	7,1	-4,4	3,3	-20,6
Lissabon	228	-	-	-	-	-5,0
Boedapest	240	-3,1	-3,1	1,7	-1,1	-5,9
Praag	252	-9,2	-3,2	1,5	-2,3	-3,4
gemiddeld	338	11,3	-1,1	0,7	1,6	-0,2
Rotterdam	195	-	-	1,3	-	2,0
Den Haag	210	-	-	1,0	-	-0,6
Utrecht	225	-	-	3,4	-	-1,6
Antwerpen	142	-	-	0,8	-	-0,9

Bron: Jones Lang LaSalle

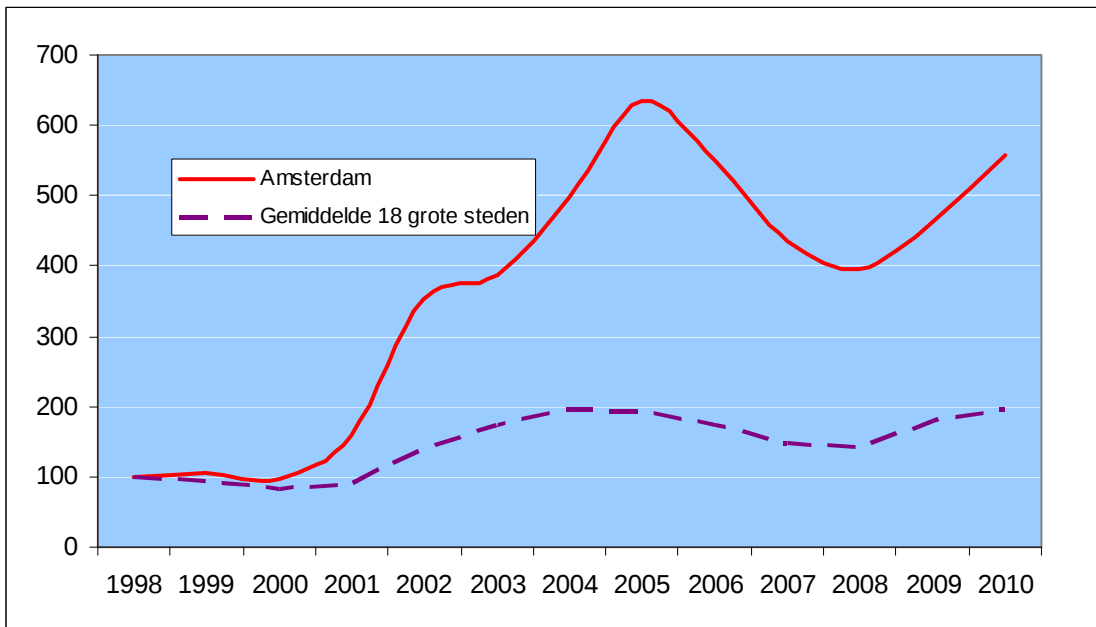
De prijs van kantoorvloeroppervlak is na de kredietcrisis in sommige Europese steden alweer aan het stijgen. De huurprijs voor kantoorvloeroppervlak in Londen, Brussel en Stockholm steeg behoorlijk in 2010. In de meeste grootstedelijke regio's werd echter een daling geregistreerd, waarvan sommige fors. Duidelijk is dat het effect van de kredietcrisis op de vastgoedmarkt in Madrid, Barcelona en Dublin doorzet in 2010; er is kennelijk een onderscheid tussen grootstedelijke regio's waar de kredietcrisis wegebt en waar deze verdiept. Het effect lijkt aan de vastgoedmarkt in Amsterdam voorbij te gaan. De prijzen liggen daar ongeveer vanaf 2003 min of meer vast op circa 300-350 euro per meter; in 2010 veranderde deze prijs er niet.

Figuur 2.55: Ontwikkeling gemiddelde huurprijs van kantoorvloeroppervlak in het topsegment Amsterdam, en gemiddelde steden in Europa, 1998 tot en met 2010 (1998 = 100)

Bron: Jones Lang LaSalle

Figuur 2.56: Ontwikkeling leegstand als percentage van het kantoorvloeroppervlak, Amsterdam en gemiddelde steden in Europa, 1998 tot en met 2010 (1998 = 100)

Bron: Jones Lang LaSalle

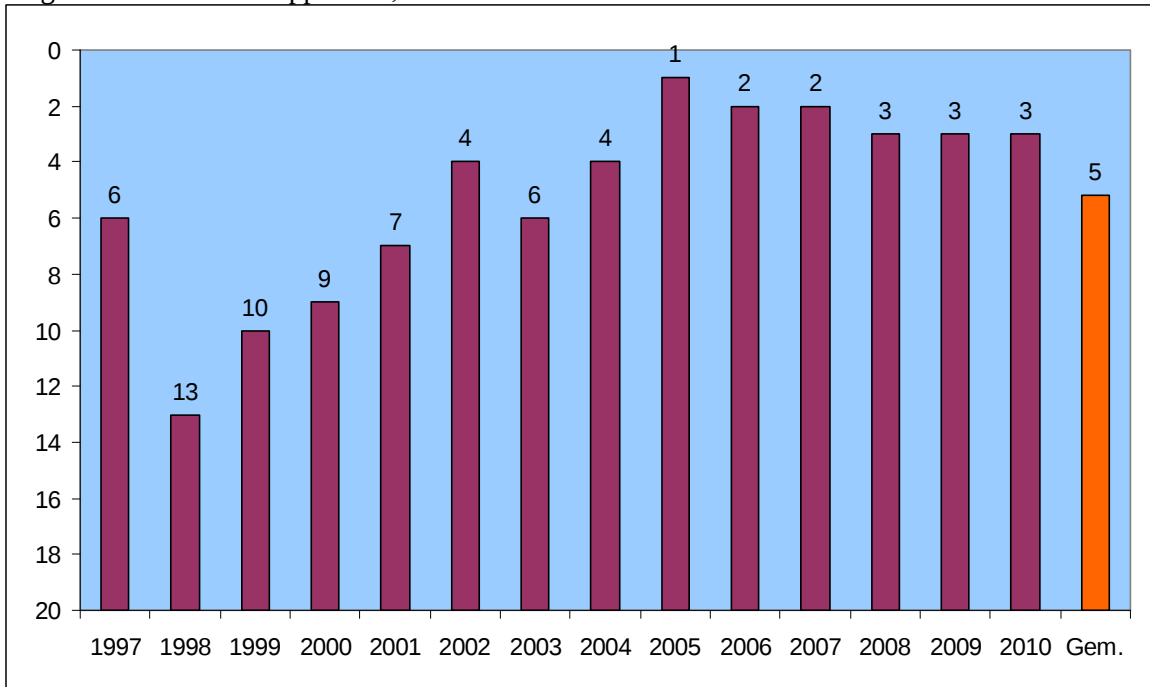
Tabel 2.41: Ontwikkeling leegstand, als percentage van het totale vloeroppervlak, naar Europese stedelijke regio. Leegstand in 2010, en verandering in procentpunten per tijdvak

	2010	1998-00	2000-05	2005-10	1998-10	2010
	<i>als % van de voorraad</i>	<i>Verandering in procentpunten</i>				
Londen	6,5	-2,6	4,4	-1,9	-0,1	-1,8
Parijs	7,0	-4,2	2,2	1,1	-0,9	0,5
Dusseldorf	12,9	-2,1	7,6	-0,3	5,2	1,3
Milaan	9,8	0,0	8,0	1,8	9,8	1,7
Amsterdam	16,7	-0,1	16,1	-2,3	13,7	2,8
Madrid	9,6	-4,2	5,8	2,2	3,7	1,8
Frankfurt/ M.	14,7	-3,5	13,1	-2,7	6,9	1,6
Brussel	11,2	-0,5	3,7	0,7	3,9	0,3
Barcelona	12,7	-3,8	4,4	6,2	6,8	3,0
Rome	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Hamburg	9,6	-0,5	7,0	1,7	8,2	1,9
Berlijn	9,1	-1,1	1,6	-1,2	-0,7	0,0
München	10,5	-0,7	9,6	-0,2	8,7	1,5
Kopenhagen	0,0	-1,1	6,3	-8,6	-3,4	-6,1
Stockholm	10,9	-2,0	13,2	-6,3	4,9	-0,7
Wenen	0,0	-2,1	-1,5	0,0	-3,6	0,0
Dublin	22,7	-0,6	15,0	5,7	20,1	1,9
Lissabon	8,8	0,0	0,0	8,8	8,8	1,1
Boedapest	20,5	8,1	-7,2	9,4	10,3	4,8
Praag	13,2	4,8	0,3	-0,3	4,8	2,5
gemiddeld	11,5	-1,0	6,4	0,1	5,6	1,0
Rotterdam	1,6	0,3	3,2	-6,6	-3,1	-7,8
Den Haag	2,1	-1,3	4,6	-5,0	-1,7	-4,6
Utrecht	1,8	-0,7	9,8	-8,6	0,5	-9,1
Antwerpen	3,1	0,0	9,6	-6,5	3,1	-10,0

Bron: Jones Lang LaSalle

De leegstand is toegenomen in Amsterdam met 2,8 procent van het verhuurbaar vloeroppervlak en is in 2010 op 16,7 procent gekomen. Dat is hoog; het gemiddelde voor de twintig steden is 11,5 procent. Amsterdam heeft niet alleen een conjuncturele leegstand – een toename onder invloed van de conjunctuur – maar ook een structurele leegstand. Dublin en Boedapest gaan Amsterdam voor in leegstand met 22,7 respectievelijk 20,5 procent leegstand. De structurele leegstand is vanaf 1998 toegenomen in Amsterdam, in 2005 had Amsterdam de grootste leegstand van de twintig grootstedelijke regio's, en daarna blijft de leegstand er op dit hoge niveau hangen. In combinatie met de onveranderlijke prijs wijst dit op gebrek aan marktwerking in de Amsterdamse vastgoedmarkt.

Figuur 2.57: Jaarlijkse positie Amsterdam op de ranglijst van Europese stedelijke regio's naar leegstand kantoorvloeroppervlak, 1998-2010

Bron: Jones Lang LaSalle

3 RANDSTAD HOLLAND NAAR DELEN

3.1 Bevolking: omvang en groei

Tabel 3.1: Bevolking Randstad Holland naar deelgebied, omvang 2009, en gemiddelde jaarlijkse groei naar tijdvak

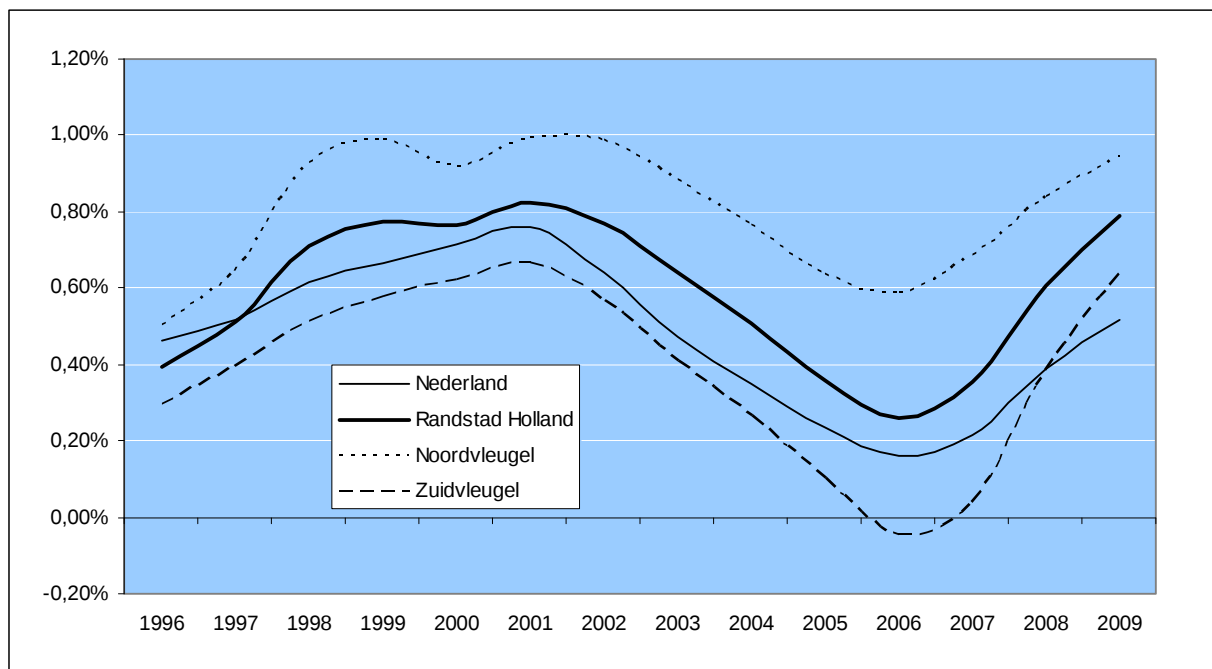
Bevolking totaal	2009	95-2000	2000-05	05-09	1995-09	2009
	x 1000			%		
Nederland	16.530,4	0,60	0,49	0,32	0,48	0,52
Randstad Holland	6.871,4	0,63	0,62	0,50	0,59	0,79
Noord-Holland	2.657,8	0,48	0,53	0,52	0,51	0,81
Zuid-Holland	3.493,6	0,48	0,40	0,25	0,39	0,64
Utrecht	1.215,9	0,84	0,91	0,84	0,87	0,81
Flevoland	385,7	3,84	2,65	1,16	2,65	1,21
Randstad provincies	7.752,9	0,67	0,63	0,48	0,60	0,75
Randstad Holland	6.871,4	0,63	0,62	0,50	0,59	0,79
Noordvleugel	3.377,8	0,80	0,85	0,76	0,81	0,94
Zuidvleugel	3.493,6	0,48	0,40	0,25	0,39	0,64
Randstad buitengebied	881,5	0,97	0,67	0,32	0,68	0,48
Metropoolregio Amsterdam	2.278,3	0,79	0,80	0,69	0,77	0,97
Stadsregio Rotterdam	1.208,9	0,42	0,30	0,10	0,28	0,68
Stadsgewest Haaglanden	1.012,3	0,56	0,77	0,62	0,65	0,99
Bestuursregio Utrecht	622,1	0,67	1,24	1,18	1,02	1,12
Amsterdam	761,5	0,35	0,27	0,62	0,40	1,36
Rotterdam	590,1	-0,05	-0,05	-0,10	-0,07	0,86
Den Haag	485,2	-0,04	1,41	0,59	0,66	1,34
Utrecht	303,5	0,29	1,74	2,21	1,35	2,08
Almere	187,0	6,18	3,81	1,41	3,95	1,33
Groene Hart	603,7	0,45	0,24	0,20	0,30	0,40

Bron: CBS/bewerking TNO

De bevolking van Randstad Holland kwam in 2009 op 6,8 miljoen inwoners. De bevolkingsgroei in Randstad Holland is over de gehele periode 1995-2009 hoger dan het landelijke cijfer. Randstad Holland verstedelijkt ('agglomereert') verder. De keerzijde hiervan is dat er krimpregio's zijn in Nederland, die we in deze cijferopstelling niet zien. De bevolkingsgroei in Nederland vertraagt per opeenvolgende tijdvak; deze kwam op 0,32 procent gemiddeld over de jaren 2005-2009. De groei van Randstad Holland vertraagt eveneens, maar in mindere mate. Deze liep terug tot 0,5 procent per jaar over de jaren 2005-2009. Het verschil in bevolkingsgroei tussen Nederland en Randstad Holland nam toe in het voordeel van Randstad Holland. In 2009 is de groei plotseling betrèkkelijk hoog met 0,79 procent in Randstad Holland.

Binnen Randstad Holland neemt de bevolking in de Noordvleugel sneller toe dan in de Zuidvleugel; niet alleen vanwege de beschikbare ruimte in Almere en Flevoland. De groei in de provincie Utrecht en de Metropoolregio Amsterdam (Zuidelijk Noord-Holland) ligt ook hoger dan het Randstedelijk gemiddelde. De steden in de Noordvleugel dragen bij aan de hogere bevolkingsgroei. In de Zuidvleugel is de groei lager dan het Randstedelijk gemiddelde; het is het Stadsgebied Rotterdam waar de bevolkingsgroei relatief traag is. In Rotterdam is over de gehele periode 1995-2005 sprake van krimp, maar in 2009 is daar een hogere procentuele toename van de bevolkingsgroei waargenomen. Van de vier grote steden liet Utrecht de hoogste bevolkingsgroei zien. Alle grote steden delen in de extra bevolkingsgroei die het jaar 2009 liet zien. Een mogelijke verklaring is een stagnerende suburbanisatie; door de teruglopende bouwactiviteit en de onzekerheid ten gevolge van de recessie is er minder nieuwbouw aan de buitenkant van de grote steden. Almere laat dat zien als 'new town'. Daar liep de groei van de bevolking in 2009 juist terug.

Figuur 3.1: Jaarlijkse groei van de bevolking Nederland en Randstad Holland (Noordvleugel en Zuidvleugel), 1996 tot en met 2009

Bron: TNO op basis van CBS

Tabel 3.2: Bevolking naar leeftijdscategorie Nederland en Randstad Holland naar deelgebied, omvang 2009

	Totaal	0-14	15-64	65+
		<i>x 1000</i>		
Nederland	16530,4	2918,0	11107,3	2505,1
Randstad Holland	6871,4	1217,7	4684,9	968,8
Noord-Holland	2657,8	460,6	1813,0	384,2
Zuid-Holland	3493,6	613,8	2365,6	514,1
Utrecht	1215,9	227,7	826,0	162,2
Flevoland	385,7	83,2	265,9	36,5
Randstad provincies	7752,9	1385,3	5270,5	1097,0
Randstad Holland	6871,4	1217,7	4684,9	968,8
Noordvleugel	3377,8	603,9	2319,3	454,6
Zuidvleugel	3493,6	613,8	2365,6	514,1
Randstad buitengebied	881,5	167,6	585,6	128,2
Metropoolregio Amsterdam	2278,3	399,6	1569,3	309,4
Stadsregio Rotterdam	1208,9	205,9	823,3	179,6
Stadsgewest Haaglanden	1012,3	174,8	692,9	144,6
Bestuursregio Utrecht	622,1	109,9	435,9	76,3
Amsterdam	761,5	119,4	557,3	84,8
Rotterdam	590,1	97,4	408,4	84,3
Den Haag	485,2	84,6	336,9	63,7
Utrecht	303,5	50,5	222,7	30,3
Almere	187,0	40,5	132,3	14,1
Groene Hart	603,7	118,2	398,6	87,0

Bron: CBS/bewerking TNO

‘Wie de jeugd heeft, heeft de toekomst’, luidt het gezegde. Randstad Holland en Nederland hadden in 2009 gelijke aandelen van de groep 0-14 jaar in de gehele bevolking. Absoluut had deze groep in Randstad Holland een omvang van ruim 1,2 miljoen jongeren. Deelregio's met hoge aandelen jeugd zijn Almere, Randstad Buitengebied en het Groene Hart. Binnen Randstad Holland ligt het aandeel jongeren min om meer rond de 17,5 procent, met iets lagere aandelen in Rotterdam en Den Haag. In Randstad Holland groeide de leeftijdsgroep 0-14 jaar sneller dan in Nederland, evenals de groep 15-64 jaar. Gezinsvorming, aanwas en immigratie liggen in de Randstad op een hoger niveau, passend bij het beeld van krimpende perifere regio's buiten de Randstad. Opvallend is dat de stilvallende suburbanisatie ook aan de groei van de leeftijdsgroep 0-14 jaar te zien is. In de vier grote steden is deze positief, terwijl deze negatief is in Almere. Jonge gezinnen blijven in de grote stad, en schuiven niet door naar de nieuwe woning in de suburb. Het contingent 65+ groeit relatief snel. In Nederland nam deze groep in 2009 met 2,53 procent toe, iets sneller dan in de Randstad. Het beeld is dat senioren de grote steden mijden; daar ligt de aanwas van deze groep op een laag niveau in 2009, terwijl die in Almere juist snel toenam in 2009. Opvallend is dat de leeftijdsgroep 65+ sneller toeneemt in de Metropoolregio Amsterdam en Bestuursregio Utrecht.

Tabel 3.3: Bevolking naar leeftijdscategorie als aandeel in de totale bevolking in Randstad Holland en deelregio's, Nederland en Randstad Holland naar deelgebied, 2009

	Totaal	0-14	15-64	65+
		<i>x 1000</i>		
Nederland	100	17,7	67,2	15,2
Randstad Holland	100	17,7	68,2	14,1
Noord-Holland	100	17,3	68,2	14,5
Zuid-Holland	100	17,6	67,7	14,7
Utrecht	100	18,7	67,9	13,3
Flevoland	100	21,6	69,0	9,5
Randstad provincies	100	17,9	68,0	14,1
Randstad Holland	100	17,7	68,2	14,1
Noordvleugel	100	17,9	68,7	13,5
Zuidvleugel	100	17,6	67,7	14,7
Randstad buitengebied	100	19,0	66,4	14,5
Metropoolregio Amsterdam	100	17,5	68,9	13,6
Stadsregio Rotterdam	100	17,0	68,1	14,9
Stadsgewest Haaglanden	100	17,3	68,4	14,3
Bestuursregio Utrecht	100	17,7	70,1	12,3
Amsterdam	100	15,7	73,2	11,1
Rotterdam	100	16,5	69,2	14,3
Den Haag	100	17,4	69,4	13,1
Utrecht	100	16,6	73,4	10,0
Almere	100	21,7	70,8	7,5
Groene Hart	100	19,6	66,0	14,4

Bron: CBS/bewerking TNO

Tabel 3.4: Bevolking naar leeftijdscategorie Nederland en Randstad Holland naar deelgebied, groei 2009

	Totaal	0-14	15-64	65+
			%	
Nederland	0,52	-0,39	0,31	2,53
Randstad Holland	0,79	0,15	0,68	2,14
Noord-Holland	0,81	0,13	0,64	2,47
Zuid-Holland	0,64	-0,11	0,54	2,01
Utrecht	0,81	0,45	0,57	2,59
Flevoland	1,21	-0,30	1,29	4,13
Randstad provincies	0,75	0,05	0,62	2,33
Randstad Holland	0,79	0,15	0,68	2,14
Noordvleugel	0,94	0,41	0,83	2,28
Zuidvleugel	0,64	-0,11	0,54	2,01
Randstad buitengebied	0,48	-0,66	0,12	3,76
Metropoolregio Amsterdam	0,97	0,35	0,91	2,10
Stadsregio Rotterdam	0,68	0,04	0,68	1,43
Stadsgewest Haaglanden	0,99	0,43	1,02	1,51
Bestuursregio Utrecht	1,12	1,29	0,91	2,07
Amsterdam	1,36	1,22	1,42	1,09
Rotterdam	0,86	0,43	1,12	0,15
Den Haag	1,34	1,18	1,55	0,49
Utrecht	2,08	3,49	1,94	0,75
Almere	1,33	-0,66	1,70	3,70
Groene Hart	0,40	-0,60	0,05	3,47

Bron: CBS/bewerking TNO

Tabel 3.5: Aandeel niet-westerse allochtone bevolking als procentueel aandeel van de gehele bevolking, Nederland en Randstad Holland naar deelgebied, en verandering aandeel naar deelperiode in procentpunten

	2009	2009	96-2000	2000-05	05-09	1996-2009
	<i>Aantal x 1000</i>	<i>Aandeel als % van de bevolking</i>	<i>Verandering aandeel in procentpunten</i>			
Nederland	1833,8	11,1	1,4	1,4	0,6	3,4
Randstad Holland	1226,5	17,8	2,0	2,2	1,0	5,2
Noord-Holland	444,6	16,7	1,6	1,7	0,8	4,1
Zuid-Holland	626,3	17,9	2,2	2,3	1,0	5,5
Utrecht	142,3	11,7	1,3	1,4	0,7	3,4
Flevoland	71,2	18,5	2,9	4,5	1,5	8,9
Randstad provincies	1284,4	16,6	1,9	2,0	0,9	4,8
Randstad Holland	1226,5	17,8	2,0	2,2	1,0	5,2
Noordvleugel	600,2	17,8	1,8	2,1	1,0	4,9
Zuidvleugel	626,3	17,9	2,2	2,3	1,0	5,5
Randstad buitengebied	57,9	6,6	0,6	0,9	0,3	1,8
Metropoolregio Amsterdam	467,4	20,5	2,1	2,4	1,1	5,6
Stadsregio Rotterdam	296,2	24,5	3,0	3,0	1,2	7,2
Stadsgewest Haaglanden	226,6	22,4	2,7	3,0	1,4	7,1
Bestuursregio Utrecht	94,7	15,2	1,6	1,6	0,8	4,0
Amsterdam	265,3	34,8	2,9	2,8	0,6	6,3
Rotterdam	216,5	36,7	4,5	4,2	1,4	10,1
Den Haag	161,9	33,4	4,0	3,6	1,3	8,9
Utrecht	64,6	21,3	2,1	1,9	0,5	4,5
Almere	50,5	27,0	4,9	7,3	2,3	14,5
Groene Hart	44,2	7,3	0,9	0,9	0,4	2,2

Bron: CBS/bewerking TNO

In de loop van de jaren is de toename van de bevolking met een niet-westerse achtergrond in Nederland vertraagd. In geheel Nederland kwam de niet-westerse bevolking als percentage van de gehele bevolking op 11,1%. In Randstad Holland werd dat 17,8 procent. De groei over de jaren 2005-2009 bedroeg minder dan de helft van die over de jaren 1996-2000 en 2000-2005. In deze eerste twee tijdvakken steeg dat procentuele aandeel met 1,4 procent, over de jaren 2005-2009 was dat nog niet de helft met 0,6 procent. Binnen Randstad Holland is dit beeld over het algemeen hetzelfde, maar zijn er niveau verschillen. In de stadsregio Rotterdam is het aandeel niet-westerse allochtonen het hoogst, met een nadruk op de stad Rotterdam, waar het aandeel 36,7 procent is. Utrecht heeft het kleinste aandeel niet-westerse allochtonen. De stijging in Flevoland en Almere is opvallend; de suburbanisatie van niet-westerse allochtonen is van de vier provincies de sterkste geweest over de jaren 1996-2009. Datzelfde geldt voor Almere. Niettemin is het aandeel daar niet zo hoog als in de grote steden.

3.2 Beroepsbevolking en werkloosheid

Tabel 3.6: Potentiële beroepsbevolking, beroepsbevolking, arbeidsparticipatie en werkloosheid Nederland en Randstad Holland naar deelgebied, 2009

	Bevolking 15-64	Ber.bev.	Arbeidsparticipatie		Werkloosheid
	(x 1000)	(x 1000)	Bruto %	Netto %	%
Nederland	11.107,3	7.850,1	70,7	67,2	4,9
Randstad Holland	4.684,9	3.351,2	71,5	68,1	4,8
Noord-Holland	1.813,0	1.301,2	71,8	68,4	4,8
Zuid-Holland	2.365,6	1.672,9	70,7	67,5	4,6
Utrecht	826,0	600,9	72,7	69,5	4,4
Flevoland	265,9	192,0	72,2	68,0	5,9
Randstad provincies	5.270,5	3.767,0	71,5	68,1	4,7
Randstad Holland	4.684,9	3.351,2	71,5	68,1	4,8
Noordvleugel	2.319,3	1.678,3	72,4	68,7	5,0
Zuidvleugel	2.365,6	1.672,9	70,7	67,5	4,6
Randstad buitengebied	585,6	415,7	71,0	68,3	3,8
Metropoolregio Amsterdam	1.569,3	1.131,1	72,1	68,3	5,2
Stadsregio Rotterdam	823,3	569,0	69,1	64,8	6,2
Stadsgewest Haaglanden	692,9	487,9	70,4	67,2	4,6
Bestuursregio Utrecht	435,9	319,8	73,4	69,7	4,9
Amsterdam	557,3	393,8	70,7	66,1	6,5
Rotterdam	408,4	275,4	67,4	62,2	7,7
Den Haag	336,9	233,4	69,3	65,5	5,5
Utrecht	222,7	160,6	72,1	68,0	5,8
Almere	132,3	97,6	73,8	68,7	6,8
Groene Hart	398,6	291,4	73,1	70,7	3,2

Bron: CBS/bewerking TNO

De arbeidsparticipatie in Randstad Holland lag in 2009 op 71,5 procent; dat wil zeggen dat van elke 100 mensen in de bevolkingsgroep 15-64 er 71,5 werkten. Dat cijfer ligt iets hoger dan in Nederland; dit is een kenmerk van agglomeraties; in stedelijke regio's is de arbeidsbenutting hoger vanwege agglomeratievoordelen. Binnen de Randstad is de bruto participatiegraad hoger in de Noordvleugel van de Randstad, en daarbinnen in de Metropoolregio Amsterdam en de Bestuursregio Utrecht. De werkloosheidspercentages ontlopen elkaar niet veel. De werkloosheid was in 2009 aan de lage kant – weinig hoger dan de frictiewerkloosheid. In alle grote steden is de werkloosheid hoger dan in de Randstad; het zijn de plaatsen waar meer structurele werkloosheid is, maar ook waar mensen zich melden op de arbeidsmarkt voor een baan. In Rotterdam is de werkloosheid het hoogst met 7,7% in 2009; opvallend is dat Almere een hogere werkloosheid heeft dan Amsterdam (6,8% tegen 6,5%). De werkloosheid wijkt in de grote steden minder af van het landelijke cijfer dan in voorgaande decennia het geval was; in Rotterdam is dit verschil het grootst met 2,8%.. In de andere grote steden is dit verschil geringer. Hoewel de grootstedelijke

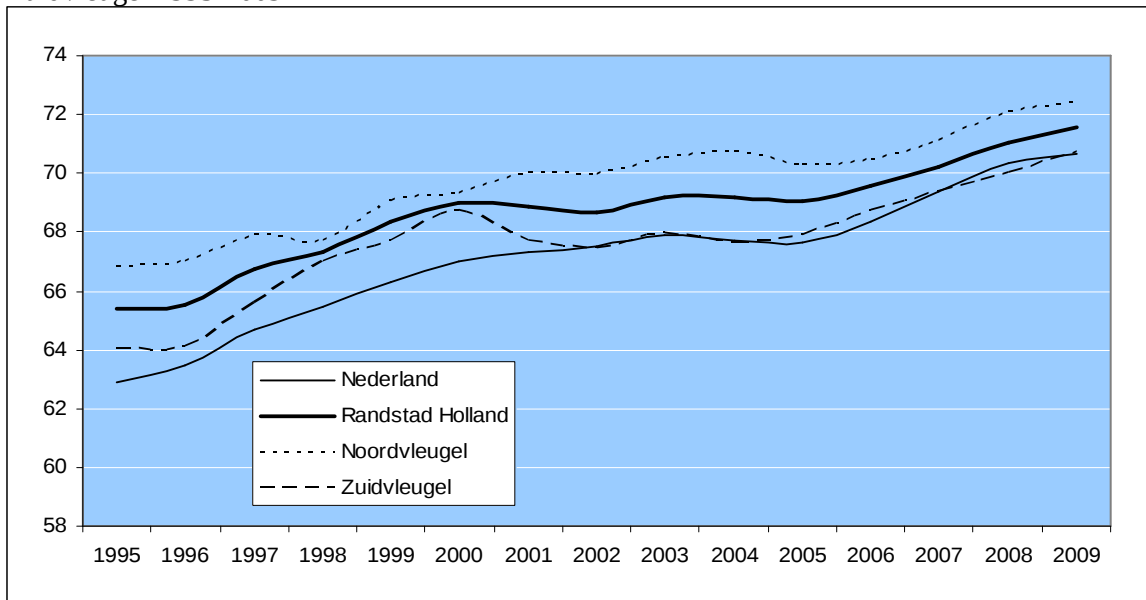
werkloosheid niet meer de omvang heeft als in het verleden, is er nog wel een kern van structurele werklozen in de grote steden waarneembaar. Echter, grootstedelijke structurele werkloosheid lijkt ook 'geëxporteerd' te zijn naar de suburb, gezien het hoge werkloosheidscijfer in Almere en in Flevoland.

Tabel 3.7: Bruto participatiegraad Randstad Holland naar deelgebied, 2009 en verandering per tijdvak in procentpunten

	2009	95-2000	2000-05	05-09	1995-09	2009
	<i>Br. part.</i>		<i>Verandering in procentpunten</i>			
Nederland	70,7	4,1	0,7	3,0	7,8	0,4
Randstad Holland	71,5	3,6	0,1	2,5	6,1	0,5
Noord-Holland	71,8	2,6	0,2	2,4	5,1	0,0
Zuid-Holland	70,7	4,7	-0,8	2,8	6,7	0,7
Utrecht	72,7	3,4	1,5	2,6	7,5	0,7
Flevoland	72,2	4,2	1,5	0,7	6,4	-0,1
Randstad provincies	71,5	3,7	0,0	2,5	6,3	0,4
Randstad Holland	71,5	3,6	0,1	2,5	6,1	0,5
Noordvleugel	72,4	2,5	1,0	2,1	5,5	0,3
Zuidvleugel	70,7	4,7	-0,8	2,8	6,7	0,7
Randstad buitengebied	71,0	4,6	-0,4	3,1	7,2	-0,1
Metropoolregio Amsterdam	72,1	2,1	0,7	1,9	4,7	0,1
Stadsregio Rotterdam	69,1	4,5	0,4	2,7	7,6	0,5
Stadsgewest Haaglanden	70,4	4,3	-5,0	1,6	0,9	0,5
Bestuursregio Utrecht	73,4	4,5	0,7	2,8	8,0	0,8
Amsterdam	70,7	0,5	1,1	1,1	2,7	-0,5
Rotterdam	67,4	4,6	0,0	3,6	8,1	0,0
Den Haag	69,3	2,3	0,1	1,0	3,4	0,4
Utrecht	72,1	4,5	0,3	2,7	7,5	1,1
Almere	73,8	1,9	1,2	1,2	4,3	1,7
Groene Hart	73,1	4,8	0,2	3,5	8,6	0,2

Bron: CBS/bewerking TNO

Figuur 3.2: Ontwikkeling bruto participatiegraad Nederland en Randstad Holland, Noord- en Zuidvleugel 1995-2009

Bron: CBS/bewerking TNO

Tabel 3.7: Netto participatiegraad Randstad Holland naar deelgebied, 2009 en verandering per tijdvak in procentpunten

	2009	95-2000	2000-05	05-09	1995-09	2009
	<i>Netto part.</i>		<i>Verandering in procentpunten</i>			
Nederland	67,2	6,7	-1,2	4,0	9,5	-0,3
Randstad Holland	68,1	6,2	-1,8	3,5	8,0	-0,2
Noord-Holland	68,4	5,5	-1,1	3,4	7,8	-0,9
Zuid-Holland	67,5	7,1	-2,8	4,0	8,3	0,3
Utrecht	69,5	6,1	-0,6	3,1	8,6	-0,1
Flevoland	68,0	6,3	-2,1	2,5	6,6	-1,2
Randstad provincies	68,1	6,3	-1,8	3,6	8,1	-0,2
Randstad Holland	68,1	6,2	-1,8	3,5	8,0	-0,2
Noordvleugel	68,7	5,3	-0,7	3,0	7,6	-0,7
Zuidvleugel	67,5	7,1	-2,8	4,0	8,3	0,3
Randstad buitengebied	68,3	7,1	-2,3	4,3	9,1	-0,7
Metropoolregio Amsterdam	68,3	5,0	-0,8	3,0	7,2	-0,9
Stadsregio Rotterdam	64,8	8,3	-1,6	3,8	10,5	0,1
Stadsgewest Haaglanden	67,2	8,7	-5,9	2,5	5,3	-0,1
Bestuursregio Utrecht	69,7	6,4	-1,3	3,1	8,2	0,3
Amsterdam	66,1	4,9	-0,3	2,8	7,4	-1,8
Rotterdam	62,2	9,4	-2,3	4,9	12,0	-0,4
Den Haag	65,5	5,9	-2,1	1,9	5,7	-0,1
Utrecht	68,0	7,3	-2,0	3,3	8,6	0,5
Almere	68,7	3,4	-1,7	2,5	4,3	0,6
Groene Hart	70,7	6,7	-0,7	4,0	10,0	-0,1

Bron: CBS/bewerking TNO

In de loop van de tijd is de bruto participatiegraad opgelopen; over de jaren 1995-2009 is deze met 7,8 procentpunt gestegen in Nederland (70,7% in 2009). In Randstad Holland is deze toename wat lager geweest (plus 6,1 procentpunt). Binnen de Randstad is de participatie op de lange termijn vooral gestegen in de Stadsregio Rotterdam (plus 7,6, zie tabel 3.7) en de Bestuursregio Utrecht (plus 8 procentpunt). Kennelijk zat het extra arbeidsaanbod vooral daar en zijn daar velen succesvol tot de arbeidsmarkt toegetreden. De toename over de jaren 2005-2009 is over het algemeen minder geweest dan over de jaren 1995-2000. In de periode 2005-2009 lag de vraag naar arbeid ook hoog, maar de schijn wordt gewekt (de periode is een jaar korter) dat het aanbod schaarser wordt. In 1995 was het aanbod absoluut groter dan in 2005. De marginale toename van de stijging van de participatiegraad wordt derhalve kleiner naarmate de grens waarbij iedereen aan het werk is wordt genaderd. Dat is goed te zien in figuur 3.2: de extra toename wordt kleiner en, kenmerkend, de verschillen tussen de regio's kleiner. Dat betekent dat de participatie vooral daar toenam, waar in 1995 relatief veel aanbod was. Het arbeidsaanbod begint schaarser te worden naarmate de participatiegraad hoger is; de ruimte aan de aanbodzijde van de arbeidsmarkt is niet meer zo heel groot.

Tabel 3.8: Werkloosheid Randstad Holland naar deelgebied, 2009 en verandering per tijdvak in procentpunten

	2009	95-2000	2000-05	05-09	1995-09	2009
	<i>Werkloosheid</i>		<i>Verandering in procentpunten</i>			
Nederland	4,9	-4,4	2,8	-1,6	-3,3	0,9
Randstad Holland	4,8	-4,2	2,7	-1,7	-3,2	0,9
Noord-Holland	4,8	-4,5	1,8	-1,7	-4,3	1,2
Zuid-Holland	4,6	-4,0	3,0	-2,0	-3,0	0,5
Utrecht	4,4	-4,3	3,0	-0,8	-2,1	1,1
Flevoland	5,9	-3,4	5,1	-2,5	-0,9	1,6
Randstad provincies	4,7	-4,2	2,7	-1,7	-3,2	0,9
Randstad Holland	4,8	-4,2	2,7	-1,7	-3,2	0,9
Noordvleugel	5,0	-4,4	2,3	-1,4	-3,5	1,4
Zuidvleugel	4,6	-4,0	3,0	-2,0	-3,0	0,5
Randstad buitengebied	3,8	-4,2	2,8	-2,0	-3,4	0,7
Metropoolregio Amsterdam	5,2	-4,4	2,0	-1,7	-4,1	1,4
Stadsregio Rotterdam	6,2	-6,5	3,0	-1,9	-5,5	0,5
Stadsgewest Haaglanden	4,6	-6,6	1,7	-1,5	-6,4	0,8
Bestuursregio Utrecht	4,9	-3,0	2,8	-0,7	-0,9	0,7
Amsterdam	6,5	-6,6	2,0	-2,6	-7,2	1,8
Rotterdam	7,7	-8,7	3,6	-2,6	-7,6	0,6
Den Haag	5,5	-5,5	3,2	-1,5	-3,8	0,7
Utrecht	5,8	-4,5	3,3	-1,1	-2,3	0,8
Almere	6,8	-2,4	3,9	-1,9	-0,4	1,4
Groene Hart	3,2	-3,1	1,4	-0,9	-2,6	0,4

Bron: CBS/bewerking TNO

De recessie heeft in de ontwikkeling van het bruto regionaal product een immens gat geslagen, maar in de ontwikkeling van de werkloosheid zien we dat ternauwernood terug. De werkloosheid nam in Nederland in 2009 slechts met 0,9 procent toe; feitelijk extreem weinig in het licht van de daling van het BBP en haaks op de verwachtingen. De toename was in Randstad Holland precies even hoog als landelijk het geval was. Binnen Randstad Holland nam de werkloosheid vooral in Amsterdam en Almere toe. In Rotterdam, Den Haag en Utrecht is de toename van de werkloosheid in 2009 juist beperkter. Algemeen gesproken nam de werkloosheid het meest toe in de Metropoolregio Amsterdam, waar deze 1,4% steeg tot 5,2% van de beroepsbevolking. Opvallend is dat zowel Amsterdam als Rotterdam beide een min of meer even hoge afname van de werkloosheid over de jaren 1995-2009 lieten zien, waarbij Rotterdam de kroon spande met minus 7,6%. Hoewel er nog een harde kern van grootstedelijke werklozen aanwezig is, heeft het afnemen van de grootstedelijke werkloosheid in de beide grote steden simultaan plaatsgevonden. In Den Haag en Utrecht lijkt daar minder sprake van te zijn geweest; in Almere en Flevoland neemt de werkloosheid toe. Mogelijk is dat de werkloosheid daar juist structurele vormen aanneemt, waar het in de grote steden afnam.

Tabel 3.9: Beroepsbevolking, laag opgeleid, 2009 (als aandeel in de gehele beroepsbevolking) en verandering per tijdvak 1995-2009

	2009	95-2000	2000-05	05-09	1995-09	2009
	<i>Aandeel</i>		<i>Verandering aandeel laag opgeleid</i>			
Nederland	0,24	-0,03	-0,04	-0,01	-0,08	0,00
Randstad Holland	0,23	-0,03	-0,03	-0,01	-0,07	0,00
Noord-Holland	0,20	-0,02	-0,04	-0,01	-0,07	-0,01
Zuid-Holland	0,25	-0,01	-0,03	-0,01	-0,05	0,00
Utrecht	0,19	-0,03	-0,02	-0,01	-0,06	0,01
Flevoland	0,25	-0,01	-0,05	-0,01	-0,07	-0,01
Randstad provincies	0,22	-0,02	-0,03	-0,01	-0,06	0,00
Randstad Holland	0,23	-0,03	-0,03	-0,01	-0,07	0,00
Noordvleugel	0,20	-0,04	-0,04	-0,01	-0,09	0,00
Zuidvleugel	0,25	-0,01	-0,03	-0,01	-0,05	0,00
Randstad buitengebied	0,21	0,06	-0,02	0,00	0,05	0,00
Metropoolregio Amsterdam	0,20	-0,04	-0,05	-0,01	-0,10	-0,01
Stadsregio Rotterdam	0,25	-0,03	-0,06	-0,03	-0,11	-0,02
Stadsgewest Haaglanden	0,24	-0,03	0,01	-0,01	-0,03	0,01
Bestuursregio Utrecht	0,17	-0,02	-0,03	-0,02	-0,07	-0,01
Amsterdam	0,14	-0,05	-0,08	-0,01	-0,14	-0,01
Rotterdam	0,26	-0,04	-0,06	-0,03	-0,13	-0,02
Den Haag	0,22	-0,01	-0,04	-0,02	-0,08	-0,01
Utrecht	0,16	-0,01	-0,03	-0,01	-0,05	-0,01
Almere	0,25	-0,01	-0,02	0,00	-0,03	-0,01
Groene Hart	0,25	-0,03	0,00	-0,02	-0,05	0,00

Bron: CBS/bewerking TNO

Lager opgeleiden

De beroepsbevolking wordt steeds beter opgeleid; we studeren steeds meer. Het aandeel laag opgeleiden heeft derhalve nog steeds de tendens af te nemen. De Metropoolregio Amsterdam is de stadsregio met het laagste aandeel laag opgeleiden in de beroepsbevolking (20 procent ofwel éénvijfde). In de Stadsregio Rotterdam is dat aandeel wat hoger dan het landelijk gemiddelde (25% tegen 24% landelijk). Binnen de Metropoolregio Amsterdam kent de stad Amsterdam het geringste aandeel laag opgeleiden (20%). Het betekent niet dat er weinig werk is voor lager opgeleiden; aan een deel van die arbeidsvraag wordt mogelijk illegaal voldaan, maar ook door middelbaar en hoger opgeleiden. Neerwaartse verdringing wordt niet uitgesloten in Amsterdam. Landelijk nam het aandeel lager opgeleiden over de jaren 1995-2009 met 8% af; in de Randstad was dat met 7% iets minder. De afname was in de Noordvleugel bijna twee keer zo sterk dan in de Zuidvleugel (minus 9 respectievelijk minus 5%). In het Buitengebied van de Randstad nam dit aandeel wonderwel toe; kennelijk verlaten lager de lager opgeleiden de grote stad en trekken naar de buitenkant van de Randstad (de hoger opgeleiden volgen de omgekeerde weg). In Amsterdam daalde het aandeel met 14%, gevolgd door Rotterdam met -13%. In Den Haag, Utrecht en Almere is deze afname bescheidener. Kennelijk gaat het wegsmelten van grootstedelijke werkloosheid gepaard met het afnemen dan wel wegstromen van lager opgeleiden. Het kan betekenen dat door

scholing mensen aan het werk komen, maar ook dat lager opgeleiden in de suburbs gaan wonen. Per saldo nam het aandeel lager opgeleiden in de beroepsopleiding over de recente jaren 2005-2009 mondigesmaat af; algemeen met -1%, tot min 3% in Rotterdam. Deze afname is veel kleiner dan over de jaren 1995-2000. Het proces dat we beter en beter opgeleid raken, is wellicht aan het aflopen.

Tabel 3.10: Beroepsbevolking, middelbaar opgeleid, 2009 (als aandeel in de gehele beroepsbevolking) en verandering per tijdvak 1995-2009

	2009	95-2000	2000-05	05-09	1995-09	2009
	<i>Aandeel</i>			<i>Verandering aandeel</i>		
Nederland	0,43	0,00	0,00	-0,01	-0,01	0,00
Randstad Holland	0,40	-0,01	-0,01	-0,01	-0,03	-0,01
Noord-Holland	0,40	0,00	-0,02	-0,02	-0,04	-0,01
Zuid-Holland	0,42	-0,03	0,00	-0,01	-0,04	-0,01
Utrecht	0,38	0,00	-0,02	-0,01	-0,04	0,00
Flevoland	0,47	0,01	0,00	-0,01	0,00	0,00
Randstad provincies	0,41	-0,01	-0,01	-0,01	-0,04	-0,01
Randstad Holland	0,40	-0,01	-0,01	-0,01	-0,03	-0,01
Noordvleugel	0,39	0,01	-0,02	-0,02	-0,02	-0,01
Zuidvleugel	0,42	-0,03	0,00	-0,01	-0,04	-0,01
Randstad buitengebied	0,47	-0,05	-0,03	-0,01	-0,09	0,00
Metropoolregio Amsterdam	0,39	0,02	-0,01	-0,02	-0,01	-0,01
Stadsregio Rotterdam	0,45	0,00	0,03	0,00	0,03	0,02
Stadsgewest Haaglanden	0,21	-0,22	0,00	-0,02	-0,24	0,00
Bestuursregio Utrecht	0,35	-0,01	-0,02	-0,01	-0,04	0,01
Amsterdam	0,29	0,02	-0,01	-0,04	-0,02	-0,01
Rotterdam	0,40	0,01	0,03	0,00	0,04	0,03
Den Haag	0,40	-0,01	0,05	0,00	0,04	0,03
Utrecht	0,28	0,00	-0,02	-0,03	-0,04	0,02
Almere	0,49	0,00	0,02	0,01	0,02	0,01
Groene Hart	0,46	0,01	-0,02	0,00	-0,01	0,00

Bron: CBS/bewerking TNO

Hoger opgeleiden

De hoger opgeleide beroepsbevolking is over het algemeen in grootstedelijke regio's geconcentreerd. In Randstad Holland lag dit aandeel in 2009 op 38% van de beroepsbevolking, 5% meer dan landelijk. Binnen Randstad Holland is deze geconcentreerd in met name de Metropoolregio Amsterdam, maar daarbinnen Amsterdam. Het is niet de hele Metropoolregio Amsterdam waar dat aandeel hoger opgeleiden hoog ligt. Buiten de grenzen van stadsstaat Amsterdam is dat aandeel veel lager; in Almere is het 26%, het laagste van de vijf steden die de Randstad Monitor waarneemt. De stad Amsterdam trekt veel hoog opgeleiden aan uit andere regio's. Ze zijn afkomstig uit de omliggende regio zelf, de Randstad en de rest van Nederland. Het vindt in die mate plaats dat lager opgeleiden verdrongen lijken te worden naar de suburbs. De

concentratie hoger opgeleiden is ook in Rotterdam, Den Haag en Utrecht hoger dan het landelijke cijfer.

Tabel 3.11: Beroepsbevolking, hoog opgeleid, 2009 (als aandeel in de gehele beroepsbevolking) en verandering per tijdvak 1995-2009

	2009	95-2000	2000-05	05-09	1995-09	2009
	<i>Aandeel</i>			<i>Verandering aandeel</i>		
Nederland	0,33	0,02	0,04	0,02	0,08	0,01
Randstad Holland	0,38	0,04	0,04	0,02	0,10	0,01
Noord-Holland	0,40	0,02	0,06	0,02	0,10	0,02
Zuid-Holland	0,33	0,05	0,02	0,02	0,09	0,00
Utrecht	0,42	0,03	0,04	0,02	0,10	-0,01
Flevoland	0,27	0,00	0,05	0,01	0,06	0,00
Randstad provincies	0,37	0,03	0,04	0,02	0,09	0,01
Randstad Holland	0,38	0,04	0,04	0,02	0,10	0,01
Noordvleugel	0,42	0,02	0,05	0,02	0,10	0,01
Zuidvleugel	0,33	0,05	0,02	0,02	0,09	0,00
Randstad buitengebied	0,29	-0,01	0,06	0,01	0,06	0,01
Metropoolregio Amsterdam	0,41	0,02	0,06	0,03	0,11	0,02
Stadsregio Rotterdam	0,30	0,03	0,03	0,03	0,09	0,00
Stadsgewest Haaglanden	0,38	0,09	0,00	0,01	0,10	0,00
Bestuursregio Utrecht	0,48	0,03	0,05	0,03	0,11	0,00
Amsterdam	0,57	0,03	0,09	0,05	0,17	0,03
Rotterdam	0,34	0,03	0,03	0,03	0,09	-0,01
Den Haag	0,38	0,02	-0,01	0,02	0,04	-0,02
Utrecht	0,57	0,01	0,04	0,04	0,09	0,00
Almere	0,26	0,01	0,00	0,00	0,01	0,00
Groene Hart	0,29	0,01	0,03	0,02	0,06	0,00

Bron: CBS/bewerking TNO

De stad Utrecht heeft eenzelfde hoge concentratie als Amsterdam. De concentratie hoger opgeleiden in Amsterdam en Utrecht vloeit algemeen voort uit de samenstelling van de arbeidsvraag (hoogwaardige financiële en zakelijke diensten) en de aantrekkelijke woonomgeving. Over de tijd bezien neemt het aandeel hoger opgeleiden nog steeds toe; landelijk is de toename over de jaren 2005-2009 even groot als de toename over de jaren 1995-2000. In jaren met een zwakke arbeidsvraag (2000-2005) neemt het aandeel sneller toe; kennelijk besluiten mensen dan meer te studeren om beter gekwalificeerd op de arbeidsmarkt te komen. Mensen met een middelbare opleiding gaan dan even door om een hogere kwalificatie te krijgen op een hogere beroepsopleiding. In jaren met voldoende arbeidsvraag volstaat een middelbaar diploma om werk te vinden. Dit proces is vooral in Amsterdam waarneembaar.

3.3 Bruto regionaal product

Tabel 3.12: Bruto Regionaal Product Randstad Holland naar deelregio, 2009 (prijzen 2009), gemiddelde jaarlijkse groei 1995 tot en met 2009 per tijdvak (cijfers 2008 en 2009 voorlopig)

	2009	95-2000	2000-05	05-09	1995-09	2009
	<i>Miljoen E.</i>			<i>%</i>		
Nederland	509.619,0	3,6	1,2	1,4	2,1	-3,5
Randstad Holland	235.621,5	4,1	1,4	1,8	2,5	-3,2
Noord-Holland	93.838,9	3,9	1,9	1,8	2,6	-3,4
Zuid-Holland	108.513,5	3,7	1,0	1,6	2,1	-3,0
Utrecht	44.185,4	5,0	0,9	1,6	2,6	-3,3
Flevoland	9.316,6	6,3	4,3	3,9	4,9	-1,9
Randstad provincies	255.854,4	4,1	1,4	1,7	2,4	-3,2
Randstad Holland	235.621,5	4,1	1,4	1,8	2,5	-3,2
Noordvleugel	127.108,0	4,5	1,8	2,0	2,8	-3,4
Zuidvleugel	108.513,5	3,7	1,0	1,6	2,1	-3,0
Randstad buitengebied	20.232,9	3,8	0,9	1,4	2,1	-2,8
Metropoolregio Amsterdam	86.409,5	4,2	2,2	2,0	2,9	-3,5
Stadsregio Rotterdam	42.001,6	2,7	1,9	2,1	2,2	-2,8
Stadsgewest Haaglanden	33.673,0	4,2	0,8	1,1	2,1	-2,6
Bestuursregio Utrecht	26.932,1	4,8	1,1	1,5	2,5	-3,3
Amsterdam	39.043,3	3,5	2,7	2,0	2,8	-3,0
Rotterdam	25.481,0	2,4	1,2	1,5	1,7	-2,8
Den Haag	17.484,9	2,8	3,1	1,3	2,5	-2,1
Utrecht	15.585,5	3,8	0,9	1,7	2,1	-3,0
Almere	4.510,0	9,2	6,2	5,6	7,1	-2,2
Groene Hart	16.347,7	5,0	-0,9	1,8	2,0	-3,9

Bron: CBS/bewerking TNO

De afgelopen jaren is met spanning gewacht op de regionale economische krimp, die zich in 2009 daadwerkelijk lieten gelden. De bijzondere positie van Randstad Holland blijkt nog steeds terecht. De afgelopen veertien jaar heeft het gebied een structureel hogere groei laten zien dan de rest van Nederland. Hoewel het cijfer voor 2009 voorlopig is, lijkt de krimp in 2009 lager uit te vallen dan in de rest van het land. De Noordvleugel behoudt, vanaf 1995 gezien, zijn tienden van procentpunten voorsprong op de Zuidvleugel, ondanks het feit dat de Zuidvleugel minder hard is gekrompen in 2009. Flevoland blijft de regio met de hoogste groei, wat de correlatie tussen groei in bevolking en economie onderstreept. Het buitengebied in de Randstad heeft het minst geleden onder de recessie.

Tabel 3.13: Bruto regionaal product Randstad Holland naar deelregio in miljoen Euro, naar sector, 2009, prijzen 2009

BRP 2009 naar sector	Totaal	Landbouw	Industrie	Bouw	Handel Transport	Commerc. diensten	Non profit diensten
<i>Miljoen Euro</i>							
Nederland	509.619	8798	91036	30703	103476	143460	132146
Randstad Holland	235.621	3072	26187	13166	54187	80193	58816
Noord-Holland	93.839	925	9257	3929	22319	35137	22273
Zuid-Holland	108.513	2341	14101	7829	24948	30001	29293
Utrecht	44.185	296	3981	2517	8975	16907	11509
Flevoland	9.317	350	1142	382	2057	3177	2208
Randstad provincies	255.854	3912	28481	14657	58299	85222	65283
Randstad Holland	235.621	3072	26187	13166	54187	80193	58816
Noordvleugel	127.108	731	12086	5337	29239	50193	29523
Zuidvleugel	108.513	2341	14101	7829	24948	30001	29293
Randstad buitengebied	20.233	841	2294	1491	4112	5028	6467
Metropoolregio Amsterdam	86.410	478	8545	3016	20909	34295	19166
Stadsregio Rotterdam	42.002	368	7235	2803	10259	11590	9746
Stadsgewest Haaglanden	33.673	1228	2158	1655	7271	10632	10729
Bestuursregio Utrecht	26.932	99	2126	1231	4806	11366	7304
Amsterdam	39.043	29	2360	850	7875	18966	8963
Rotterdam	25.481	26	4301	1326	5718	7660	6451
Den Haag	17.485	71	750	629	4050	5129	6856
Utrecht	15.585	20	1052	576	2640	6684	4614
Almere	4.510	26	485	177	1041	1789	991
Groene Hart	16.348	504	2192	1912	4071	4110	3560

Bron: CBS/bewerking TNO

Randstad Holland produceerde in 2009 krap de helft van de waarde van de Nederlandse economie. Het Bruto Regionaal Product is, bij gebrek aan een betere variabele ('beyond GDP'), de beste indicator van de welvaart van een regio. De Noordvleugel en Zuidvleugel ontlopen elkaar weinig met een respectievelijke bijdrage van 127 en 108 miljard euro. De grootste bijdrage aan de productie komen vanuit de handel & transport, non-profit diensten en met name de commerciële dienstverlening. Deze eenvoudige vaststelling onderschrijft nogmaals het belang van de tertiaire sector in Randstad Holland. De industrie is het grootst in de Zuidvleugel, evenals de landbouw. De Rotterdamse haven en de glastuinbouw dragen hier aan bij.

Tabel 3.14: Bruto regionaal product Randstad Holland naar deelregio, sectoren als percentage van totaal BRP regio, 2009

	Totaal	Landbouw	Industrie	Bouw	Handel Transport	Commerc. diensten	Non profit diensten
<i>Percentage van totaal</i>							
Nederland	100	2	18	6	20	28	26
Randstad Holland	100	1	11	6	23	34	25
Noord-Holland	100	1	10	4	24	37	24
Zuid-Holland	100	2	13	7	23	28	27
Utrecht	100	1	9	6	20	38	26
Flevoland	100	4	12	4	22	34	24
Randstad provincies	100	2	11	6	23	33	26
Randstad Holland	100	1	11	6	23	34	25
Noordvleugel	100	1	10	4	23	39	23
Zuidvleugel	100	2	13	7	23	28	27
Randstad buitengebied	100	4	11	7	20	25	32
Metropoolregio Amsterdam	100	1	10	3	24	40	22
Stadsregio Rotterdam	100	1	17	7	24	28	23
Stadsgewest Haaglanden	100	4	6	5	22	32	32
Bestuursregio Utrecht	100	0	8	5	18	42	27
Amsterdam	100	0	6	2	20	49	23
Rotterdam	100	0	17	5	22	30	25
Den Haag	100	0	4	4	23	29	39
Utrecht	100	0	7	4	17	43	30
Almere	100	1	11	4	23	40	22
Groene Hart	100	3	13	12	25	25	22

Bron: CBS/bewerking TNO

Deze tabel geeft in duidelijke aandelen weer in welke mate sectoren bijdragen aan de productie van Randstad Holland. Het economische zwaartepunt ligt nadrukkelijk bij handel & transport en commerciële diensten. Ook toont zich direct de achtergestelde positie van landbouw en industrie van de Randstad ten opzichte van de rest van het land. Bouw en non-profit diensten zijn, in lijn van de verwachting, gelijkmatig verdeeld en gelijk met het landelijk gemiddelde. De groene clusters in de landbouw komen cijfermatig alleen terug in stadsgewest Haaglanden. Wat betreft industrie kan alleen Rotterdam (zowel stad als stadsgewest), mee met het landelijk gemiddelde. Handel en transport zijn in grote delen van de Randstad licht boven het landelijk gemiddelde aanwezig. Afsluitend is de dominante positie van commerciële diensten in de Randstad te danken aan Amsterdam met aandeel van maar liefst 49%.

Tabel 2.15: Jaarlijkse gemiddelde procentuele toename BRP per sector naar deelregio, 1995, 2009

	Totaal	Landbouw	Industrie	Bouw	Handel Transport	Commerc. diensten	Non profit diensten
				%			
Nederland	2,1	1,1	0,4	1,0	3,7	3,0	1,8
Randstad Holland	2,5	1,7	0,6	1,5	3,9	3,1	1,8
Noord-Holland	2,6	0,9	0,0	0,6	4,0	3,7	1,5
Zuid-Holland	2,1	1,8	0,6	1,9	3,7	2,2	1,7
Utrecht	2,6	0,8	0,8	2,0	3,7	3,0	2,0
Flevoland	4,9	0,9	4,7	1,3	7,0	6,2	3,5
Randstad provincies	2,4	1,4	0,5	1,5	3,9	3,1	1,8
Randstad Holland	2,5	1,7	0,6	1,5	3,9	3,1	1,8
Noordvleugel	2,8	1,4	0,6	1,1	4,1	3,6	1,8
Zuidvleugel	2,1	1,8	0,6	1,9	3,7	2,2	1,7
Randstad buitengebied	2,1	0,5	0,2	1,2	3,7	3,1	1,7
Metropoolregio							
Amsterdam	2,9	1,8	0,4	0,4	4,2	4,0	1,7
Stadsregio Rotterdam	2,2	3,0	1,0	2,2	3,2	2,4	2,1
Stadsgewest Haaglanden	2,1	2,1	0,0	1,2	5,1	1,9	1,3
Bestuursregio Utrecht	2,5	0,9	1,9	1,6	2,7	2,9	2,3
Amsterdam	2,8	3,6	-0,4	0,1	3,8	3,8	1,4
Rotterdam	1,7	2,1	0,9	2,2	2,0	2,0	1,7
Den Haag	2,5	1,9	0,4	1,5	6,3	1,7	1,8
Utrecht	2,1	0,7	1,5	2,7	2,3	2,3	1,9
Almere	7,1	1,8	6,3	4,1	8,4	8,5	5,2
Groene Hart	2,0	1,4	0,5	1,9	3,6	1,7	1,7

Bron: CBS/bewerking TNO

Voor de groei van het BRP tussen 1995 en 2009 is Randstad Holland vooral afhankelijk van de handel, transport en commerciële diensten. Alle delen van de Randstad Holland dragen ongeveer evenveel bij aan de groei van het BRP, alleen het buitengebied laat een duidelijk verschillend (kleiner) groeipad zien. De bouw, landbouw en non-profit diensten vormen de middenmoot. Stadsregio Rotterdam, zonder Westland, laat een relatief sterke groei in landbouw zien (3,0%), terwijl Amsterdam en Haaglanden pieken in handel en transport (4,2% en 5,1%). De industriële groei blijkt vanaf 1995 een zorgenkindje. Ondanks het feit dat industrie in de provincie Noord-Holland in deze periode stagneerde draagt de Noordvleugel in gelijke mate bij aan de groei van de Randstedelijke industrie als de Zuidvleugel.

Tabel 3.16: Toename toegevoegde waarde sectoren naar deelregio, 2009 (voorlopig)

	Totaal	Landbouw	Industrie	Bouw	Handel Transport	Commerc. diensten	Non profit diensten
				%			
Nederland	-3,5	2,4	-8,0	-4,3	-6,5	-3,3	2,0
Randstad Holland	-3,2	2,6	-7,4	-3,7	-6,4	-3,3	1,9
Noord-Holland	-3,4	1,4	-8,5	-4,9	-7,1	-2,7	1,7
Zuid-Holland	-3,0	2,6	-7,0	-2,8	-5,9	-3,8	2,0
Utrecht	-3,3	2,1	-7,2	-4,2	-6,7	-3,7	1,8
Flevoland	-1,9	0,9	-4,7	-7,1	-3,3	-3,0	3,4
Randstad provincies	-3,2	2,1	-7,4	-3,8	-6,4	-3,3	1,9
Randstad Holland	-3,2	2,6	-7,4	-3,7	-6,4	-3,3	1,9
Noordvleugel	-3,4	2,6	-7,8	-4,9	-6,8	-3,0	1,7
Zuidvleugel	-3,0	2,6	-7,0	-2,8	-5,9	-3,8	2,0
Randstad buitengebied	-2,8	0,4	-8,2	-4,5	-6,4	-3,3	2,2
Metropoolregio							
Amsterdam	-3,5	2,9	-8,1	-5,4	-7,0	-2,7	1,7
Stadsregio Rotterdam	-2,8	2,5	-3,6	-0,6	-6,2	-3,9	2,3
Stadsgewest Haaglanden	-2,6	3,2	-10,9	-6,2	-4,2	-3,8	1,6
Bestuursregio Utrecht	-3,3	2,1	-7,0	-6,0	-7,4	-3,6	1,7
Amsterdam	-3,0	2,9	-5,8	-4,6	-7,0	-2,7	1,1
Rotterdam	-2,8	2,5	-3,6	-0,6	-6,4	-4,0	2,2
Den Haag	-2,1	-0,6	-12,2	-8,2	-3,3	-3,8	1,8
Utrecht	-3,0	2,1	-7,0	-6,0	-7,2	-3,4	1,6
Almere	-2,2	0,9	-4,8	-7,1	-3,3	-3,1	3,3
Groene Hart	-3,9	2,3	-10,4	-2,3	-5,8	-4,7	2,4

Bron: CBS/bewerking TNO

Is er dankzij de crisis verandering waarneembaar in de sectoren waar Randstad Holland zijn geld mee verdient? Het antwoord is positief, hoewel er weinig verschil tussen de regio's van de Randstad en de rest van het land waarneembaar zijn. De landbouw en non-profit diensten blijken in crisistijd kurken die zijn blijven drijven. Alle andere sectoren hebben rake klappen opgelopen, industrie, handel en transport voorop. De bouw heeft in 2009 nog niet de volle omvang van de economische teruggang gevoeld met een krimp van slechts 3,7%, commerciële diensten houden de schade met een min van 3,3% ook beperkt. Zoals gezegd is tussen de regio's weinig verschil in ontwikkeling van de toegevoegde waarde. De industrie loopt de hardste klappen op in Haaglanden en Den Haag, terwijl transport en handel de dans in deze regio enigszins ontspringen. Commerciële diensten in Amsterdam doen het verrassend genoeg minder slecht dan in Rotterdam of in Den Haag.

Tabel 3.17: Arbeidsproductiviteit Randstad Holland naar deelregio, 2009 (prijzen 2009), gemiddelde jaarlijkse groei 1995 tot en met 2009 per tijdvak (cijfers 2008 en 2009 voorlopig)

	2009	95-2000	2000-05	05-09	1995-09	2009
	1000 E.			%		
Nederland	75,7	1,1	1,4	0,5	1,0	-2,3
Randstad Holland	78,7	1,3	1,7	0,7	1,2	-2,0
Noord-Holland	78,2	0,9	2,4	0,8	1,4	-2,1
Zuid-Holland	76,6	1,3	1,1	0,7	1,0	-1,8
Utrecht	78,9	1,8	1,2	0,3	1,1	-2,1
Flevoland	74,5	1,8	2,5	0,8	1,8	-2,4
Randstad provincies	77,5	1,3	1,6	0,7	1,2	-2,0
Randstad Holland	78,7	1,3	1,7	0,7	1,2	-2,0
Noordvleugel	80,7	1,2	2,2	0,7	1,4	-2,1
Zuidvleugel	76,6	1,3	1,1	0,7	1,0	-1,8
Randstad buitengebied	65,4	1,3	0,7	0,5	0,8	-2,0
Metropoolregio						
Amsterdam	80,8	1,0	2,7	0,9	1,5	-2,1
Stadsregio Rotterdam	81,8	0,6	1,8	0,3	1,0	-1,9
Stadsgewest Haaglanden	77,3	1,7	1,1	0,7	1,2	-1,1
Bestuursregio Utrecht	82,4	1,4	1,6	0,1	1,1	-2,1
Amsterdam	87,8	0,2	3,2	1,0	1,5	-2,1
Rotterdam	83,1	0,7	1,7	0,3	0,9	-1,9
Den Haag	78,0	1,2	1,5	0,5	1,1	-1,2
Utrecht	84,4	1,2	1,6	0,2	1,1	-1,9
Almere	76,9	2,0	2,5	0,7	1,8	-2,7
Groene Hart	69,5	1,8	-0,1	1,1	0,9	-2,2

Bron: CBS/bewerking TNO

De arbeidsproductiviteit is een van de belangrijkste indicatoren als het gaat om de concurrentiekracht van een regio. Het beschrijft immers hoe waardevol het werk is dat de gemiddelde werknemer in de regio verricht. De arbeidsproductiviteit van de Randstad Holland (78,7 duizend euro per voltijd-equivalent) ligt zoals verwacht hoger dan de rest van Nederland (75,7 duizend euro), jaarlijks 3000 euro per werknemer. De groei van de arbeidsproductiviteit in Nederland is met 1% over de jaren 1995-2009 laag. De verbetering die zichtbaar is na 2000 wordt teniet gedaan door de ontwikkelingen na 2007. De toegevoegde waarde nam in 2009 enorm af, terwijl de werkgelegenheid gemeten in voltijdequivalenten zeer bescheiden afnam. Een forse afname van de productiviteit is dan het resultaat. Indien we deze eenmalige ontwikkeling buiten beschouwing laten – inmiddels stijgt de toegevoegde waarde weer naar het niveau van voor de recessie – ontwikkelt de arbeidsproductiviteit zich feitelijk gezond na 2000. Het extra arbeidsaanbod wordt minder, zodat de productiviteit moet toenemen om aan de extra vraag naar goederen en diensten te voldoen. Binnen de Randstad ligt de arbeidsproductiviteit in de stad Amsterdam het hoogst (87,8 duizend euro per arbeidsjaar); dat is mede het gevolg van de concentratie van hoogwaardige (financiële en zakelijke) diensten in Amsterdam. Utrecht volgt daarachter, op de voet gevolgd door Rotterdam. In Den Haag is deze het laagst. Het is duidelijk

dat de hoogwaardige economische activiteiten een stedelijk karakter hebben; in het Groene Hart en het buitengebied van de Randstad is de productiviteit lager.

Tabel 3.18: Bruto regionaal product per hoofd van de bevolking Randstad Holland naar deelregio, 2009 (prijzen 2009), gemiddelde jaarlijkse groei 1995 tot en met 2009 per tijdvak (cijfers 2008 en 2009 voorlopig)

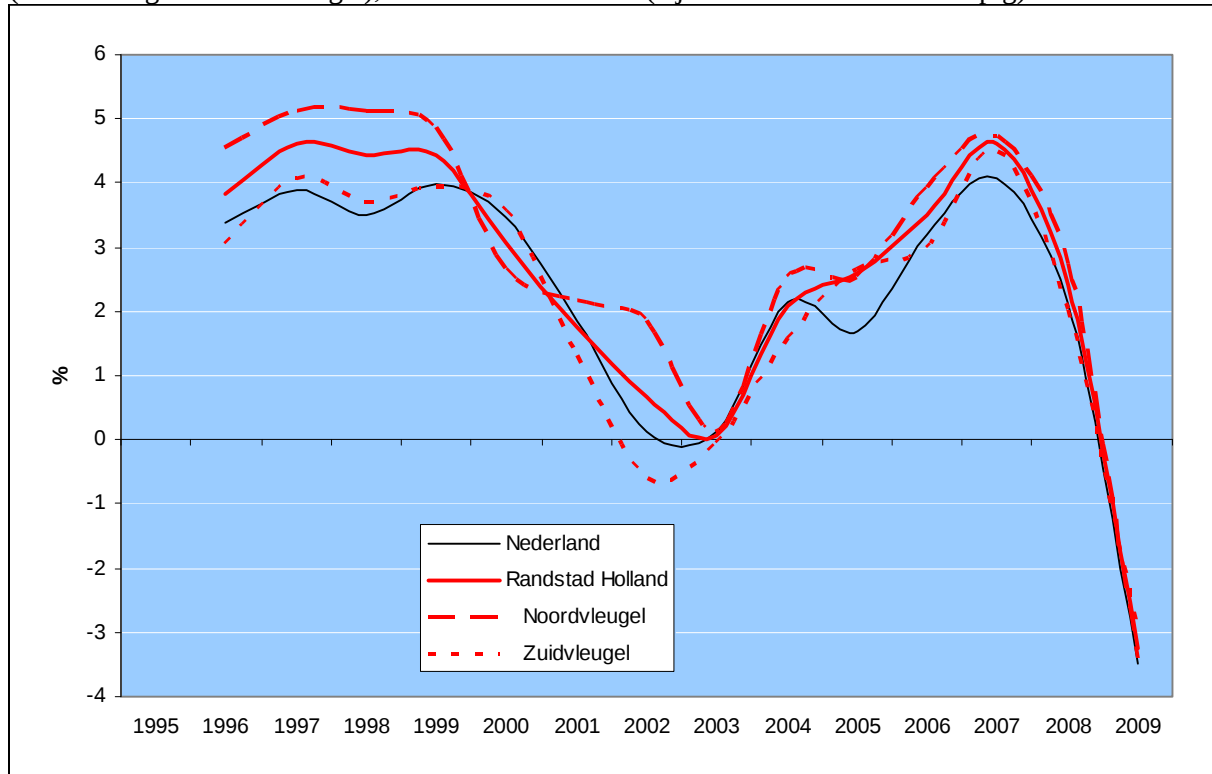
	2009	95-2000	2000-05	05-09	1995-09	2009
	1000 E.			%		
Nederland	30,8	3,0	0,7	1,1	1,6	-4,0
Randstad Holland	34,3	3,4	0,8	1,3	1,9	-4,0
Noord-Holland	35,3	3,4	1,3	1,3	2,0	-4,2
Zuid-Holland	31,1	3,2	0,6	1,3	1,7	-3,7
Utrecht	36,3	4,1	0,0	0,8	1,7	-4,1
Flevoland	24,2	2,4	1,6	2,7	2,2	-3,1
Randstad provincies	33,0	3,4	0,8	1,3	1,8	-3,9
Randstad Holland	34,3	3,4	0,8	1,3	1,9	-4,0
Noordvleugel	37,6	3,6	1,0	1,2	2,0	-4,3
Zuidvleugel	31,1	3,2	0,6	1,3	1,7	-3,7
Randstad buitengebied	23,0	2,8	0,3	1,1	1,4	-3,3
Metropoolregio						
Amsterdam	37,9	3,4	1,4	1,3	2,1	-4,4
Stadsregio Rotterdam	34,7	2,3	1,6	2,0	1,9	-3,5
Stadsgewest Haaglanden	33,3	3,6	0,1	0,4	1,4	-3,6
Bestuursregio Utrecht	43,3	4,1	-0,1	0,3	1,5	-4,4
Amsterdam	51,3	3,1	2,4	1,3	2,4	-4,3
Rotterdam	43,2	2,5	1,3	1,6	1,8	-3,7
Den Haag	36,0	2,9	1,7	0,7	1,8	-3,4
Utrecht	51,4	3,4	-0,8	-0,5	0,8	-5,0
Almere	24,1	2,8	2,3	4,2	3,0	-3,4
Groene Hart	27,1	4,5	-1,1	1,6	1,7	-4,2

Bron: CBS/bewerking TNO

Het BRP per hoofd van de bevolking is de meest zuivere maat die inkomen uitdrukt. Het BRP geeft aan hoe groot de koek is, gedeeld door het aantal mensen geeft het een indicatie van de welvaartstoename. Hoe kleiner de regionale eenheid (bijvoorbeeld voor de grote steden) is waarop deze variabele wordt beschouwd, hoe minder zinvol vanwege de balans tussen wonen en werken in regio's. Op een laag ruimtelijk schaalniveau drukt de maatstaf niet alleen uit hoe de welvaart zich ontwikkelt, maar ook hoe de balans tussen wonen en werken verandert. Hoe groter de ruimtelijke eenheid is waarop de maatstaf wordt gebruikt, hoe minder de woon/werk-balans als factor meeweegt. Het BRP per hoofd groeide in Randstad Holland voortdurend sneller dan in Nederland, hetgeen de verdere agglomeratievorming in Nederland uitdrukt. De Randstedelijke bevolking ziet het inkomen sneller stijgen dan de overige Nederlanders. In Flevoland ligt het BRP/capita laag, maar dat is een gevolg van de woonfunctie van deze provincie. Hetzelfde geldt voor Almere. Tot 2005 groeide het BRP/capita sneller in de Noordvleugel, maar na 2005 ligt dat

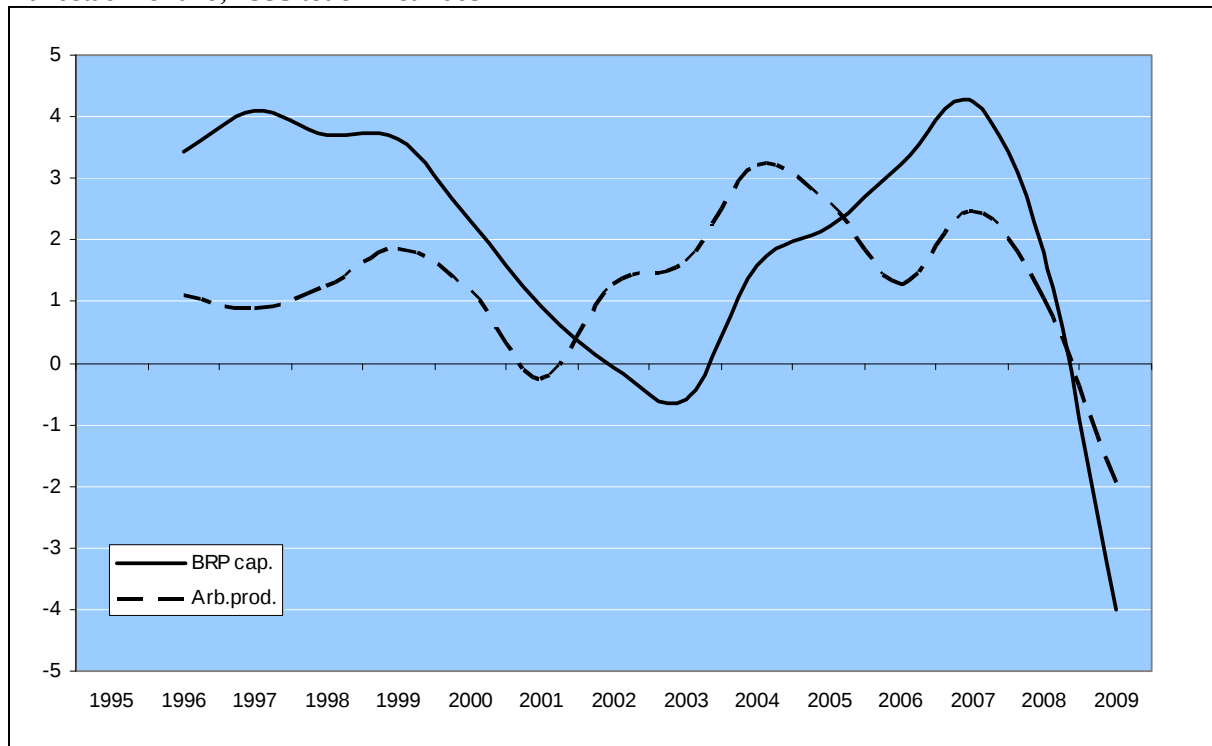
voordeel met ééntiende procent bij de Zuidvleugel. Vooral in de Stadsregio Rotterdam nam het BRP per capita toe (plus 2% over de jaren 2005-2009). Dat kan ook een gevolg zijn van een normale economische groei met een relatief achterblijvende bevolkingsontwikkeling.

Figuur 3.3: Jaarlijkse ontwikkeling bruto regionaal product, Nederland en Randstad Holland (Noordvleugel en Zuidvleugel), 1995 tot en met 2009 (cijfers 2008 en 2009 voorlopig)

Bron: CBS/bewerking TNO

Figuur 3.4: Jaarlijkse ontwikkeling bruto regionaal product per inwoner en arbeidsproductiviteit, Randstad Holland, 1995 tot en met 2009

Bron: CBS/bewerking TNO

Armoede

Armoede is hier uitgedrukt als een tekort aan financiële middelen en is tevens een indicatie voor de sociale kwetsbaarheid van huishoudens. Armoede kan leiden tot sociale uitsluiting en vaak gaat armoede gepaard met een combinatie van sociaal-economische problemen als werkloosheid, laag opleidingsniveau, dakloosheid, schuldproblematiek, echtscheiding en gezondheidsproblemen. Zorgwekkend hierbij is de sterke oververtegenwoordiging van minderjarige kinderen in huishoudens die leven onder de lage-inkomensgrens. Als maat voor armoede is de lage inkomens-grens gehanteerd. De hoogte van de grens is geënt op het bijstandsniveau van een alleenstaande in 1979 en is in prijzen van het jaar 2000 vastgesteld op 9250 euro per jaar. Indien het gestandaardiseerd inkomen van een huishouden, dat wil zeggen gecorrigeerd voor gezinssamenstelling en inflatie, onder deze grens valt is sprake van armoede. Belangrijk om te vermelden is dat studenten en huishoudens met een onvolledig jaarinkomen buiten beschouwing zijn gelaten. In Nederland leven in 2008 bijna 500 duizend huishoudens onder de lage-inkomensgrens, ofwel 7,3 procent van het totaal aantal huishoudens. Een derde van deze huishoudens leeft langdurig onder de armoedegrens, dat wil zeggen langer dan vier jaar. In Randstad Holland ligt het aandeel huishoudens onder de lage-inkomensgrens hoger met 8,1 procent, waarvan 3,1 procent langdurig. Armoedeproblematiek speelt vooral in de drie grote steden Amsterdam, Rotterdam en Den Haag. In deze steden is het percentage huishoudens dat onder de lage inkomensgrens leeft tussen de 12,3 en 14,4 procent en langdurig tussen de 4,7 en 6,5 procent. Amsterdam is de stad met de grootste armoedeproblematiek. In Almere ligt de armoedeproblematiek onder het nationaal gemiddelde.

Tabel 3.19: Armoede in Randstad Holland in 2008, uitgedrukt als percentage huishoudens onder de lage-inkomensgrens

	Inkomen onder lage-inkomensgrens tenminste 1 jaar	Inkomen langdurig onder lage- inkomensgrens 4 jaar en langer
	% huishoudens	% huishoudens
Nederland	7,3	2,5
Randstad Holland	8,2	3,1
Noord-Holland	8,7	3,4
Zuid-Holland	8,1	3,1
Utrecht	6,1	2,0
Flevoland	7,4	2,1
Randstad provincies	8,0	3,0
Randstad Holland	8,2	3,1
Noordvleugel	8,3	3,2
Zuidvleugel	8,1	3,1
Randstad buitengebied	6,1	1,9
Metropoolregio Amsterdam	9,3	3,7
Stadsregio Rotterdam	9,7	4,0
Stadsgewest Haaglanden	9,5	3,5
Bestuursregio Utrecht	6,9	2,5
Amsterdam	14,4	6,5
Rotterdam	13,0	5,8
Den Haag	12,3	4,7
Utrecht	8,7	3,4
Almere	7,4	2,2
Groene hart	4,5	1,4

Bron: TNO, op basis van CBS

3.4 Investerings en export

Tabel 3.20: Investerings Randstad Holland naar deelregio, 2009 (prijzen 2009), gemiddelde jaarlijkse groei 1995 tot en met 2009 per tijdvak (cijfers 2008 en 2009 voorlopig)

	2009	95-2000	2000-05	05-09	1995-09	2009
	<i>Miljoen E.</i>			<i>%</i>		
Nederland	111.266,0	6,7	-0,5	1,1	2,4	-12,4
Randstad Holland	55.710,3	7,4	-0,4	0,2	2,5	-12,4
Noord-Holland	17.888,6	7,2	-1,9	0,0	1,8	-16,0
Zuid-Holland	25.190,9	6,7	-0,3	2,0	2,8	-11,6
Utrecht	9.609,9	7,4	2,1	-0,6	3,1	-12,6
Flevoland	3.021,0	14,2	0,9	-7,6	2,8	5,5
Randstad provincies	55.710,3	7,4	-0,4	0,2	2,5	-12,4
Randstad Holland	51.177,2	7,5	-0,2	0,1	2,6	-12,1
Noordvleugel	25.986,4	8,2	-0,1	-1,5	2,4	-12,6
Zuidvleugel	25.190,9	6,7	-0,3	2,0	2,8	-11,6
Randstad buitengebied	4.533,1	6,5	-2,2	1,3	1,8	-16,1
Metropoolregio Amsterdam	17.022,6	8,5	-1,3	-1,8	1,9	-13,2
Stadsregio Rotterdam	9.708,0	3,3	3,1	2,9	3,1	-13,5
Stadsgewest Haaglanden	7.733,8	9,2	-3,5	2,4	2,6	-7,2
Bestuursregio Utrecht	6.209,8	8,5	2,2	-0,1	3,7	-11,0
Amsterdam	-	-	-	-	-	-
Rotterdam	-	-	-	-	-	-
Den Haag	-	-	-	-	-	-
Utrecht	-	-	-	-	-	-
Almere	-	-	-	-	-	-
Groene Hart	2.679,3	9,8	-1,3	-2,7	2,1	-22,2

Bron: CBS/bewerking TNO

Investerings

De investeringen tonen in 2009 een gemeenschappelijk en ongekend beeld. Op Flevoland na laten alle regio's van de Randstad een dramatische terugloop van investeringen zien. Opvallend genoeg scoort Flevoland wel slecht in de jaren voorafgaand aan de crisis: een negatieve groei van 7,6%. In alle geledingen van de economie hebben organisaties hun lange termijn investeringen ondergeschikt gemaakt aan andere activiteiten. Tussen 1995 en 2009 vertoont Noord-Holland een lager groeicijfer voor investeringen dan Utrecht, Zuid-Holland en Flevoland. De Metropoolregio Amsterdam trekt de rest van de provincie niet mee gegeven een eveneens lager cijfer van 1,9%. Haaglanden heeft zich hersteld van een terugloop in investeringen in het eerste deel van het decennium. De Stadsregio Rotterdam laat een gelijkmatige ontwikkeling van de investeringen zien tijdens de gehele periode.

Tabel 3.21: Toename investeringen sectoren naar deelregio, 1995-2009 (voorlopig)

	Woningen	Bedrijfsge- bouwen	GW	Vervoer- middelen	Machines en installaties	Overig
				%		
Nederland	1,1	1,6	1,8	0,8	0,2	8,4
Randstad Holland	1,2	1,5	1,5	1,2	0,3	8,4
Noord-Holland	1,5	0,0	0,7	-1,5	-1,0	8,7
Zuid-Holland	1,8	2,1	0,9	0,8	1,2	8,1
Utrecht	0,3	1,6	6,4	4,1	-1,4	8,4
Flevoland	-2,6	4,4	-13,8	7,6	6,7	10,4
Randstad provincies	1,2	1,5	1,5	1,2	0,3	8,4
Randstad Holland	1,6	1,3	1,6	1,3	0,3	8,4
Noordvleugel	1,3	0,4	2,4	1,5	-0,8	8,6
Zuidvleugel	1,8	2,1	0,9	0,8	1,2	8,1
Randstad buitengebied	-1,5	3,6	-0,7	-0,6	0,4	9,1
Metropoolregio Amsterdam	1,5	-0,2	-0,4	0,4	-0,5	8,7
Stadsregio Rotterdam	1,7	2,1	-0,1	2,2	3,3	8,4
Stadsgewest Haaglanden	3,1	3,9	-5,6	-0,9	-3,7	7,9
Bestuursregio Utrecht	-0,6	1,4	8,4	5,5	-1,2	8,5
Amsterdam	-	-	-	-	-	-
Rotterdam	-	-	-	-	-	-
Den Haag	-	-	-	-	-	-
Utrecht	-	-	-	-	-	-
Almere	-	-	-	-	-	-
Groene Hart	0,9	0,4	5,0	-2,4	0,0	7,7

Bron: CBS/bewerking TNO

Er zijn geringe verschillen te duiden tussen sectoren als het gaat om de ontwikkeling van investeringen in de periode tussen 1995 en 2009. Opvallend is de terugloop van bouwactiviteiten, woningen en civiel, in Flevoland. Deze sectoren zijn verantwoordelijk voor terugloop van de totale investeringen in die provincie. De civiele werken laten ook in Haaglanden een stevige terugloop zien. Voor zowel Nederland als de Randstad is het zorgwekkend dat machines en installaties als investeringsdoel nauwelijks groei laat zien, op de stadsregio Rotterdam na. Kapitaal in deze categorie duidt op een vitale industrie. De cijfers duiden echter een focus op winstmaximalisatie en een drijfveer om de productie te handhaven met in het verleden gedane investeringen. De druk op de ruimte in Utrecht vertaalt zich in teruglopende investeringen in woningbouw wegens traag verlopende planprocessen. Opvallend is dat overige kapitaalgoederen, waaronder ICT georiënteerd, een zeer duidelijke groei laten zien.

In 2009 zijn er dynamische, en zoals verwacht overwegend negatieve, ontwikkelingen in de investeringen waar te nemen. Direct springen overheidsuitgaven in GW in het oog, de enige sector die een toename in investeringen laat zien. De klap in de industriële georiënteerde sectoren van vervoermiddelen en machines & installaties laten de grootste dynamiek zien. Het kwam voor dat orders om deze investeringen te doen ten tijde van de crisis werden geannuleerd, een bijsturing die alleen voor deze type investeringen mogelijk is.

De investeringen in vastgoed lopen ook terug, maar minder sterk. Ondanks de sterke groei tussen 1995 en 2009 van overige investeringen (waaronder bestedingen aan ICT) moet ook deze categorie in 2009 ruime een tiende van zijn omvang inleveren.

Tabel 3.22: Toename investeringen sectoren naar deelregio, 2009 (voorlopig)

	Woningen	Bedrijfs- gebouwen	GW	Vervoer- middelen	Machines en installaties	Overig
				%		
Nederland	-13,6	-7,1	4,8	-24,6	-17,1	-12,1
Randstad Holland	-15,4	-4,3	4,0	-25,9	-16,9	-12,3
Noord-Holland	-18,0	-9,1	4,9	-34,3	-18,9	-13,5
Zuid-Holland	-12,3	-0,7	-3,4	-33,6	-15,2	-11,4
Utrecht	-18,2	-5,2	25,1	-31,2	-16,9	-12,6
Flevoland	-18,0	-7,9	-	-	-22,7	-8,4
Randstad provincies	-15,4	-4,3	4,0	-25,9	-16,9	-12,3
Randstad Holland	-14,3	-4,4	5,0	-26,1	-16,3	-12,5
Noordvleugel	-16,5	-8,7	15,0	-22,2	-17,8	-13,3
Zuidvleugel	-12,3	-0,7	-3,4	-33,6	-15,2	-11,4
Randstad buitengebied	-24,5	-3,7	-11,6	-21,2	-24,2	-10,9
Metropoolregio						
Amsterdam	-16,9	-10,2	5,4	-16,7	-18,2	-13,4
Stadsregio Rotterdam	-11,7	-5,5	-13,6	-28,5	-17,8	-8,4
Stadsgewest						
Haaglanden	-10,2	12,1	23,6	-36,1	-26,4	-14,4
Bestuursregio Utrecht	-32,5	3,5	37,1	-27,8	-12,4	-13,2
Amsterdam	-	-	-	-	-	-
Rotterdam	-	-	-	-	-	-
Den Haag	-	-	-	-	-	-
Utrecht	-	-	-	-	-	-
Almere	-	-	-	-	-	-
Groene Hart	-15,5	-6,1	-17,7	-64,3	-16,0	-11,8

Bron: CBS/bewerking TNO

Export

In de periode 1995 tot 2009 laat de Zuidvleugel, in het bijzonder de Rotterdamse haven, een hoge exportquote zien. Ten opzichte van elke euro toegevoegde waarde nam de waarde van de export met 14 cent toe. Het resultaat is voor elke euro toegevoegde waarde, in 2009 voor 83 cent werd geëxporteerd. Het is bovendien de enige regio waarin de exportquote is toegenomen, in andere Randstedelijke regio's is deze gelijk gebleven of gedaald. Met name Amsterdam en Utrecht zien het aandeel van binnenlands georiënteerde activiteit toenemen; dit is zeer waarschijnlijk toe te schrijven aan de relatieve toename van de dienstensector. Opvallend is dat afgezien van de Zuidvleugel alle Randstad regio's onder de landelijke exportquote van 44% zitten. Dit betekent dat de internationaal concurrerende waardecreatie van Nederland zich blijkbaar in andere regio's buiten de Randstad, zoals Brabant, Gelderland en Overijssel, bevindt. Utrecht en Den Haag tonen hun sterke nationale functie door een lage exportquote van 24% voor respectievelijk de bestuursregio en het stadsgewest. Duidelijk is dat de klap die in 2008 aan de internationale

economie is toegediend heeft geleid tot teruglopende exportquota, hier ook weer het sterkst in de regio Rotterdam.

Tabel 3.23: Export Randstad Holland naar deelregio en deelperiode. Relatieve omvang export uitgedrukt ten opzichte van toegevoegde waarde.*

Exportquote	2009	95-2000	2000-05	05-09	1995-09	2009
<i>Export ten opzichte van toegevoegde waarde</i>						
Nederland	0,44	0,03	-0,02	-0,02	-0,01	-0,06
Randstad Holland	0,42	0,02	0,00	-0,02	0,00	-0,06
Noord-Holland	0,39	0,00	-0,02	-0,01	-0,02	-0,03
Zuid-Holland	0,51	0,05	0,02	-0,03	0,05	-0,10
Utrecht	0,25	0,00	-0,03	-0,01	-0,04	-0,02
Flevoland	0,35	0,01	0,01	-0,02	0,00	-0,02
Randstad provincies	0,41	0,02	0,00	-0,02	0,00	-0,06
Randstad Holland	0,42	0,02	0,00	-0,02	0,00	-0,06
Noordvleugel	0,35	0,00	-0,02	-0,01	-0,03	-0,03
Zuidvleugel	0,51	0,05	0,02	-0,03	0,05	-0,10
Randstad buitengebied	0,28	0,01	-0,01	-0,02	-0,02	-0,02
Metropoolregio Amsterdam	0,40	0,00	-0,02	-0,01	-0,03	-0,03
Stadsregio Rotterdam	0,83	0,14	0,03	-0,04	0,14	-0,19
Stadsgewest Haaglanden	0,24	0,02	0,00	-0,01	0,01	-0,01
Bestuursregio Utrecht	0,24	0,01	-0,02	-0,01	-0,01	-0,02
Amsterdam	-	-	-	-	-	-
Rotterdam	-	-	-	-	-	-
Den Haag	-	-	-	-	-	-
Utrecht	-	-	-	-	-	-
Almere	-	-	-	-	-	-
Groene Hart	0,33	-0,02	-0,01	-0,03	-0,06	-0,04

Bron: CBS/bewerking TNO

* De export is deel van de bruto omzet waarde en als zodanig niet vergelijkbaar de met de toegevoegde waarde; dat is de bruto omzet waarde minus het intermediair verbruik ('kosten'). De cijfers in de tabel laten zich lezen als het aantal cent dat als export aan het buitenland wordt geleverd dat wordt afgezet ten opzichte van elke euro toegevoegde waarde die netto in de regio wordt gerealiseerd. In uitzonderlijke gevallen kan de export groter zijn dan de toegevoegde waarde. Het is dus niet: van elke euro toegevoegde waarde komt dat deel uit de export.

3.5 Werkzame personen

Tabel 3.24: Werkzame personen Randstad Holland naar deelregio, 2009, gemiddelde jaarlijkse groei 1995 tot en met 2009 per tijdvak (cijfers 2008 en 2009 voorlopig)

	2009	95-2000	2000-05	05-09	1995-09	2009
	<i>x 1000</i>			<i>%</i>		
Nederland	8.630,0	2,6	0,3	1,1	1,3	-1,2
Randstad Holland	3.849,3	2,8	0,2	1,2	1,4	-1,3
Noord-Holland	1.544,6	3,0	0,0	1,1	1,4	-1,4
Zuid-Holland	1.814,9	2,4	0,3	1,0	1,3	-1,3
Utrecht	726,8	3,1	0,3	1,5	1,6	-1,2
Flevoland	160,1	4,3	2,3	3,2	3,2	0,5
Randstad provincies	4.246,4	2,8	0,3	1,2	1,4	-1,3
Randstad Holland	3.849,3	2,8	0,2	1,2	1,4	-1,3
Noordvleugel	2.034,4	3,2	0,1	1,4	1,6	-1,3
Zuidvleugel	1.814,9	2,4	0,3	1,0	1,3	-1,3
Randstad buitengebied	397,1	2,6	0,8	1,1	1,5	-0,7
Metropoolregio						
Amsterdam	1.377,1	3,2	0,1	1,3	1,6	-1,4
Stadsregio Rotterdam	653,0	2,2	0,5	1,9	1,5	-1,0
Stadsgewest Haaglanden	563,7	2,3	0,2	0,6	1,1	-1,5
Bestuursregio Utrecht	726,8	3,1	0,3	1,5	1,6	-1,2
Amsterdam	570,5	3,2	0,0	1,1	1,4	-1,1
Rotterdam	390,5	1,9	0,0	1,3	1,0	-1,0
Den Haag	289,3	1,6	1,9	1,0	1,5	-1,0
Utrecht	241,1	2,5	-0,2	1,7	1,3	-1,0
Almere	75,5	6,7	4,1	5,0	5,3	0,5
Groene Hart	298,4	3,2	-0,4	0,9	1,2	-1,7

Bron: CBS/bewerking TNO

Het aantal werkzame personen bedroeg in Nederland in 2009 ruim 8,6 miljoen; zij hebben banen van minimaal 12 uur in de week. Van de ruim 8,6 miljoen werkzame personen in Nederland werken er bijna 3,8 miljoen in Randstad Holland. Er werken meer personen in de Noordvleugel dan in de Zuidvleugel. Vooral in de metropoolregio Amsterdam werken veel mensen.

Hoewel het aantal werkzame personen in Nederland gemiddeld gesproken gegroeid is tussen 1995 en 2009, is er een scherpe daling van de werkgelegenheid van 1,2 procent in 2009. Deze daling in werkgelegenheid geldt overigens voor alle regio's behalve Flevoland en Almere. Met name in het Groene Hart is de afname in het aantal werkzame personen groot. In deze regio is er een daling van 1,7 procent in werkgelegenheid. Ook het Stadsgewest Haaglanden en de Metropoolregio Amsterdam doen het relatief slecht in 2009.

Tabel 3.25: Werkgelegenheid Randstad Holland naar deelregio, naar sector, 2009

	Totaal	Landbouw	Industrie	Bouw	Handel Transport	Commerc. diensten	Non profit diensten
	<i>x 1000</i>						
Nederland	8.630	244	951	489	2.207	1.849	8.630
Randstad Holland	3.849	66	289	205	1.004	1.000	3.849
Noord-Holland	1.545	25	116	67	426	411	1.545
Zuid-Holland	1.815	47	143	118	464	412	1.815
Utrecht	727	10	51	40	174	206	727
Flevoland	160	8	17	7	46	34	160
Randstad provincies	4.246	90	326	231	1.110	1.063	4.246
Randstad Holland	3.849	66	289	205	1.004	1.000	3.849
Noordvleugel	2.034	19	146	87	540	588	2.034
Zuidvleugel	1.815	47	143	118	464	412	1.815
Randstad buitengebied	397	24	37	26	106	62	397
Metropoolregio Amsterdam	1.377	11	102	51	383	396	1.377
Stadsregio Rotterdam	653	9	52	44	176	165	653
Stadsgewest Haaglanden	564	18	26	25	120	145	564
Bestuursregio Utrecht	727	3	22	19	93	137	727
Amsterdam	570	1	26	12	134	197	570
Rotterdam	391	1	31	21	95	107	391
Den Haag	289	1	9	9	59	68	289
Utrecht	241	1	11	9	49	77	241
Almere	76	1	7	3	23	19	76
Groene Hart	298	14	33	29	91	53	298

Bron: CBS/bewerking TNO

De landbouw is een kleine sector qua werkgelegenheid. In Randstad Holland is deze sector kleiner dan de verhouding zoals die op nationaal niveau geldt. In de Zuidvleugel biedt de landbouw relatief veel mensen werk (3% van de totale werkgelegenheid in de Zuidvleugel). In Nederland zijn met name de sectoren handel & transport en non-profit diensten relatief groot. Er werken daar respectievelijk 2,2 miljoen en 8,6 miljoen personen. Dit geldt in mindere mate voor de sector handel & transport in de Noordvleugel van Randstad Holland, de Metropoolregio Amsterdam, Stadsgewest Haaglanden, Bestuursregio Utrecht en de steden Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht. Immers, in al deze regio's en steden spelen commerciële diensten een grote rol. De industriesector en bouwsector zijn in Nederland ook relatief klein. Over het algemeen is de werkgelegenheid in de industrie groter dan in de bouwsector. In Stadsgewest Haaglanden, en daarbinnen Den Haag, is het aandeel non-profit vanzelfsprekend hoog omdat de Nederlandse overheid is er gezeteld. Daarnaast is er in Den Haag een aanzienlijke concentratie internationale gouvernementele organisaties uit hoofde van de VN.

Tabel 3.26: Werkzame personen Randstad Holland naar deelregio, sectoren als percentage van totaal regio, 2009

	Totaal	Landbouw	Industrie	Bouw	Handel Transport	Commerc. diensten	Non profit diensten
<i>Percentage van totaal</i>							
Nederland	100	3	11	6	26	21	33
Randstad Holland	100	2	8	5	26	26	33
Noord-Holland	100	2	8	4	28	27	32
Zuid-Holland	100	3	8	6	26	23	35
Utrecht	100	1	7	5	24	28	34
Flevoland	100	5	10	4	29	21	31
Randstad provincies	100	2	8	5	26	25	34
Randstad Holland	100	2	8	5	26	26	33
Noordvleugel	100	1	7	4	27	29	32
Zuidvleugel	100	3	8	6	26	23	35
Randstad buitengebied	100	6	9	7	27	16	36
Metropoolregio							
Amsterdam	100	1	7	4	28	29	31
Stadsregio Rotterdam	100	1	8	7	27	25	32
Stadsgewest Haaglanden	100	3	5	4	21	26	41
Bestuursregio Utrecht	100	0	3	3	13	19	21
Amsterdam	100	0	5	2	24	35	35
Rotterdam	100	0	8	5	24	27	35
Den Haag	100	0	3	3	20	23	50
Utrecht	100	0	5	4	20	32	39
Almere	100	1	9	4	30	26	30
Groene Hart	100	5	11	10	30	18	27

Bron: CBS/bewerking TNO

Tabel 3.27: Jaarlijkse gemiddelde procentuele toename werkzame personen per sector naar deelregio, 1995-2009

	Totaal	Landbouw	Industrie	Bouw	Handel Transport	Commerc. diensten	Non profit diensten
	%						
Nederland	1,3	-1,1	-0,9	1,0	1,2	2,8	1,8
Randstad Holland	1,4	-1,7	-1,3	1,4	0,9	2,9	1,8
Noord-Holland	1,4	-1,1	-1,7	0,6	1,1	3,1	1,6
Zuid-Holland	1,3	-1,6	-1,1	1,7	0,7	2,7	1,7
Utrecht	1,6	-0,6	-0,8	2,0	1,0	2,9	1,9
Flevoland	3,2	-1,2	2,5	1,8	4,2	4,3	3,3
Randstad provincies	1,4	-1,3	-1,1	1,4	1,0	2,9	1,8
Randstad Holland	1,4	-1,7	-1,3	1,4	0,9	2,9	1,8
Noordvleugel	1,6	-1,8	-1,4	1,0	1,1	3,1	1,8
Zuidvleugel	1,3	-1,6	-1,1	1,7	0,7	2,7	1,7
Randstad buitengebied	1,5	-0,3	-0,2	1,4	1,7	2,9	1,7
Metropoolregio							
Amsterdam	1,6	-2,4	-1,6	0,4	1,2	3,3	1,8
Stadsregio Rotterdam	1,5	0,4	-1,4	2,6	0,5	3,1	2,0
Stadsgewest Haaglanden	1,1	-2,4	-1,6	0,8	0,7	2,3	1,3
Bestuursregio Utrecht	1,6	-3,0	-0,3	1,7	0,5	2,7	1,9
Amsterdam	1,4	-1,4	-3,1	-0,8	0,7	2,8	1,8
Rotterdam	1,0	-0,5	-1,5	2,5	-0,6	2,7	1,7
Den Haag	1,5	-1,9	-1,3	1,2	1,1	2,2	1,7
Utrecht	1,3	-3,2	-0,7	2,8	0,1	1,9	1,7
Almere	5,3	-0,3	4,6	4,6	5,4	6,5	4,8
Groene Hart	1,2	-1,1	-1,1	1,7	1,3	2,6	1,8

Bron: CBS/bewerking TNO

De groei van het aantal werkzame personen tussen 1995 en 2009 is gemiddeld 1,3 procent. Deze toename is vooral toe te kennen aan een forse stijging in de commerciële dienstenverlening van 2,8 procent. Landbouw en industrie zijn echter sectoren die op nationaal niveau een krimp laten zien van 1,1 procent en 0,9 procent. Dit geldt ook voor de meeste regio's. Alleen in de Stadsregio Rotterdam is er sprake van een gemiddelde stijging in de landbouwsector van 0,4 procent. In Flevoland en Almere is er ook een sterke stijging in de industriële sector. Dit geldt ook voor de commerciële diensten in deze regio's. Deze regio's doen het ook goed met betrekking tot de sectoren handel en transport en non-profit diensten. De commerciële dienstensector is ook gegroeid in vooral de noordvleugel van Randstad Holland, de Metropoolregio Amsterdam en de Stadsregio Rotterdam. De handel en transport sector laat echter een kleine daling zien van 0,6 procent in Rotterdam. Hoewel de bouwsector over het algemeen gegroeid is tussen 1995 en 2008, geldt dit niet voor Amsterdam. Daar is het meerjarig gemiddelde negatief (-0,8 procent).

Tabel 3.28: Toename werkzame personen naar deelregio, 2009 (voorlopig)

	Totaal	Landbouw	Industrie	Bouw	Handel Transport	Commerc. diensten	Non profit diensten
	%						
Nederland	-1,2	-4,3	-2,8	-2,0	-1,6	-4,4	2,4
Randstad Holland	-1,3	-4,1	-2,6	-1,4	-1,8	-4,6	2,2
Noord-Holland	-1,4	-3,9	-2,6	-2,9	-2,1	-4,2	2,3
Zuid-Holland	-1,3	-4,2	-3,0	-0,6	-1,9	-5,0	2,2
Utrecht	-1,2	-3,6	-2,7	-1,4	-1,1	-4,5	2,1
Flevoland	0,5	-3,9	0,8	-2,2	1,6	-4,0	3,9
Randstad provincies	-1,3	-4,0	-2,6	-1,5	-1,7	-4,6	2,3
Randstad Holland	-1,3	-4,1	-2,6	-1,4	-1,8	-4,6	2,2
Noordvleugel	-1,3	-4,0	-2,3	-2,5	-1,6	-4,2	2,2
Zuidvleugel	-1,3	-4,2	-3,0	-0,6	-1,9	-5,0	2,2
Randstad buitengebied	-0,7	-3,7	-2,4	-1,8	-1,1	-5,1	2,9
Metropoolregio							
Amsterdam	-1,4	-4,3	-2,2	-3,3	-2,0	-4,1	2,3
Stadsregio Rotterdam	-1,0	-1,6	-2,4	2,6	-2,2	-4,4	2,5
Stadsgewest Haaglanden	-1,5	-4,8	-3,5	-3,0	-2,0	-5,3	1,9
Bestuursregio Utrecht	-1,2	-3,4	-3,6	-2,4	-1,1	-4,0	2,0
Amsterdam	-1,1	-4,4	-2,5	-2,5	-1,8	-3,9	2,7
Rotterdam	-1,0	-1,6	-2,4	2,6	-2,4	-4,3	2,5
Den Haag	-1,0	-6,6	-3,8	-3,9	-2,1	-5,2	2,1
Utrecht	-1,0	-3,4	-3,6	-2,4	-1,2	-3,9	2,0
Almere	0,5	-3,9	0,8	-2,2	1,7	-4,0	3,8
Groene Hart	-1,7	-4,3	-3,2	-1,6	-0,6	-6,9	1,9

Bron: CBS/bewerking TNO

Behalve voor non-profit diensten is de nationale groei in de werkgelegenheid in alle sectoren negatief in 2009 (gemiddeld -1,2 procent). Vooral in de landbouw is er een forse daling van 4,3 procent in de werkgelegenheid. Het aantal werkzame personen in de landbouw is met name afgenomen in het Stadsgewest Haaglanden (-4,8 procent). Dit is vooral door de afname in werkzame personen in Den Haag (-6,6 procent). Ook de werkgelegenheid in de commerciële diensten sector is sterk gedaald (-4,4 procent). Deze daling vindt vooral plaats in de Zuidvleugel van Randstad Holland, het Randstad buitengebied en Stadsgewest Haaglanden. Echter, de grootste afname in werkzame personen in de commerciële dienstensector is in het Groene Hart (-6,9 procent). Ook de industrie sector is gekrompen in Nederland (-2,8 procent). In Flevoland en Almere is de industrie echter gegroeid in 2009. De werkgelegenheid in de bouwsector is met 2,0 procent gedaald. Alleen in de (Stadsregio) Rotterdam heeft er een stijging van het aantal werkzame personen in deze sector plaatsgevonden van 2,6 procent. Werkgelegenheid in handel & transport nam vooral af in Rotterdam plaats. In Randstad Holland zijn met name de handel & transport sector en de commerciële diensten sector meer gedaald dan het landelijke gemiddelde. Ook de non-profit sector is minder gestegen dan de groei op nationaal niveau.

3.6 Woningbouw

Tabel 3.29: Nieuwbouw van huur- en koopwoningen in Randstad Holland naar deelregio in de periode 1995 tot en met 2009.

	Nieuwbouw 2009 <i>in aantallen x 1.000</i>	Nieuwbouw 1995-2009 <i>in aantallen x 1.000</i>	Nieuwbouw t.o.v. voorraad 1995 <i>Als percentage (%)</i>	Huur <i>Aandeel (%)</i>	Koop <i>Aandeel (%)</i>
Nederland	82,9	1160,8	18,7	26	74
Randstad Holland	38,4	509,9	19,2	29	71
Noord-Holland	13,4	179,0	16,9	32	68
Zuid-Holland	19,6	251,0	18,1	30	70
Utrecht	6,4	92,5	22,2	22	78
Flevoland	2,7	54,6	55,3	22	78
Randstad provincies	42,1	577,0	19,5	28	72
Randstad Holland	38,4	509,9	19,2	29	71
Noordvleugel	18,8	259,0	20,3	29	71
Zuidvleugel	19,6	251,0	18,2	30	70
Randstad buitengebied	3,7	67,0	22,1	21	79
Metropoolregio Amsterdam	12,6	172,9	19,3	32	68
Stadsregio Rotterdam	7,2	92,3	18,1	32	68
Stadsgewest Haaglanden	6,7	85,5	21,3	33	67
Bestuursregio Utrecht	4,0	51,5	23,8	24	76
Amsterdam	4,2	49,3	13,9	46	54
Rotterdam	2,0	38,7	13,9	41	59
Den Haag	3,7	38,1	18,5	40	60
Utrecht	3,1	28,6	29,0	25	75
Almere	1,3	33,6	82,8	27	73
Groene hart	2,2	33,9	15,8	20	80

Bron: TNO, op basis van CBS

De bouw van nieuwe woningen draagt bij aan de versterking van de aantrekkelijkheid van Randstad Holland als woongebied. In de periode 1995-2009 zijn er 510 duizend nieuwe woningen gebouwd in Randstad Holland. Dit komt neer op een toename van de woningvoorraad van 19,2 procent sinds 1995, en ligt boven het nationaal gemiddelde van 18,7 procent in dezelfde periode. De hogere groei in Randstad Holland wordt geacommodeerd door de stadsregio's rondom Utrecht, Amersfoort, Den Haag en Amsterdam. Hier heeft grootschalige nieuwbouw plaatsgevonden in het kader van het VINEX-beleid en binnen de Metropoolregio Amsterdam speelt Almere een belangrijke rol voor woningbouw. Verder valt op dat de Zuidvleugel (Stadsregio Rotterdam) achterblijft bij de nationale groei. In Randstad Holland worden relatief meer huurwoningen gebouwd ten opzichte van Nederland door de oververtegenwoordiging van stedelijk gebied. De drie grote steden accommoderen traditiegetrouw relatief veel sociale woningbouw. In Amsterdam, Rotterdam en Den Haag ligt het aandeel huur op meer dan 40 procent, tegenover een nationaal gemiddelde van 26 procent. Het aandeel huurwoningen in

nieuwbouw ligt in Utrecht en Almere op het nationaal gemiddelde. Verder valt op dat in 2009 tijdens de crisis de woningbouw in Almere en Rotterdam achterblijft bij de overige steden. In het Groene Hart zijn in de periode 1995-2009 33,9 duizend nieuwbouwwoningen gebouwd, goed voor een toename van 15,8 procent ten opzichte van de woningvoorraad in 1995. Het aandeel huur in de nieuwbouw in het Groene Hart is met 20 procent beduidend lager ten opzichte van Randstad Holland en Nederland totaal.

Tabel 3.30: Nieuwbouw in Randstad Holland naar deelregio in de drie deelperioden 1995-1999, 2000-2004 en 2005-2009, uitgedrukt in aantallen en als percentage van de woningvoorraad van 1995.

	Nieuwbouw 1995-1999 in aantallen x 1.000	Nieuwbouw 2000-2004	Nieuwbouw 2005-2009	Nieuwbouw 1995-1999 Als percentage van de voorraad 1995 (%)	Nieuwbouw 2000-2004	Nieuwbouw 2005-2009
Nederland	445	336	384	7,2	5,4	6,2
Randstad Holland	182	153	174	6,9	5,8	6,6
Noord-Holland	64	52	63	6,1	4,9	6,0
Zuid-Holland	90	75	86	6,5	5,4	6,2
Utrecht	33	28	31	7,8	6,8	7,6
Flevoland	24	19	12	24,3	19,2	11,8
Randstad provincies	210	174	192	7,1	5,9	6,5
Randstad Holland	182	153	174	6,9	5,8	6,6
Noordvleugel	93	78	88	7,3	6,1	6,9
Zuidvleugel	90	75	86	6,5	5,5	6,2
Randstad buitengebied	28	21	18	9,2	6,9	6,0
Metropoolregio Amsterdam	64	51	57	7,1	5,7	6,4
Stadsregio Rotterdam	33	28	31	6,5	5,5	6,1
Stadsgewest Haaglanden	27	29	30	6,7	7,1	7,5
Bestuursregio Utrecht	14	18	20	6,7	8,1	9,0
Amsterdam	19,3	9,6	20,5	5,4	2,7	5,8
Rotterdam	14,2	11,1	13,4	5,1	4,0	4,8
Den Haag	10,9	14,0	13,2	5,3	6,8	6,4
Utrecht	5,5	9,0	14,2	5,5	9,1	14,4
Almere	15,5	12,4	5,8	38,1	30,4	14,2
Groene hart	14	9	11	6,5	4,0	5,3

Bron: TNO, op basis van CBS

In de vorige tabel staat nieuwbouw weergegeven voor de hele periode 1995-2009 en het laatste jaar 2009, een jaar van crisis. In tabel 3.30 is de periode 1995-2009 opgedeeld in drie deelperiodes: de economische hausse van eind jaren negentig (1995-1999), de economische stagnatie van begin 2000 (2000-2004) en de periode van begrensde groei van 2005-2009. Nieuwbouw van woningen is een goede conjunctuurindicator. We zien dat Randstad Holland in de eerste twee deelperioden minder conjunctuurgevoelig is geweest ten opzichte van Nederland met een lagere piek in de eerste deelperiode en een minder dal in de tweede deelperiode. In de

periode 2005-2009 is de groei van het aantal nieuwbouwwoningen in Randstad Holland relatief sterker geweest met 6,6 procent ten opzichte van Nederlands gemiddelde van 6,2 procent. Metropoolregio Amsterdam en Stadsregio Rotterdam volgen de nationale conjunctuurgolf. Haaglanden en Bestuursregio Utrecht daarentegen onttrekken zich van de nationale conjunctuur en zijn onverminderd doorgegroeid na de eeuwwisseling. In de Bestuursregio Utrecht zien we dat de stad Utrecht door annexaties daar een belangrijke rol bij speelt. In Haaglanden komt de groei voort door grootschalige nieuwbouw in Pijnacker-Nootdorp en Leidschendam-Voorburg. De nieuwbouw van de stad Rotterdam blijft alle deelperioden achter bij het nationaal gemiddelde. In Almere zien we dat de groei is afgevlakt na 2005.

Tabel 3.31: Sloop van woningen in Randstad Holland naar deelregio in de periode 1995 tot en met 2009.

	Sloop 2009	Sloop 1995-2009	Sloop t.o.v. voorraad 1995	Ratio Nieuwbouw/Sloop
	<i>in aantallen x 1.000</i>	<i>in aantallen x 1.000</i>	<i>Als percentage (%)</i>	
Nederland	14,1	195,7	3,2	5,9
Randstad Holland	6,8	96,4	3,6	5,3
Noord-Holland	2,5	30,5	2,9	5,9
Zuid-Holland	4,1	61,7	4,4	4,1
Utrecht	0,5	7,8	1,9	11,8
Flevoland	0,0	1,7	1,7	33,0
Randstad provincies	7,1	101,7	3,4	5,7
Randstad Holland	6,8	96,4	3,6	5,3
Noordvleugel	2,7	34,8	2,7	7,5
Zuidvleugel	4,1	61,7	4,5	4,1
Randstad buitengebied	0,2	5,2	1,7	12,8
Metropoolregio Amsterdam	2,2	27,1	3,0	6,4
Stadsregio Rotterdam	1,5	32,3	6,3	2,9
Stadsgewest Haaglanden	1,7	18,2	4,5	4,7
Bestuursregio Utrecht	0,3	4,6	2,1	11,2
Amsterdam	1,2	15,1	4,3	3,3
Rotterdam	1,1	23,7	8,5	1,6
Den Haag	0,9	14,1	6,9	2,7
Utrecht	0,1	3,9	3,9	7,4
Almere	0,0	0,2	0,5	176,8
Groene hart	0,4	4,9	2,3	6,9

Bron: TNO, op basis van CBS

Niet alleen nieuwbouw leidt tot een verbetering van de omvang en kwaliteit van de woningvoorraad van Randstad Holland. Ook de sloop van woningen draagt bij aan het verbeteren van de kwaliteit van het woningaanbod en vindt op grote schaal plaats in de oude wijken van de grote steden. In Randstad Holland wordt relatief veel gesloopt. In de periode 1995-2009 is 3,6 procent van de woningvoorraad gesloopt ten opzichte van 3,2 procent in heel Nederland. In totaal gaat het om 96,4 duizend woningen gesloopte woningen, bijna de helft van alle gesloopte

woningen in Nederland. De sloop van woningen vindt vooral plaats in de Zuidvleugel. In deze provincie zijn 61,7 duizend woningen gesloopt vanaf 1995, ofwel 4,4 procent van de woningvoorraad. De sloop van woningen concentreert zich in de Stadsregio Rotterdam (32,3 duizend woningen) en Stadsgewest Haaglanden (18,2 duizend woningen). Het saldo van de ontwikkelingen in sloop en nieuwbouw komt tot uitdrukking in de ratio nieuwbouw/sloop. In de Noordvleugel wordt een bovengemiddeld nieuwbouwpercentage versterkt met een benedengemiddeld sloopperscentage in vergelijking met het nationaal gemiddelde. In de Zuidvleugel zien we het tegenovergestelde. Achterblijvende nieuwbouw wordt versterkt in de ratio met een sterk hoger sloopperscentage ten opzichte van Nederland. De ratio van nieuwbouw en sloop laat ook de verschillen tussen de stadsregio's goed zien. De groei in Bestuursregio Utrecht wordt versterkt door de beperkte sloop van woningen. Metropoolregio Amsterdam heeft een bovengemiddelde dynamiek, in zowel nieuwbouw als sloop. In Haaglanden is de transformatie van de woningvoorraad in volle gang met veel nieuwbouw en veel sloop. In Stadsregio Rotterdam zien we dat tegenover de grote hoeveelheid sloop de nieuwbouw achterblijft. De sloop van woningen vindt met name in de steden plaats. Het percentage gesloopte woningen in de G4-steden ligt boven het gemiddelde van de stadsregio. Almere is een jonge stad met een eigen dynamiek van grote stadsuitbreiding en bijna geen sloop.

De toename van het eigen woningbezit is een van de beleidsdoelstellingen van de overheid op de woningmarkt. In 2009 is 57,9 procent van de woningvoorraad een koopwoning, een gemiddelde jaarlijkse toename 1,4 procent per jaar. Het eigen woningbezit in Randstad Holland ligt lager met 51,7 procent. Dit wordt verklaard door de relatief grote omvang van sociale woningbouw in Randstad Holland. Het eigen woningbezit wordt op drie manieren gestimuleerd. Ten eerste zien we in de samenstelling van de nieuwbouwwoningen dat bijna driekwart van de nieuwbouwwoningen koopwoningen betreft, een beduidend hoger aandeel dan in de bestaande voorraad. Voor Randstad Holland ligt dit aandeel op 71 procent van de totale nieuwbouw vanaf 1995. Daarnaast wordt het eigen woningbezit bevorderd door de aanpak van de bestaande voorraad (sociale) huurwoningen. Meer dan 97 procent van alle gesloopte woningen in Nederland betreft een huurwoning. De toename van sloop in de afgelopen jaren van vooral naoorlogse laagwaardige hoogbouw heeft bijgedragen aan het eigen woningbezit. Aangezien sloop van woningen in de Randstad Holland is geconcentreerd, verklaart dit grotendeels het hoge groeipercentage van 2,1 procent per jaar van het eigen woningbezit in Randstad Holland. Daarnaast heeft de privatisering van de corporaties ertoe geleid dat zij anders omgaan met hun voorraadbeheer. Woningcorporaties verkopen op verschillende manieren een deel van hun woningbezit aan particulieren voor de financiering van nieuwe activiteiten. Zittende huurders krijgen de mogelijkheid om hun woning te kopen maar ook worden leegstaande woningen als kluswoning verkocht aan particulieren. In het eigen woningbezit zien we dat verstedelijking een belangrijke rol speelt. In Amsterdam en Rotterdam ligt het aandeel koop beduidend lager ten opzichte van het nationaal gemiddelde. Wel zien we dat in de periode 2006-2009 het aandeel eigen woningbezit sterk is gegroeid in Amsterdam en Rotterdam met respectievelijk 8,6 en 5,1 procent per jaar. In de steden Den Haag en Utrecht ligt het eigen woningbezit beduidend hoger ten opzichte van Amsterdam en Rotterdam. Op stadsregio niveau worden de verschillen tussen de vier stadsregio's kleiner door het relatief hoge eigen woningbezit in de omliggende regio van Amsterdam en Rotterdam. Almere is een nieuwe stad met een groot aandeel koopwoningen van 63,4 procent, ruim boven het nationaal gemiddelde en vergelijkbaar met landelijk gelegen gebieden in Randstad Holland met traditioneel een hoog aandeel koopwoningen.

Tabel 3.32: Eigen woningbezit als percentage van de totale woningvoorraad in Randstad Holland naar deelregio in 2009 en ontwikkeling in de periode 2006 tot en met 2009¹

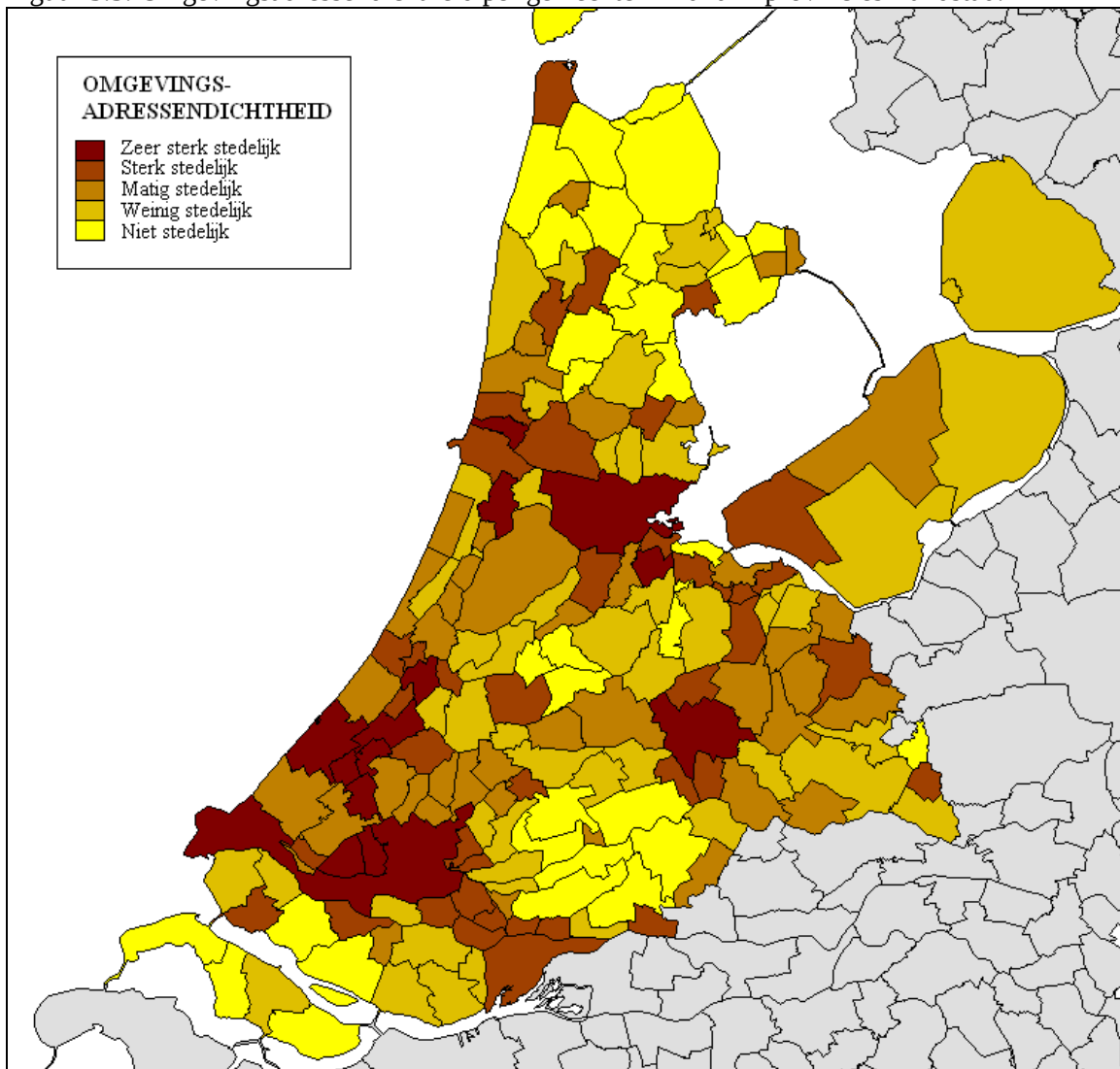
	Eigen woningbezit 2009	Verandering aandeel eigen woningbezit 2006-2009
	<i>Aandeel van de woningvoorraad (%)</i>	<i>In gemiddelde jaarlijkse groei (%)</i>
Nederland	57,9	1,4
Randstad Holland	51,7	2,1
Noord-Holland	50,0	2,5
Zuid-Holland	52,5	1,9
Utrecht	59,4	1,2
Flevoland	65,4	0,9
Randstad provincies	53,2	2,0
Randstad Holland	51,7	2,1
Noordvleugel	50,9	2,4
Zuidvleugel	52,5	1,9
Randstad buitengebied	65,6	0,8
Metropoolregio Amsterdam	47,1	3,0
Stadsregio Rotterdam	45,6	3,1
Stadsgewest Haaglanden	51,6	1,6
Bestuursregio Utrecht	55,5	1,4
Amsterdam	26,0	8,6
Rotterdam	34,8	5,1
Den Haag	48,5	1,7
Utrecht	49,0	2,3
Almere	63,4	1,2
Groene hart	62,0	1,0

Bron: TNO, op basis van CBS

¹ Bij de berekening van het eigen woningbezit zijn woningen waarvan de eigendomsituatie onbekend is buiten beschouwing gelaten, nationaal gaat het hierbij om 3,7 procent van de totale voorraad.

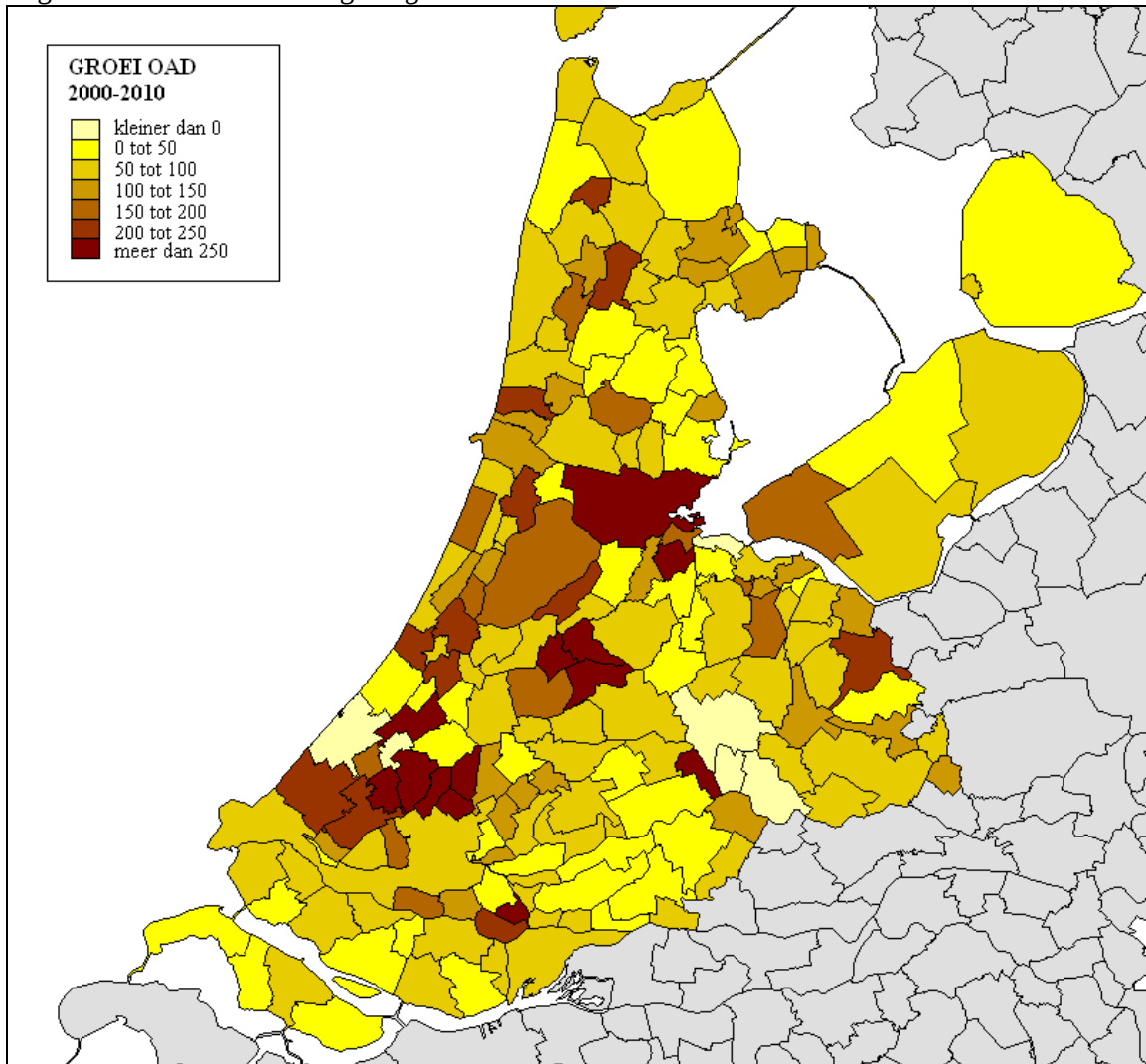
De stedelijkheid van Randstad Holland is in figuur 3.5 per gemeente in kaart gebracht. Een maat voor stedelijkheid is de omgevingsadressendichtheid. De omgevingsadressendichtheid meet het aantal adressen binnen een straal van één kilometer. Een hoge dichtheid gaat in zijn algemeenheid gepaard met een hoog voorzieningenniveau en een beperkte toegang tot groen en recreatiegebied. De meest dichtbevolkte gemeenten in Nederland zijn de grote steden Amsterdam, Den Haag en Rotterdam. Daarnaast staan de overige grote steden in Randstad Holland hoog en de Zuid-Hollandse stedenrij Rijswijk, Leidschendam-Voorburg, Vlaardingen, Schiedam en Dordrecht. Niet stedelijk is het oostelijk deel van het Groene Hart, de Kop van Noord-Holland en de Zuid-Hollandse eilanden.

Figuur 3.5: Omgevingsadressendichtheid per gemeente in 2010 in provincies Randstad.

Bron: TNO, op basis van CBS

Figuur 3.6: Verstedelijking per gemeente in de periode 2000-2010 in provincies Randstad, uitgedrukt als verschil in omgevingsadressendichtheid in 2000 en in 2010

Bron: TNO, op basis van CBS

Door sloop en nieuwbouw van woningen is er het afgelopen decennium dynamiek geweest in de stedelijkheidsgraad van gemeenten in Randstad Holland. In figuur 3.6 staat de dynamiek in kaart gebracht. De grootste verschuivingen ontstaan door suburbanisatie waar grootschalige nieuwbouw plaatsvindt in landelijke of weinig stedelijke gebieden. Voorbeelden hiervan zijn Pijnacker-Nootdorp, Lansingerland, Nieuwkoop en IJsselstein. In het oostelijk deel van het Groene Hart, het Gooi, de Zuid-Hollandse eilanden en het gebied ten noorden van Amsterdam is het verstedelijkingsproces beperkt. Verder zien we in Den Haag, Utrecht, Houten en Zeist een afname van de gemiddelde omgevingsadressendichtheid. Dit wordt veroorzaakt door de grootschalige aanleg van groenstedelijke woonmilieus die ervoor zorgen dat het gemeentelijk gemiddelde omlaag gaat.

3.7 Toerisme

Tabel 3.33: Aantal overnachtingen in logiesaccomodaties, totaal en buitenlandse gasten, in provincies Randstad en Nederland in 2009

	1998	2009	1998-2009	2008-2009
<i>Totaal overnachtingen</i>	<i>x1000</i>	<i>x1000</i>	<i>Gemiddelde jaarlijkse groei (%)</i>	
Nederland	76.797	84.516	0,9	0,1
Noord-Holland	16.092	18.882	1,5	1,1
Zuid-Holland	7.069	8.332	1,5	-2,9
Utrecht	2.050	2.371	1,3	-2,0
Flevoland	1.624	1.710	0,5	3,8
<i>Aandeel buitenlandse gasten in totaal overnachtingen (%)</i>			<i>Gemiddelde jaarlijkse groei (%)</i>	
Nederland	33	30	0,0	-1,0
Noord-Holland	66	57	0,2	0,0
Zuid-Holland	52	42	-0,4	-0,8
Utrecht	30	24	-0,8	-6,3
Flevoland	32	23	-2,7	-5,2

Bron: TNO, op basis van CBS

In Nederland zijn in 2009 84,5 miljoen overnachtingen geweest in logiesaccomodaties, waarvan 30 procent door buitenlandse gasten. Ten opzichte van 1998 is het aantal overnachtingen jaarlijks gegroeid met 0,9 procent per jaar. De groei is volledig op het conto te schrijven van de Nederlandse gasten. In de provincies van Randstad Holland is het aantal overnachtingen sinds 1998 bovengemiddeld gegroeid met 1,4 procent per jaar. Noord-Holland is de belangrijkste bestemming met 18,9 miljoen overnachtingen in 2009. Ook zien we dat het aandeel buitenlandse toeristen in het totale toerisme in Noord-Holland met 57 procent bijna twee keer zo groot is als het nationaal gemiddelde. Ook in Zuid-Holland spelen buitenlandse toeristen een belangrijke rol in het toerisme met een aandeel van 42 procent. Utrecht en Flevoland zijn vooral op de Nederlandse markt gericht, meer dan driekwart van de overnachtingen betreft een Nederlandse gast.

De groei van het aantal buitenlandse gasten is gestagneerd in Nederland ten opzichte van 1998. In de provincies van Randstad Holland zien we alleen in Noord-Holland een lichte toename van het aantal buitenlandse toeristen met 0,2 procent per jaar. In Zuid-Holland, Utrecht en Flevoland is het aantal buitenlandse toeristen afgenomen. Het jaar 2009 is een zwaar geweest voor het toerisme in Nederland. Het totaal aantal overnachtingen is gestagneerd. In Noord-Holland en Flevoland nam het aantal overnachtingen wel toe, maar in Zuid-Holland en Utrecht zien we een sterke afname van het aantal overnachtingen. De buitenlandse toerist bleef weg in 2009. In Nederland nam het aantal buitenlandse gasten met 1 procent af. In Noord-Holland is de afname niet ingezet maar in Utrecht en Flevoland nam het aantal buitenlandse overnachtingen af met meer dan 5 procent. Ook Zuid-Holland heeft in 2009 te maken gehad met een afname van buitenlandse gasten.

3.8 Omgevingskwaliteit: veiligheid en kinderopvang

Veiligheid

In deze paragraaf wordt aan de hand van indicatoren op gebied van veiligheid, kinderopvang en bodemgebruik de omgevingskwaliteit in kaart gebracht. Veiligheid en nabijheid van voorzieningen en natuur spelen hierbij een belangrijke rol. De indicatoren voor veiligheid zijn afkomstig van de Integratie VeiligheidsMonitor van het CBS. Veiligheid wordt gemeten aan de hand van subjectieve gegevens over veiligheidsbeleving en objectieve gegevens over aantal misdrijven. In Nederland voelt 28,7 procent zich weleens of vaak onveilig. In de politieregio's in de provincies van Randstad Holland springen drie regio's er negatief uit: Amsterdam-Amstelland, Haaglanden en Rotterdam-Rijnmond. In deze regio's blijft de beleving van veiligheid sterk achter. In de landelijk gelegen politieregio's voelt men zich veiliger, zoals in Zuid-Holland-Zuid, Zaanstreek-Waterland, Hollands Midden en Noord-Holland-Noord. In de jaren 2008-2010 is de veiligheidsbeleving verslechterd in Nederland met 1,1 procentpunt. Tussen de regio's zijn grote verschillen waarneembaar. In de Gooi en Vechtstreek, Haaglanden, Hollands Midden en Amsterdam-Amstelland zien we een sterke verslechtering van de veiligheidsbeleving. Aan de andere kant zien we in Utrecht, Flevoland, Zuid-Holland-Zuid, Zaanstreek-Waterland en Rotterdam-Rijnmond het gevoel van onveiligheid juist afnemen.

Tabel 3.34: Beleving van onveiligheid naar politieregio in provincies Randstad en Nederland, 2010 en ontwikkeling 2008-2010

	Voelt zich wel eens onveilig	Voelt zich vaak onveilig	Voelt zich weleens of vaak onveilig	Voelt zich wel eens onveilig	Voelt zich vaak onveilig	Voelt zich weleens of vaak onveilig
	Aandeel 2010 (%)			Ontwikkeling aandeel 2008-2010 (in procentpunten)		
Nederland	26,3	2,4	28,7	0,8	0,3	1,1
Noord-Holland						
Noord-Holland-Noord	24,8	1,7	26,5	2,4	-0,6	1,8
Zaanstreek-Waterland	23,9	1,8	25,7	0,2	-0,8	-0,6
Kennemerland	26,3	1,7	28	2,8	-0,6	2,2
Amsterdam-Amstelland	36,7	4,4	41,1	2,2	0,3	2,5
Gooi en Vechtstreek	29,1	1,8	30,9	4,4	0,3	4,7
Zuid-Holland						
Haaglanden	32,6	4,7	37,3	2,7	1,2	3,9
Hollands Midden	25,1	1,3	26,4	3,4	-0,6	2,8
Rotterdam-Rijnmond	31,9	3,8	35,7	-0,5	0,2	-0,3
Zuid-Holland-Zuid	22,3	1,6	23,9	-0,8	-0,3	-1,1
Utrecht	28	1,2	29,2	-1,1	-1,5	-2,6
Flevoland	24,6	2,5	27,1	-1,9	-0,1	-2

Bron: TNO, op basis van CBS

Tabel 3.35: Sociale cohesie (schaalscore), leefbaarheid (rapportcijfer) en slachtofferschap (percentage van de bevolking) in politieregio's in provincies Randstad en Nederland in 2010

	Sociale cohesie	Leefbaarheid	Slachtofferschap	Sociale cohesie	Leefbaarheid	Slachtofferschap
	<i>Schaalscore 2010</i>	<i>Rapportcijfer 2010</i>	<i>Percentage bevolking (%)</i>	<i>Ontwikkeling 2008-2010 (uitgedrukt in verschil in scores)</i>		
Nederland	6,3	7,4	25,4	0	0	-0,7
Noord-Holland						
Noord-Holland-Noord (PO)	6,6	7,6	24,1	0,1	0,1	0
Zaanstreek-Waterland (PO)	6,3	7,3	25,5	0,1	0	-0,6
Kennemerland (PO)	6,1	7,4	28,5	0	0	1,5
Amsterdam-Amstelland (PO)	5,7	7,1	36,1	-0,1	0	-1,2
Gooi en Vechtstreek (PO)	6,1	7,5	26,7	-0,1	0	-2,8
Zuid-Holland						
Haaglanden (PO)	5,9	7,2	30,9	0	0	-1,3
Hollands Midden (PO)	6,4	7,4	24,4	0,1	0	-4,1
Rotterdam-Rijnmond (PO)	5,8	7	31,9	-0,1	-0,1	2,6
Zuid-Holland-Zuid (PO)	6,2	7,3	23,7	0	-0,1	0,5
Utrecht (PO)	6,3	7,6	24,6	0,1	0,2	-4,9
Flevoland (PO)	6,1	7,3	24,6	0,1	-0,1	-4,3

Bron: TNO, op basis van CBS

Onderliggende factoren voor het gevoel van veiligheid zijn de sociale cohesie in de omgeving, de leefbaarheid en of men ook daadwerkelijk slachtoffer is geworden van een misdrijf. Ook deze indicatoren zijn ook gebaseerd op subjectieve informatie. In de standcijfers voor 2010 is een duidelijke relatie waarneembaar tussen sociale cohesie, leefbaarheid, slachtofferschap en veiligheidsbeleving. Amsterdam-Amstelland, Haaglanden en Rotterdam-Rijnmond scoren het slechtst op veiligheids-beleving. Dit zijn ook de regio's met de laagste schaalscore voor sociale cohesie, het laagste rapportcijfer voor leefbaarheid en het hoogste percentage slachtofferschap.

In de ontwikkeling van de verschillende indicatoren en de ontwikkeling van de veiligheidsbeleving zien we geen direct verband. Sociale cohesie en leefbaarheid zijn vastomlijnde begrippen in het geheugen van mensen, het heeft veel tijd nodig om daar verandering in teweeg te brengen. Bij de relatie tussen slachtofferschap en veiligheidsbeleving zien we tegengestelde bewegingen. Zo nam in Rotterdam-Rijnmond het aantal slachtoffers toe terwijl de veiligheidsbeleving juist afnam.

Aan de hand van de registratie van misdrijven is het mogelijk om objectief naar veiligheid in regio's te kijken. Het totaal aantal misdrijven in Nederland ligt in 2009 op 76 per duizend inwoners. Meer dan de helft van het aantal misdrijven betreft vermogensdelicten. Andere vaak voorkomende categorieën misdrijven zijn vernieling, verkeer en geweld. Het aantal misdrijven in de grootstedelijke politieregio's Amsterdam-Amstelland (118 per 1000 inwoners) en Rotterdam-Rijnmond (98 per 1000 inwoners) ligt ver boven het nationaal gemiddelde. In Amsterdam-Amstelland ligt het aantal vermogensdelicten, geweldsmisdrijven en drugs- en wapengerelateerde

misdrijven ver boven het nationaal gemiddelde. In Rotterdam-Rijnmond valt het aantal vermogensdelicten, vernielingen en verkeersgerelateerde misdrijven op ten opzichte van Nederland. Ook het aantal misdrijven per duizend inwoners in Haaglanden (82), Utrecht (82) en Kennemerland (79) scoren boven het nationaal gemiddelde. De landelijk gelegen politieregio's in Randstad Holland scoren onder het nationaal gemiddelde.

In de periode 2005-2009 is het aantal geregistreerde misdrijven in alle politieregio's afgenomen. Landelijk nam het aantal misdrijven per duizend inwoners af met 5,8 misdrijf, ofwel 7,1 procent. De afname is terug te zien in alle categorieën misdrijven maar geldt in het bijzonder voor vermogensdelicten (-8,5 procent). In Utrecht, Flevoland en Amsterdam-Amstelland is de afname van het aantal misdrijven per duizend inwoners het sterkst, tussen de 10 en 15 procent in vier jaar tijd. In Kennemerland en Zaanstreek-Waterland is sprake van een lichte afname van het aantal misdrijven per duizend inwoners in de periode 2005-2009.

Tabel 3.36: Aantal misdrijven per 1.000 inwoners naar type misdrijf en politieregio in provincies Randstad en Nederland in 2009

	Totaal	Vermogen	Vernieling	Geweld	Verkeer	Drugs en Wapens	Overig
Nederland	76	44	13	7	9	2	1
Noord-Holland							
Noord-Holland-Noord (PO)	73	41	14	7	9	1	1
Zaanstreek-Waterland (PO)	65	36	12	8	8	1	1
Kennemerland (PO)	79	45	13	7	8	5	1
Amsterdam-Amstelland (PO)	118	80	13	11	10	3	1
Gooi en Vechtstreek (PO)	76	47	13	6	9	1	1
Zuid-Holland							
Haaglanden (PO)	82	50	12	7	10	1	1
Hollands Midden (PO)	68	39	13	7	9	1	1
Rotterdam-Rijnmond (PO)	98	54	17	10	16	1	1
Zuid-Holland-Zuid (PO)	55	29	12	6	7	1	1
Utrecht (PO)	82	51	12	7	10	1	1
Flevoland (PO)	67	35	15	7	8	2	1

Bron: TNO, op basis van CBS

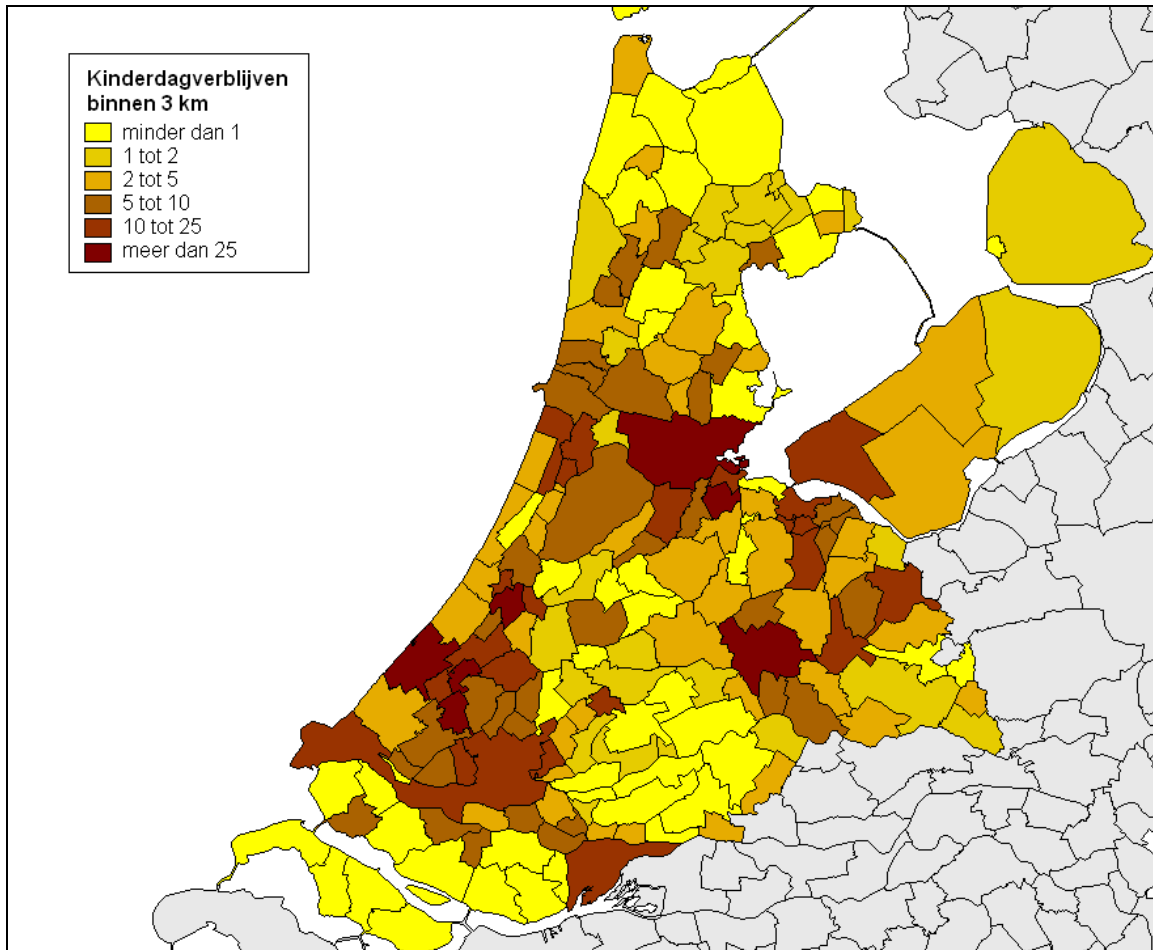
Tabel 3.37: Verandering aantal misdrijven per 1.000 inwoners naar type misdrijf en politieregio in provincies Randstad en Nederland in de periode 2005-2009

	Totaal	Vermogen	Vernieling	Geweld	Verkeer	Drugs en Wapens	Overig
Nederland	-5,8	-4,1	-1,1	-0,2	-0,2	-0,1	-0,2
Noord-Holland							
Noord-Holland-Noord (PO)	-5,8	-1,8	-2,4	-1,0	-0,2	0,0	-0,4
Zaanstreek-Waterland (PO)	-1,7	1,0	-1,9	0,2	-1,2	0,1	0,0
Kennemerland (PO)	-1,1	-0,6	-1,6	0,0	0,5	0,7	-0,1
Amsterdam-Amstelland (PO)	-12,3	-11,4	-2,1	0,3	1,0	-0,5	0,3
Gooi en Vechtstreek (PO)	-3,4	2,6	-1,2	-0,3	-4,3	-0,2	0,0
Zuid-Holland							
Haaglanden (PO)	-6,4	-4,3	-0,5	0,1	-1,1	-0,3	-0,3
Hollands Midden (PO)	-4,9	-4,6	-1,7	-0,3	2,1	-0,1	-0,5
Rotterdam-Rijnmond (PO)	-7,3	-7,3	0,7	-0,5	-0,1	-0,4	0,3
Zuid-Holland-Zuid (PO)	-5,5	-3,5	-0,6	-0,7	-0,2	-0,1	-0,2
Utrecht (PO)	-13,5	-9,4	-3,2	-0,4	-0,2	-0,1	-0,3
Flevoland (PO)	-9,5	-5,3	-4,0	-0,4	0,0	0,1	-0,1

Bron: TNO, op basis van CBS

Kinderdagverblijven

Figuur 3.7: Aantal kinderdagverblijven per Randstadgemeente in een straal van drie kilometer in 2007.

Bron: TNO, op basis van CBS

Het aantal kinderdagverblijven binnen een straal van drie kilometer is een indicator voor de voorzieningenfunctie van een gemeente, een begrip dat sterk verweven is met stedelijkheid. Daarnaast is het een indicatie voor de levensopvatting en inkomensniveau in een gemeente. In traditionele rolverdeling binnen een gezin is er een kostwinner. De aanwezigheid van relatief veel kinderdagverblijven duidt erop dat er meer kostwinners zijn. Daarnaast is kinderopvang een 'luxe goed'; hoe hoger het inkomen, hoe hoger de vraag. De meeste kinderdagverblijven zien we in de grote steden van Randstad Holland. Rotterdam scoort daarbij wel lager dan Amsterdam, Den Haag en Utrecht. Dit kan worden verklaard door het lagere gemiddelde inkomen in Rotterdam, waardoor de prikkel om te gaan werken voor de vrouw lager is. Ook Delft, Leiden, Haarlem en Almere hebben een hoge dichtheid van kinderdagverblijven.

3.9 Bodemgebruik

Een andere indicator voor omgevingskwaliteit is de nabijheid van groen en recreatie. Het bodemgebruik naar type functie is hiervoor een goede indicator. Het aandeel bos, natuur en recreatiegebied in het grondgebruik is in Randstad Holland gelijk aan dat van Nederland. De verschillen ontstaan doordat in Randstad Holland een groter aandeel van het bodemgebruik bestemd is voor bebouwing en infrastructuur. Dit gaat ten koste van landbouwgrond. De beschikbare hoeveelheid groen en recreatie in Zuid-Holland blijft sterk achter bij het nationaal gemiddelde. Slechts 13 procent van het landoppervlak is bestemd voor bos, natuur en recreatie. Het aandeel stedelijk is gelijk tussen de Noordvleugel en de Zuidvleugel, de verschillen ontstaan door de afruil tussen landbouw en natuur. Het niet-stedelijk gebied in de Zuidvleugel is daardoor minder toegankelijk ten opzichte van de Noordvleugel. De toegankelijkheid tot groen en open ruimte is in de Zuidvleugel daardoor lager. In de stadsregio's van Randstad Holland profiteert Den Haag van de gunstige ligging ten opzichte van de zee. Ook de hoeveelheid bos, natuur en recreatiegebied rondom Amsterdam is bovengemiddeld. Rotterdam en omgeving zijn sterk verstedelijkt. Rotterdam is de stad met het hoogste aandeel stedelijke bebouwing (75 procent) en ook de stadsregio Rotterdam springt eruit met 46 procent stedelijk bodemgebruik.

Tabel 3.38: Bodemgebruik naar functie in Randstad Holland in 2006

	Landoppervlak <i>in ha x 1000</i>	Stedelijk	Bos, natuur en recreatie <i>als percentage (%)</i>	Landbouw
Nederland	3373	15	17	68
Randstad Holland	561	27	17	56
Noord-Holland	267	23	17	60
Zuid-Holland	281	27	13	60
Utrecht	138	22	19	60
Flevoland	142	10	19	71
Randstad provincies	828	22	16	62
Randstad Holland	561	27	17	56
Noordvleugel	280	27	21	52
Zuidvleugel	281	27	13	60
Randstad buitengebied	267	11	15	74
Metropoolregio Amsterdam	161	31	24	45
Stadsregio Rotterdam	62	46	15	39
Stadsgewest Haaglanden	40	40	22	39
Bestuursregio Utrecht	41	33	18	48
Amsterdam	17	65	18	17
Rotterdam	20	75	15	10
Den Haag	8	69	28	3
Utrecht	9	59	12	29
Almere	13	37	35	28
Groene hart	116	13	4	83

Bron: TNO, op basis van CBS

In de onderstaande tabel is de verandering van het bodemgebruik over de periode 1996-2006 weergegeven. Bijna zeventig procent van het bodemgebruik in Nederland betreft landbouwgrond. Dit aandeel daalt gestaag. In Randstad Holland heeft in de periode 1996-2008 21,8 duizend hectare landbouwgrond een nieuwe bestemming gekregen. Ongeveer driekwart is omgezet in stedelijk gebied maar ook een kwart heeft bos, natuur en recreatie als bestemming gekregen. In Randstad Holland groeit het aantal hectares bos, natuur en recreatie boven het nationaal gemiddelde, maar ook het verstedelijkingsproces is bovengemiddeld. Haaglanden en het Groene Hart zijn de regio's in Randstad Holland waar de hoeveelheid bos, natuur en recreatiegebied relatief het snelst toeneemt met een groeipercentage van 9 procent. Bestuursregio Utrecht en Haaglanden zijn de regio's waar verstedelijking het snelst toeneemt met een groeipercentage van 17 procent. Opvallend is ook dat in het Groene Hart het aantal hectares voor bebouwing en infrastructuur boven het nationaal gemiddelde is gegroeid in de periode 1996-2006.

Tabel 3.39: Verandering in bodemgebruik naar functie in Randstad Holland in 1996 tot en met 2006¹

	Bos, natuur Stedelijk en recreatie Landbouw Groei in hectares			Bos, natuur Stedelijk en recreatie Landbouw Groei als percentage (%) t.o.v.1996		
Nederland	51.625	15.773	-74.583	11	3	-3
Randstad Holland	15.753	4.480	-21.755	12	5	-6
Noord-Holland	4.970	1.974	-7.142	9	5	-4
Zuid-Holland	8.235	2.200	-11.413	12	6	-6
Utrecht	3.549	503	-3.820	14	2	-4
Flevoland	2.583	1.268	-4.192	22	5	-4
Randstad provincies	19.337	5.945	-26.567	12	5	-5
Randstad Holland	15.753	4.480	-21.755	12	5	-6
Noordvleugel	7.518	2.280	-10.342	11	4	-7
Zuidvleugel	8.235	2.200	-11.413	12	6	-6
Randstad buitengebied	3.584	1.465	-4.812	14	4	-2
Metropoolregio Amsterdam	4.191	1.724	-6.535	9	5	-8
Stadsregio Rotterdam	2.631	309	-3.247	10	3	-12
Stadsgewest Haaglanden	2.259	696	-3.409	17	9	-18
Bestuursregio Utrecht	2.046	301	-2.526	17	4	-11
Groene hart	1.691	422	-2.153	12	9	-2

Bron: TNO, op basis van CBS

¹ De vijf steden zijn in deze tabel niet apart weergegeven in verband met gemeentelijke herindelingen en grenswijzigingen van gemeenten.

4 LITERATUUR

Cheshire, P., G. Gornostavea (2002), Cities and regions: comparable measures require comparable territories. In: Economic performance of the European regions (2002), L'Institut d'Aménagement et d'Urbanisme de la Région d'Ile-de-France (IAURIF) (p 13-32). Paris (Les Cahiers, nr 135)

Cicille, P. & C. Rozenblat (2003), Les villes Européennes. Analyse comparative. Paris : DATAR

Cushman & Wakefield/Healey & Baker (2010), European Cities Monitor. Londen

Gordon, I. (2002), The competitiveness of cities: why it matters in the 21st century and how can we measure it? In: Economic performance of the European regions (2002), L'Institut d'Aménagement et d'Urbanisme de la Région d'Ile-de-France (IAURIF) (p 33-41). Paris (Les Cahiers, nr 135)

Huggins, R. (2003), Creating a UK competitiveness index: regional and local benchmarking. In: Regional Studies, vol 37.1, pp 89-96.

IAURIF (Institut d'Aménagement et d'Urbanisme de la Région d'Ile-de-France), 2002, Economic Performance of the European Regions. Paris (Cahiers de l'IAURIF no 135)

Jones Lang Lasalle (2010), Key Market Indicators

Kok, W. (2004), Facing the Challenge; The Lisbon strategy for growth and employment. Report from the High Level Group chaired by Wim Kok

Kok, W., Commissie Versterking Randstad onder voorzitterschap van (2007), Advies aan de Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. Den Haag/Zoetermeer: FWA

OECD (2007), Territorial Review Randstad Holland. Parijs: OECD

Sociaal Cultureel Planbureau (1998), Van hoog naar laag; van laag naar hoog. De sociaal-ruimtelijke ontwikkeling van wijken tussen 1971 en 1995. Den Haag

Vegt, C. van der & W. Manshanden (1996), Steden en stadsgewesten; economische ontwikkeling 1970-1995. Amsterdam: Stichting Economisch Onderzoek

5 ONDERTEKENING

Delft, 30 juni 2011

Placeholder

Ir. T.J.J. van der Horst
Research Manager Innovatie en Ruimte

Walter Manshanden
Auteur